

faro

TIJDSCHRIFT over cultureel ERFGOED

Focus mensen in kwetsbare situaties

Erfgoedkansen voor mensen in kwetsbare situaties

De Andere Verbeeld/Verbeeld Gevaar

Project rond beeldvorming in religieus erfgoed

Musea als kosmopolitische ontmoetingsplaatsen

Mensen verbinden in plaats van doelgroepenwerking

4

Mensen in kwetsbare situaties: een complexe maatschappelijke uitdaging, ook voor de erfgoedsector.

32

Sociale economie: maatschappelijke integratie ook via de erfgoedwerking?

Inhoud december 2015

Focus Mensen in kwetsbare situaties

- 4 Over de drempel. Erfgoed en mensen in kwetsbare situaties *Alexander Vander Stichele*
- 12 In goed gezelschap. (Erfgoed)organisaties in de bres voor kwetsbare mensen *Katrijn D'hamers*
- 19 Kwetsbare mensen tillen culturele (erfgoed)werking naar een hoger niveau.
KADOC en Lasso getuigen *Roeland Hermans, Hildegard Van Genechten en Marijke Van Hassel*
- 24 Willen maar niet kunnen? Cultureel-erfgoedsector en armoede op het platteland *Bart De Nil*
- 28 Cultureel erfgoed, een nieuwe bril om naar de buurt te kijken? *Tine Vandezande*
- 32 Geef kwetsbare mensen een kans! Hoe kunnen de sociale economie en de cultureel-erfgoedsector elkaar vinden? *Jacqueline van Leeuwen*

48

Folk/Volksmuziek in Limburg: kunnen de subgenres ontgrensd worden?

- 40 Via kunstbeleving naar kosmopolitische ontmoetingen in Vlaamse musea ■ *Joyce Leysen*
- 48 Volksmuziek/Folk in Limburg. Een terreinverkenning ■ *Luk Indesteege*
- 54 De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar. Religieus erfgoed en 'de ander' ... ■ *Johan Vrints en Karen Wyckmans*
- 60 PINFO ■ *Annemie Vanthienen & Bram Wiercx*

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 8 (2015) 4
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faro.be

ADVERTEREN

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

Druk

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnements. Prijs los nummer: 8 euro.

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGOEDAPP

1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een +? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

www.faronet.be/tijdschrift

Over de drempel

Erfgoed en mensen in kwetsbare situaties

TEKST Alexander Vander Stichele

In 2011 koos FARO als thema voor Erfgoeddag 'Armoede Troef'. Vanuit het idee dat armoede in onze rijke westerse samenleving en ondanks de beleidsmatige aandacht ervoor nog steeds een van de voornaamste sociale problematieken is, vonden we het toen noodzakelijk om de schijnwerpers hierop te richten. Nog geen vijf jaar later beslissen we om ook een focusdossier in faro | tijdschrift over cultureel erfgoed aan de (kans)armoedeproblematiek te wijden. We zijn namelijk van mening dat ook het Vlaamse erfgoedveld blijvend aandacht moet hebben voor de zwaksten in onze samenleving. Meer nog: we zijn er stellig van overtuigd dat Vlaamse erfgoedactoren op een actieve manier kunnen bijdragen aan het sensibiliseren voor kansarmoede en op een positieve manier kunnen bijdragen aan de zelfwaarde en weerbaarheid van mensen in armoede. In dit inleidend artikel problematiseren we het armoedeconcept en gaan we, als voorafname op de volgende bijdragen, kort na welke rol erfgoedwerkers kunnen spelen bij het ondersteunen van mensen in kwetsbare situaties.

Armoede. What's in a name?

Vraag aan tien willekeurige mensen wat armoede is en de kans is groot dat je tien verschillende antwoorden krijgt. Sommige van deze antwoorden zullen nauw bij elkaar aansluiten. Maar toch, een heldere en sluitende definitie zal wellicht achterwege blijven. Ook bij de vraag wat mensen denken over de hedendaagse armoede in onze westerse samenleving en het beleid hierrond zal je diverse antwoorden krijgen. Zo beweerde een kennis van me onlangs boudweg dat er in ons land toch geen armoede meer bestaat. Gezien de vele initiatieven die zich richten op mensen die het financieel moeilijker hebben en het overheidsbeleid ter zake is het volgens hem zo goed als onmogelijk om bij ons echt honger te lijden en te verkeren in een quasi uitzichtloze situatie. In Afrika, ja, daar heerst armoede. Maar bij ons ...?

Armoede is een van die 'essentially contested concepts'. Dit zijn sterk waardegeladen begrippen die doorheen tijd en ruimte met zoveel verschillende betekenissen zijn opgeladen dat een consensus over de precieze betekenis ervan bijna onmogelijk lijkt. In zijn poging om de diverse betekenissen van het armoedebegrip zoals het gebruikt wordt binnen de (sociaal-)wetenschappelijke wereld af te lijnen, komt Paul Spicker tot de vaststelling dat er niet minder dan twaalf, vaak onderling

afhankelijke of deels overlappende betekenisclusters met betrekking tot armoede kunnen onderscheiden worden.¹ Hij spreekt dan ook van een 'composite concept', waarbij hij nog eens benadrukt dat iedere armoedefinitie een moreel oordeel impliceert. Iedere definitie heeft immers tot doel om af te bakenen wie al dan niet als arm beschouwd kan, moet of mag worden. Er wordt als het ware telkens weer een symbolische grens getrokken tussen de armen en de niet-armen, waarbij de eerste categorie vanuit wetenschappelijk of beleidsoogpunt extra aandacht, onderzoek en zorg verdient. Het spreekt voor zich dat men naargelang het standpunt van de beschouwer (bijvoorbeeld: wetenschapper, belangenorganisatie of overheid) kiest voor een andere reikwijdte van de definitie. Zo zal een belangenorganisatie die opkomt voor het lot van de armen deze groep zo breed mogelijk willen omschrijven, terwijl men van overheidswege wellicht zal kiezen voor een eerder minimale definitie. Naargelang de economische conjunctuur en de dominante ideologische oriëntatie van de politici in kwestie kan deze minimale definitie (bijvoorbeeld een inkomstengebaseerde) daarenboven nog wat lossier of strakker geïnterpreteerd worden.

Deze definitiestrijd en betekenisverschuiving inzake armoede is trouwens niet nieuw. Historisch onderzoek toont aan dat de wijze waarop armoede omschreven werd nogal

■ Brooduitdeling in het dorp (19e eeuw) door Frans Van Leemputten (1850-1914). Collectie: KMSKA

eens wijzigde doorheen de tijd.² En ook hier speelden zowel economisch-conjuncturele, ideologisch-politieke als ideologisch-religieuze motieven. Deze verschuivingen in het armoedebegrip en de wijze waarop armoede in het verleden gemeten of geregistreerd werd maken het bijzonder moeilijk om een correcte inschatting te maken van de evolutie van armoede doorheen de tijd. In vergelijking met vandaag zijn de overgeleverde statistieken immers een stuk beperkter, onvolledig of onbetrouwbaar. Zo werd er in het verleden bijvoorbeeld vaak een onderscheid gemaakt tussen 'goede' en 'slechte' armen (zie ook verder), waarbij enkel die laatste werden geregistreerd en steun konden genieten. Een heel groot deel van de reële armen werd dus nooit als dusdanig geregistreerd. Van de ooit wel geregistreerde gegevens is ook veel verloren gegaan. De centralisering van de armenzorg kwam immers pas laat op gang. Veel meer dan vandaag het geval is, bleef armenzorg een zaak van particulieren of van private initiatiefnemers, die niet of vaak slechts op een beperkte en zeker niet uniforme wijze bijhieldden wie ze ondersteunden. Ook is niet altijd duidelijk welke criteria ze haatterden om deze wel en gene niet te ondersteunen.

Ook vandaag blijven de officiële statistieken blind voor bepaalde groepen armen. Zo is er bijvoorbeeld de grote groep illegalen die nergens officieel geregistreerd staan, maar

waarvan een heel groot deel leeft aan de zelfkant van de maatschappij.³ Ook is er een groeiende groep 'verborgen' of 'stille' armen. Dit zijn mensen die niet of ternauwernood toekomen met de inkomsten die ze genereren uit arbeid of vervangingsinkomens, maar die zich niet als arme willen of kunnen uiten. Vaak gaat het over kleine zelfstandigen of boeren, gepensioneerden, zieken of kunstenaars met een heel volatiel inkomen. Ondanks het feit dat deze en andere groepen niet opgenomen worden in de officiële armoedestatistieken, beschikken we momenteel over veel meer cijfermateriaal dan ooit voordien en kunnen we ons bij benadering een beeld vormen van de verschillende dimensies van armoede in ons land. ▶

“ De term 'kansarmoede' verwijst naar het feit dat armoede over veel meer gaat dan het niet bereiken van een specifieke inkomstendrempel. Het gaat daarentegen over een brede waaier aan maatschappelijke terreinen waarop achterstelling en vaak ook uitsluiting aanwezig is.

Zo volgen de onderzoekers van het Antwerpse Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleecq⁴ nog steeds op een kritische maar onderbouwde manier de hervormingen van ons sociaal beleid op en de impact die dit heeft voor mensen die onderaan de sociale ladder staan. Een van hun ontvullende vaststellingen is dat we er als samenleving steeds minder in slagen om via sociale maatregelen en de vigerende herverdelingsmechanismen de sociaal zwakkeren aansluiting te laten vinden bij de rest van de samenleving.⁵ Het in 1989 door Jan Vranken opgerichte onderzoekscentrum Ongelijkheid, Armoede, Sociale uitsluiting en de Stad (OASes)⁶ kennen we vooral van de sinds 1992 gepubliceerde *Jaarboeken Armoede en Sociale uitsluiting*. In deze jaarboeken wordt jaarlijks een blik geworpen op de belangrijkste armoede-indicatoren. Daarnaast worden nieuwe inzichten in de problematiek en evaluaties van armoedebestrijding en armoedebeleid gepresenteerd, waarbij er al meer dan eens specifieke armoedethema's op de onderzoeks- en beleidsagenda geplaatst zijn. Als we vandaag bijvoorbeeld spreken over generatiearmoede, gekleurde armoede, energiearmoede, informatiearmoede, plattelandarmoede of de opkomst van de Vlaamse *working poor*, dan is dat voor een groot deel aan de bijdragen uit de *Jaarboeken Armoede en Sociale uitsluiting* te danken.⁷ Samen met de 'interfederale armoedebareometer' uitgegeven door POD Maatschappelijke Integratie voor de Belgische situatie,⁸ de 'Vlaamse armoedemonitor' van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR)⁹ en de Welzijnsbarometer, het jaarlijkse Brusselse armoederapport, beschikken we in onze regio bijgevolg over heel wat data en inzichten inzake de diverse facetten van de armoedeproblematiek.¹⁰

Over armoedeonderzoek en zelforganisaties

Tijdens de dertig glorieuze jaren na de Tweede Wereldoorlog leek het er even op alsof de armoede definitief de wereld was uitgeholpen. Er was in die periode van heropbouw en economische voorspoed quasi volledige tewerkstelling en de armoedeproblematiek verdween naar de achtergrond. Het was pas in de jaren 1970, toen de economische crisis in alle hevigheid losbrak, dat het armoedevraagstuk opnieuw op tafel kwam.¹¹ Ondanks de gestegen welvaart en de uitbouw van de verzorgingsstaat met zijn sociale herverdelingsmechanismen bleek immers dat er nog steeds mensen waren die in armoede leefden en dat er opnieuw heel wat mensen door de economische malaise in armoede terechtkwamen of dreigden terecht te komen. Dat armoede als sociale problematiek in ons land opnieuw bovenaan de maatschappelijke agenda kwam te staan is voor een groot deel de verdienste van wetenschappers zoals Herman Deleecq en Jan Vranken, die zich vanaf de jaren 1970 op een systematische manier toelagen op het in kaart brengen en diepgaand bestuderen van de armoedeproblematiek.¹² Zij wilden niet alleen beter begrijpen wat armoede nu precies is en wat het met een mens doet. Ze trachtten ook te achterhalen hoe het komt dat onze rijke westerse samenleving er niet in slaagt om armoede de wereld uit te helpen. Wat zijn met andere woorden de achterliggende mechanismen die ervoor zorgen dat mensen in een armoedesituatie verzeilen en er in sommige gevallen niet meer in slagen om zich hier ook weer aan te onttrekken? Het is in deze context dat de term 'kansarmoede' opgang maakt, verwijzend naar het feit dat armoede over veel meer gaat dan het niet bereiken van een specifieke inkomstendrempel. Het gaat daarentegen over een brede waaier aan maatschappelijke terreinen waarop achterstelling en vaak ook uitsluiting aanwezig is.

Dankzij onderzoekers als Deleecq en Vranken beschikken we vandaag over een waaier aan armoede-indicatoren. Het is ook dankzij hen dat we vandaag een veel beter zicht hebben op de complexiteit van de armoedeproblematiek en het armoedebeleid in onze westerse postindustriële samenleving. De onderzoeksinstituten die ze oprichtten zijn trouwens nog steeds toonaangevend op dit vlak.

Naast het verzamelen van statistieken over armoede hebben de wetenschappers die zich sinds de jaren 1970 wijdden aan het armoedevraagstuk nog een bijkomende verdienste. In hun drang om beter zicht te krijgen op wat het betekent om arm te zijn en als arme door het leven te gaan zijn ze namelijk gaan praten met de armen zelf. Via kwalitatieve onderzoekstechnieken hebben ze de armen letterlijk een stem gegeven. En dat was nodig, want voordien waren de armen de stemlozen bij uitstek, een restcategorie in de statistieken waar de goegemeente en het beleid liefst in een brede boog omheen liepen. Dat mensen in armoede meer zijn dan louter steuntrekkers en pas zwaarder zouden wegen op het beleid als ze zich zelf gaan organiseren en hun stem laten horen, dat beseften ze zelf ook. In dezelfde periode als de hernieuwde wetenschappelijke belangstelling voor de armoedeproble-

■ Winterhulpaffiche uit WOII, 1940. Collectie: Gemeentearchief Merelbeke © Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

■ Slaapkamer met geschilderde tapijtjes. Collectie: Museum van de Mijnwerkerswoning, Eisden © Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

matiek ontstonden dan ook de eerste zelforganisaties. Het zijn de voorlopers van de huidige ‘verenigingen waar armen het woord nemen’.¹³ Dit zijn verenigingen die zes objectieven hebben: armen samenbrengen in groep, armen het woord geven, werken aan de maatschappelijke emancipatie van armen, werken aan maatschappelijke structuren, vormingsactiviteiten en de dialoog organiseren en armen blijven zoeken. De 59 door de Vlaamse overheid erkende ‘verenigingen waar armen het woord nemen’ zijn op hun beurt verenigd onder de koepel van het Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen, beter bekend onder de naam ‘Netwerk tegen armoede’. De koepel ondersteunt de verschillende verenigingen op velerlei gebied, is het aanspreekpunt voor de overheid, doet aan beleidsbeïnvloeding, sensibiliseert rond de armoedeproblematiek en werkt actief aan de verbetering van de beeldvorming rond mensen in armoede en het wegwerken van vooroordelen.¹⁴ Het uiteindelijke doel van het Netwerk tegen armoede is de uitbanning van armoede en sociale uitsluiting.

Toch een definitie

De definitie Vranken

Een armoededefinitie moet zowel vanuit wetenschappelijk als vanuit beleidsoogpunt steek houden, maar moet ook toelaten dat de armen zelf zich erin kunnen herkennen. In Vlaanderen wordt vaak vertrokken van de definitie die Jan Vranken opstelde:¹⁵

“Armoede is een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen.” (Vranken, 2006, 31)

Het is een definitie die, ook al is ze niet perfect,¹⁶ tot stand kwam via de jarenlange studie van kwantitatief en kwalitatief onderzoeksmateriaal. Ze probeert dan ook om het structurele en multidimensionale karakter van armoede mee in rekening te nemen. Hierdoor is het een generieke of relatieve definitie. In tegenstelling tot de meer absolute armoededefinities, die vooropstellen dat armoede niet fundamenteel verschilt naargelang tijd en plaats, gaat deze er immers vanuit dat de wijze waarop armoede zich concreet manifesteert verschilt doorheen de tijd en van plaats tot plaats. Armoede heeft met andere woorden ook een dynamisch karakter. Bij een relatieve armoededefinitie wordt armoede dan ook gerelateerd aan het welvaartspeil en de algemeen aanvaarde leefpatronen van de bevolking op een gegeven tijdstip en niet aan een absolute standaard.

De vier dimensies van armoede

Volgens Jan Vranken moeten we, wanneer we spreken over armoede, steeds rekening houden met vier dimensies. Het dynamische karakter van armoede is een manifestatie van de eerste van de vier armoededimensies die hij en zijn collega-onderzoekers onderscheiden, namelijk *tijd*. Naast het dynamische karakter van armoede verwijst de tijdsdimensie ook naar de evolutie en reproductie van armoede doorheen de ►

tijd. Als dusdanig komt ook de generatiearmoede in beeld. Uit onderzoek blijkt namelijk dat het overgrote deel van de mensen in armoede niet continu in armoede leeft. Armoede is voor hen een eenmalig iets gedurende een bepaalde tijd in hun leven of iets cyclisch (bijvoorbeeld verbonden aan de conjunctuur). Daarnaast is er een beperkte groep van generatiearmen, de zogenaamde harde kern van armen, die er hoe genaamd niet in slaagt om uit de 'armoedefuik' te ontsnappen. Armoede is voor hen een uitzichtloze situatie die van ouders op kinderen wordt doorgegeven.

De tweede armoededimensie is de *hoogte*. Daarbij gaat het over de omvang van het aantal armen in de samenleving. Naargelang de operationele definitie die gebruikt wordt om het aantal of het percentage armen te bepalen, zal de hoogte van de armoede variëren. Zoals we eerder al aangaven kan de keuze voor deze of gene operationele definitie bepaald worden door de beschouwer in kwestie en het doel dat hij of zij wenst te verwezenlijken. In bijna alle armoederapporten, monitoren of barometers wordt vandaag de dag echter een waaier aan operationele definities of indicatoren gehanteerd. Enerzijds wenst men namelijk een zo breed mogelijk zicht te krijgen op de armoedeproblematiek. Anderzijds heeft dit ook te maken met de nationale en internationale vergelijkbaarheid van de armoedegegevens.

Enkele van de meest gebruikte armoede-indicatoren zijn inkomensgerelateerd. Zo wordt de armoederisicogrens op Europees niveau vastgelegd op 60 % van het mediaan beschikbaar inkomen op nationaal niveau.¹⁷ Ondanks het centrale karakter van inkomen in ieder armoede-verklaringsmodel kan armoede toch niet herleid worden tot een inkomenskloof alleen. Armoede uit zich namelijk op veel meer terreinen dan louter inkomen.

De derde dimensie van armoede waar rekening moet mee gehouden worden is dan ook de *breedte*. Het gaat hier over het

aantal maatschappelijke domeinen waarin een kloof tussen de arme en de bredere samenleving bestaat en waar derhalve ook sociale uitsluiting, deprivaties of ongelijkheden kunnen worden vastgesteld. Typische domeinen zijn: onderwijs, cultuur, huisvesting, gezondheidszorg, justitie, sociale contacten ... Voor elk van die maatschappelijke domeinen zou idealiter ook de hoogte moeten bepaald worden en het tijdsaspect mee in rekening moeten worden genomen.

De laatste dimensie van armoede kan enigszins gezien worden als de culminatie van de vorige drie. Op basis van de voorgaande dimensies kan immers de *diepte* van de armoede bepaald worden. Het gaat hier meer bepaald over hoe groot de totale kloof met de rest van de samenleving is. Hoe groter deze kloof, hoe moeilijker het wordt voor personen in armoede om deze te overbruggen en terug aansluiting te vinden bij de rest van de samenleving. Hoe groter de kloof, hoe machtelozer en moedelozer de arme is en hoe kleiner de kans dat hij of zij er op eigen kracht in zal slagen om de armoede-situatie achter zich te laten. Vaak wordt immers gesteld dat armen zich in een *web of deprivation* of een cluster van onderling afhankelijke achterstelling(en) bevinden die ervoor zorgen dat ze nooit eigenstandig uit hun armoedesituatie geraken. Vandaar het grote belang van zelforganisaties die dicht bij de leefwereld van de arme staan en van een menselijk en aangepast sociaal beleid.

Zes perspectieven op armoede

Uit het historisch onderzoek naar armoede in onze contreien blijkt duidelijk dat de perceptie van armoede varieert doorheen de tijd. Naargelang de grootte van de groep armen, de economische conjunctuur en de dominante politiek-ideologische of religieus-ideologische grondstroom werden armen of specifieke groepen armen in meerdere of mindere mate getolereerd. Vandaag is dat niet anders. Over het feit dat er armoede is en over de hoogte, breedte of diepte van deze armoede kan dan misschien wel overeenstemming worden bereikt. Over de oorzaak ervan en de reden waarom het armoedeprobleem niet opgelost geraakt, verschillen de meningen. Net zoals vroeger wordt de specifieke kijk op armoede en de wijze waarop de maatschappij ermee om dient te gaan grotendeels bepaald door de hierboven aangehaalde factoren: grootte van het probleem, algemene economische situatie en het dominante ideologische klimaat. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de armoedetypologie die de Franse socioloog en armoede-expert Serge Paugam opstelde op basis van jarenlang vergelijkend empirisch onderzoek op Europees niveau. Via zijn drie ideaaltypes 'la pauvreté intégrée', 'la pauvreté marginale' en 'la pauvreté disqualifiante' poogt hij armoede te definiëren doorheen de tijd en in relatie tot de bredere maatschappelijke perceptie ervan (i.e. de plaats die armen innemen in de maatschappij en de wijze waarop ze door de publieke opinie en het beleid gezien en bejegend worden).¹⁸ Dit gaat van heel aanvaardend ('pauvreté intégrée') tot heel afwijzend en uitsluitend ('pauvreté disqualifiante').

De zes perspectieven op armoede die Jan Vranken meent vast te stellen in onze samenleving onderscheiden zich op basis van twee criteria (zie tabel). Enerzijds is er de *aard van de oorzaak*: kan de armoede toegeschreven worden aan de arme(n) of structuren zelf (is er schuld?) of dient de oorzaak buiten

“ De grootste impact die we als erfgoedwerkers kunnen genereren in het leven van armen ontstaat door hen niet alleen naar onze activiteiten proberen toe te leiden, ook al hebben we die speciaal voor hen opgezet. We kunnen hen nog veel meer vooruithelpen in het leven door hen actief te laten participeren in of actief te betrekken bij de werking van onze erfgoedinstelling of -organisatie. Vertrekkend vanuit de concrete leefwereld van de mensen in armoede kunnen we ons als erfgoedwerkers afvragen wat wij hen zouden kunnen bieden dat hen helpt om zich te empoweren en emanciperen, rekening houdend met hun eigen noden, verwachtingen en besognes (hoe triviaal die soms ook mogen zijn).

■ Foto van een oude Kempische hoeve. Collectie: Jakob Smitsmuseum © Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

diens wil gezocht te worden (is het een ongeval?). Anderzijds is er het *niveau van de oorzaak*. Hierbij maakt Vranken het klassieke sociologische onderscheid tussen micro-, meso- en macroniveau; waarbij het eerste het individuele, het tweede het groeps-, gemeenschaps- of organisatieniveau en het derde dat van de maatschappij of samenleving is.

Beide *individuele schuldmodellen* leggen de oorzaak van de armoede bij het individu zelf. Daar waar bij het individuele schuldmodel de arme zelf als voornaamste oorzaak wordt gezien voor de toestand waarin hij of zij zich bevindt (luiheid, onverantwoordelijk gedrag, foute attitude ...) ligt bij het *individueel ongevalmodel* de oorzaak bij een persoonlijke tegenslag (ziekte, scheiding, ontslag ...). Beide schuldmodellen komen al eeuwenlang voor in onze samenleving. Zo verwezen we reeds naar het bestaan van zogenaamd 'goede armen' en 'slechte armen' in de 14e en 15e eeuw. Alhoewel de gelijkstelling niet helemaal opgaat, zou je de goede armen bij het individueel ongevalmodel kunnen onderbrengen en de slechte armen bij het *individueel schuldmodel*. Dergelijke *individuele schuldmodellen* zijn ook vandaag nog heel populair. Zo past de visie op armoede van de Britse conservatieve denker Theodore Dalrymple helemaal in deze traditie. Het is een traditie die geen of nauwelijks oog heeft voor de diepere grondslagen van armoede of de structurele bepaaldheid ervan.

Bij de verklaringsmodellen waarbij vooral gekeken wordt naar het mesoniveau kunnen we enerzijds het *institutioneel schuldmodel* onderscheiden. Hierbij wordt vaak verwezen naar een culturele oorzaak waarom specifieke (sub)groepen binnen de samenleving in armoede leven. Zo wordt van generatiearmen soms gezegd dat ze zich wentelen in hun cultuur van armoede. Of wordt de verhoogde kans op werkloosheid

en armoede bij Maghrebijnse Belgen nogal eens toegeschreven aan de zogenaamde incompatibiliteit van hun waarden en normen met deze van 'ons', waardoor ze zouden falen in het onderwijs, op de werkvloer en de samenleving. Het *institutioneel ongevalmodel* benadrukt dan weer zaken zoals stereotypering, stigmatisering of onvoldoende beleidsaandacht als dominante verklaring waardoor specifieke (sub)groepen binnen de samenleving (meer dan anderen) in armoede leven en blijven leven.

Op het macroniveau van de samenleving wijst het *maatschappelijk ongevalmodel* of *conjunctureel model* op grote maatschappelijke veranderingen die ervoor zorgen dat mensen in armoede terechtkomen, er in blijven en/of er niet meer uit geraken. Een typische factor in dit model zijn de veranderingen in economische conjunctuur. Maar ook de toemende digitalisering en robotisering passen in dit model of de delocalisatie van ondernemingen, waardoor heel wat arbeidsplaatsen verloren gaan. Het *maatschappelijk schuldmodel* of *structureel model* legt de oorzaak van veel armoedeproblemen dan weer bij de inherente inrichting van onze (kapitalistische) samenleving en de structurele ongelijkheden die hiermee gepaard gaan. In deze benadering probeert men met het model niet enkel het bestaan van armoede te verklaren, maar ook na te gaan hoe het komt dat de armoedeproblematiek ondanks onze rijkdom en herverdelingsmechanismen standhoudt en steeds weer gereproduceerd wordt.¹⁹ Een dergelijk verklaringsmodel is het meest complex en abstract (en daardoor het minst geliefd en/of gebruikt), maar tegelijkertijd is het ook het meest genuanceerd. Zo kan het bijvoorbeeld inzichten van de andere verklaringsmodellen mee verdisconteren. Tegelijkertijd kan het bijdragen tot de ideologische demystificatie van de armoedeproblematiek. ►

■ Havenboefje aan de Scheldekaai door Eugeen Van Mieghem (1875-1930). Collectie: Eugeen Van Mieghem Museum

Niet alleen door bepaalde stellingen die gepaard gaan met de andere verklaringsmodellen te ontcrachten of te nuanceren, maar ook door te wijzen op bepaalde aannames die al dan niet expliciet leven binnen onze samenleving. Zo wordt armoede door velen als iets natuurlijks of onoverkomelijks gezien, waarbij vaak nog eens geponeerd wordt dat armoede specifieke functies heeft voor onze samenleving.²⁰ Opnieuw niets nieuws voor wie zijn geschiedenis kent (zie eindnoot 2), maar toch blijft het belangrijk dat dergelijke mythes ook telkens weer ontcracht worden. Ze verhullen immers de ware structurele oorzaken van veel armoedeproblemen.

Erfgoedwerk en armoede

Uit bovenstaande beschrijving van de armoedeproblematiek als een meervoudige vorm van sociale uitsluiting blijkt dat dit een heel complexe problematiek is, die zich niet zomaar laat oplossen. Dit wil echter niet zeggen dat we moeten berusten. Ook als erfgoedsector kunnen we concrete acties ondernemen rond de armoedekwestie. Ik zie alvast een viertal terreinen waarop we kunnen ageren.

- Allereerst kan het cultureel-erfgoedveld vanuit zijn diepgaande kennis over het verleden, de collecties die beheerd worden en de ervaring die er is om complexe thema's op een boeiende wijze te vertalen naar een breder publiek, blijvend aan sensibilisering en bewust-

making doen over de armoedekwestie vroeger en nu. Hierbij kunnen dominante maar vaak ongenueanceerde zienswijzen op de aard en het wezen van armoede vroeger en nu kritisch bevraagd en gecorrigeerd worden. Dit vormt de kern van een kritisch-reflexieve erfgoedpraktijk.

- Daarnaast kunnen erfgoedorganisaties en (collectiebeherende) erfgoedinstellingen ervoor zorgen dat het cultureel en het immaterieel erfgoed van de armen en zwakkeren in onze samenleving ook geborgd wordt en bewaard blijft voor de toekomst. Het erfgoed van de meest kwetsbare groepen in onze samenleving is namelijk ook vaak het meest kwetsbare erfgoed. Door hier extra aandacht aan te besteden, kunnen we er als sector voor zorgen dat de stem van de arme en de zwakkere in onze samenleving in de toekomst ook nog zal doorklinken.²¹ Een groot probleem voor historici die zich vandaag bezighouden met de studie van armoede in het verleden is immers precies het ontbreken van deze stem. Doordat er vroeger nauwelijks tot geen aandacht was voor het erfgoed van de zwaksten in de samenleving weten we bitter weinig over de wijze waarop armen zelf in het leven stonden en de manier waarop zij hun armoedig bestaan ervoeren. Laat ons via een inclusieve erfgoedwerking ervoor zorgen dat dit in de toekomst niet meer het geval zal zijn.

- Een van de vele kloven waar armen mee geconfronteerd worden, is de participatiekloof aan het maatschappelijk maar ook het culturele leven. Zo blijkt uit zowat alle cultuurparticipatieonderzoeken telkens weer hoe sterk ondervertegenwoordigd armen zijn in onze culturele instellingen, hoe laagdrempelig deze ook mogen zijn. Ook in het verenigingsleven vinden we nauwelijks armen terug. Het cultureel-erfgoedveld vormt hierop geen uitzondering. We bereiken mensen die leven in armoede gewoonweg niet. Het aantal reële en symbolische drempels die kansarmen moeten overwinnen om tot bij ons te komen is al bijzonder hoog. Laat staan dat ze nog moeten participeren aan typische (hogere) middenklasse-activiteiten die mijlenver van hun leefwereld staan.²² Indien we echt willen inzetten op het bereiken van mensen in armoede dan moeten we ons, zoals Bart De Nil voorstelt in zijn bijdrage, radicaal proberen in te leven in hun leefwereld. Pas dan zullen we in staat zijn om hen op een menswaardige, niet-paternalistische of niet-bevoogdende wijze te benaderen. Dit vergt wellicht een heel andere aanpak dan we gewoon zijn. Maar als het lukt, hoe beperkt ook, dan ben je dubbel en dik geslaagd. Want de impact die je ook via erfgoed kunt hebben op het leven van 'die paar armen' die je ook bereikt, kan oneindig veel groter zijn dan de impact die je hebt op het leven van je doorsneebezoeker of -participant.

Zes verklaringsmodellen voor (kans)armoede

NIVEAU van de oorzaak	AARD van 'de' oorzaak: intern	AARD van 'de' oorzaak: extern
micro: het individu	persoonlijke tekorten individueel schuldmodel (1)	persoonlijke ongevallen individueel ongevalmodel (2)
meso: groepen, gemeenschappen, instituties, organisaties	structuur en/of functioneren van de groep, gemeenschap, institutie, organisatie institusioneel schuldmodel (3)	groepen, instituties, gemeenschappen, organisaties uit de omgeving institusioneel ongevalmodel (4)
macro: 'de' samenleving	de maatschappelijke ordening maatschappelijk schuldmodel of structureel model (6)	maatschappelijke veranderingen en conjuncturen maatschappelijk ongevalmodel of conjunctureel model (5)

De grootste impact die we als erfgoedwerkers kunnen genereren in het leven van armen ontstaat door hen niet alleen naar onze activiteiten te proberen toe te leiden, ook al hebben we die speciaal voor hen opgezet. Neen, we kunnen hen nog veel meer vooruithelpen in het leven door hen actief te laten participeren in of actief te betrekken bij de werking van onze erfgoedinstelling of -organisatie. Opnieuw vertrekkend vanuit de concrete leefwereld van de mensen in armoede kunnen we ons als erfgoedwerkers afvragen wat wij hen zouden kunnen bieden dat hen helpt om zich te emanciperen en emanciperen, rekening houdend met hun eigen noden, verwachtingen en besognes (hoe triviaal die soms ook mogen zijn). In een dergelijke optiek vertrekken we niet zozeer vanuit het perspectief van de organisatie en van wat er dient te gebeuren (i.e. onze dagelijkse erfgoedroutines en -praktijken), maar wel vanuit het perspectief van de arme en van wat hij of zij zou kunnen of willen doen met cultureel erfgoed. Door onze organisaties of instellingen in te zetten als actieve leer- en ontwikkelomgevingen waar mensen in armoede op eigen tempo een of meerdere kloven met de samenleving kunnen dichten, versterkt hun eigenwaarde en kunnen ze groeien als mens.²³ Enkel zo bewijzen we echt onze maatschappelijke relevantie of meerwaarde. Dit vereist echter maatwerk, waarbij er telkens opnieuw moet worden nagegaan wat de meest aangewezen aanpak is voor beide partijen en waarbij altijd opnieuw de vraag gesteld moet worden wat de feitelijke meerwaarde kan zijn; niet in de eerste plaats voor de erfgoedorganisatie of -instelling zelf, maar bovenal voor de mensen in armoede waar je als erfgoedwerkers mee in zee wenst te gaan. Hierbij aansluitend kunnen erfgoedor-

ganisaties of -instellingen misschien ook meer dan nu het geval is voor bepaalde aspecten van hun werking beroep doen op derde partijen die zelf actief aan de slag gaan met kansarmen (zie bijvoorbeeld het artikel van Jacqueline van Leeuwen over de maatwerkbedrijven). Zo draagt het erfgoedveld indirect ook bij aan de maatschappelijke (re-)integratie van zij die om welke reden dan ook niet ten volle kunnen deelnemen aan het maatschappelijke leven.

Afsluitend nog een concreet voorstel. Zou het uitwerken van een niet-bindende 'kansarmoedetoets'²⁴ voor erfgoedorganisaties en -instellingen ook geen nuttig instrument kunnen zijn om ervoor te zorgen dat we in onze dagelijkse activiteiten en reguliere werking meer oog hebben voor de belangen van de maatschappelijk meest kwetsbare groepen? Gezien hun positie in de marge van de samenleving verdwijnt onze aandacht voor kansarmen anders misschien meer dan we zelf zouden willen ook telkens weer naar de marge van ons bestaan als erfgoedorganisatie of -instelling. Een kansarmoedetoets zou dit enigszins kunnen verhelpen, ook al is het geen zaligmakend instrument. En ja, ook voor andere urgente maatschappelijke thema's zoals bijvoorbeeld ecologische en sociaal-economische duurzaamheid zou een dergelijke toets kunnen uitgewerkt worden.²⁵ Loont dat allemaal wel de moeite? Als we ons als maatschappelijk relevante en betrokken partijen willen opstellen naar de bredere samenleving, is die vraag eerder retorisch.

Dr. Alexander Vander Stichele is stafmedewerker participatie en veldanalyse bij FARO.

1. P. SPICKER, 'Definitions of poverty: twelve clusters of meaning'. In: P. SPICKER, S. ALVAREZ-LEGUIZAMÓN & D. GORDON (ED.), *Poverty. An international glossary*, 2nd edition, CROP International studies in poverty research, London: ZED-books, 2007, pp.229-243.
2. Zie bijvoorbeeld: L. DE MECHELEER, (ED.), *De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1991.
C. LIS, & H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*. Antwerpen-Amsterdam, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1980.
3. In de 'Welzijnsbarometer. Brussels armoederapport 2015' wordt een oude schatting aangehaald dat er minstens 100.000 mensen zonder papieren zouden verblijven in het Brussels Gewest. Men spreekt in deze context dan ook over de onzichtbare twintigste gemeente.
4. Zie: www.centrumvoorsociaalbeleid.be
5. Zie bijvoorbeeld: B. CANTILLON, N. VAN MECHELEN & D. FRANS, 'Het glazen plafond van de actieve welvaartsstaat: twee decennia ongelijkheid, armoede en beleid in België'. CSB-berichten oktober 2014. Universiteit Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid Herman Delecke, 2014. Zie: www.centrumvoorsociaalbeleid.be/sites/default/files/D%202014%206104%2002_0ktob-ber_Cantillon%20et%20al.pdf
6. Zie: www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/oases
Zowel het Centrum voor Sociaal Beleid Herman Delecke als de onderzoeksgroep OASes maken van 2012-2015 deel uit van VLAS, het Vlaams Interuniversitair Armoedesteunpunt. Zie: www.uantwerpen.be/nl/steunpunten/vlaams-armoedesteunpunt
7. Zie: www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/oases/jaarboek
8. <http://barometer.mi-is.be>
9. Zie: www4.vlaanderen.be/sites/svr/Pages/2015-10-16-armoedemonitor2015.aspx
10. In Wallonië wordt geen jaarlijkse armoedebarometer gepubliceerd. Via gegevens uit de jaarlijkse publicatie 'Chiffres-clés de la Wallonie' van het Institut Wallon de l'Évaluation de la Prospective et de la Statistique (IWEPS) en via specifieke onderzoeksrapporten beschikt men ook in het Franstalig landsgedeelte over heel wat cijfer- en onderzoeksmateriaal.
11. Zie: M. BOUVENNE-DE BIE, 'Armoede en armoedebestrijding: de strijd om een probleemdefinitie'. In: K. DE BOYSER, C. DEWILDE & D. DIERCKX (RED.), *Naar het middelpunt der marge. Reflecties over veertig jaar armoedonderzoek en -beleid. Liber amicorum Jan Vranken*. Leuven-Den Haag, Acco, 2009.
12. Eerlijkheid gebiedt ons te vermelden dat er ook al tijdens 'les Trente Glorieuses' (1945-1974) acties en initiatieven waren om de bestaande armoedeproblematiek aan te kaarten. Zo waren er bijvoorbeeld de befaamde acties van Abbé Froidure in de Brusselse Marollen begin jaren 1950 die heel wat weerklank kregen.
13. Een belangrijke katalysator voor de uitbouw en organisatie van heel wat zelforganisaties rond armoede was het *Algemeen Verslag over de Armoede* (1994), een belangwekkend en invloedrijk rapport dat in nauwe samenspraak met de armen en de zelforganisaties tot stand kwam.
Zie: www.armoedebestrijding.be/publications/AVA95.pdf
14. Zie: www.netwerktegenarmoede.be

15. J. VRANKEN, 'Inleiding', in: J. VRANKEN, K. DE BOYSER & D. DIERCKX (RED.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2006*. Leuven, Acco Uitgeverij, 2006.
16. In zijn inleiding bij het Jaarboek 2006 gaat Jan Vranken zelf in op een aantal kritieken op zijn definitie.
17. Voor België betekent dit concreet 1.085 euro/maand netto voor een alleenstaande en 2.279 euro/maand netto voor een huishouden bestaande uit twee volwassenen en twee kinderen. Zie ook: www.armoedebestrijding.be/cijfers_minimum_uitkeringen.htm en http://statbel.fgov.be/nl/modules/publications/statistiques/arbeidsmarkt_levensomstandigheden/sILC...-indicatoren_2004--2014.jsp
In haar bijdrage 'In goed gezelschap. (Erfgoed)organisaties in de bres voor kwetsbare mensen' geeft Katrijn D'hamers weer hoeveel procent van de Vlamingen en Brusselaars op basis van deze indicator als arm beschouwd kunnen worden.
18. S. PAUCAM, *Les formes élémentaires de la pauvreté* (3e édition revue et complétée). Paris, Presses Universitaires de France, 2013.
19. Zie voor een interessante en beloftevolle voorzet inzake het ontwikkelen van een hedendaagse structurele theorie van armoede: T. GHYS, 'Naar een structurele theorie van armoede', in: G. VEBSCHRAEGEN, C. DE OLDE, S. OOSTERLYNCK, F. & D. VANDEMOERE, D. DIERCKX (RED.), *Over gevestigden en buitenstaanders. Armoede, diversiteiten stedelijkheid*, Leuven - Den Haag, Acco Uitgeverij, pp. 275-294.
20. In zijn boek *Injustice. Why social inequality still persists* gaat de Britse sociaal geograaf Danny Dorling op overtuigende wijze in op de vijf *social evils* (elitarisme, exclusie, vooroordelen, hebzucht en wanhoop) en de onderliggende mythes die ervoor zorgen dat sociale ongelijkheid en dus ook armoede steeds weer gereproduceerd en gerechtvaardigd worden.
D. DORLING, *Injustice. Why social inequality still persists*. Bristol, Policy Press, 2015.
21. Enkele van de projecten die Tine Vandezande in haar bijdrage verderop in dit tijdschrift beschrijft haken hier expliciet op in.
22. Zie in dit verband bv. het BrusselArt-project van Lasso dat in de bijdrage van Hildegarde Van Genechten wordt voorgesteld, evenals een aantal projecten die in de artikels van Tine Vandezande en Katrijn D'hamers aan bod komen.
23. Zie bv. het project van KADOC dat eveneens in de bijdrage van Hildegarde Van Genechten aan bod komt.
24. Een (kans)armoedetoets is een evaluatie-instrument dat gebruikt wordt tijdens de beleidsplanning om voorafgaand aan (ex ante) het effectieve beleid en de geplande acties of activiteiten na te gaan wat de eventuele positieve en negatieve gevolgen ervan zijn voor mensen die leven in (kans)armoede.
25. Een andere benadering zou kunnen zijn om als erfgoedorganisaties meer te werken volgens richtlijnen rond Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO), zoals bijvoorbeeld de ISO 26000 richtlijn. Zie: www.iso26000scan.nl/wat-is-iso-26000/iso-26000-in-het-kort of www.iso.org/iso/home/standards/iso26000.htm

In goed gezelschap

(Erfgoed)organisaties in de bres voor kwetsbare mensen

TEKST Katrijn D'hamers

Hoe kunnen erfgoedorganisaties bijdragen aan de bestrijding van armoede? Anno 2015 is de armoedesituatie immers helemaal niet duurzaam verbeterd, ondanks een toename van de welvaart. Enkele bijzonder kwetsbare doelgroepen vallen op, zoals kinderen, 65-plussers en personen met een niet-Europese nationaliteit. Maar armoede is ook een netwerk van mechanismen van sociale uitsluiting in domeinen die niet altijd opvallen zoals tewerkstelling, gezondheid, vrije tijd, onderwijs, huisvesting enz. Hoe dragen erfgoedorganisaties zorg voor mensen in kwetsbare situaties? Hoe kunnen instrumenten zoals de UiTPAS en de lokale netwerken ook nuttig zijn voor erfgoedorganisaties? We namen de proef op de som en bezochten enkele organisaties: het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA), het Museum Plantin-Moretus, het Gasthuys – Stedelijk Museum Aalst, Musea Brugge en het Brugs Netwerk Vrijetijdsparticipatie (een samenwerking tussen het Stadsbestuur en het OCMW). Inge Vandewalle van Demos gaf toelichting bij de lokale netwerken.¹

■ Cursisten NT2 die meewerkten aan 'Mijn verhaal' van het KMSKA. © Jesse Willems

Armoede in cijfers

Wat is de situatie omtrent armoede in Vlaanderen? Over welke kwetsbare doelgroepen gaat het? Volgens de *Vlaamse armoedemonitor 2015*² leeft 10,8 % van de Vlaamse bevolking onder de armoedegrens,³ dat zijn 680.000 inwoners, waarvan de helft leeft in langdurige armoede. Voor de Brusselse bevolking is dit zelfs een derde. Enkele kwetsbare doelgroepen springen bij de cijfers in het oog. Zo evolueert kinderarmoede in stijgende lijn. In 2013 leefde 12,1 % van de kinderen tussen 0 en 17 jaar in Vlaanderen onder de armoederisicodrempel.⁴ In Brussel liep dit op tot boven de 30 %. Jongeren tussen 18 en 24 jaar hebben minder kans om in armoede terecht te komen dan kinderen. Maar daar verliet 7,5 % van alle jongeren in 2013 het onderwijs zonder diploma. Ook 65-plussers zijn bijzonder kwetsbaar: 18 % van hen leefde in 2013 onder de armoedegrens. Daarnaast vallen ook andere kwetsbare groepen op: gezinnen met minstens één 65-plusser (19 % onder de armoedegrens), eenoudergezinnen (23 %), werklozen (35 %) of huurders (24 %). Voor de meeste groepen blijken de armoederisico's bovendien toegenomen.

Een aparte groep vormen personen met een nationaliteit van buiten de Europese Unie. Voor hen ligt het risico om in armoede terecht te komen zelfs vijf keer hoger dan voor personen die geboren werden in een van de lidstaten van de Europese Unie; en hun armoederisico blijft stijgen. Het is niet evident voor nieuwkomers om aan cultuurparticipatie te doen. Hindernissen blijken de anderstaligheid, de onbekendheid met het aanbod, de kostprijs voor culturele activiteiten of het gebrek aan een netwerk. Via de opleidingen Nederlands Tweede Taal (NT2) bezoeken veel cursisten musea dankzij een aanbod op maat. Andere groeiscenario's voor erfgoedorganisaties zijn samenwerken met asielcentra, het OCMW, welzijnsorganisaties, maatschappelijk werkers, enz.

De categorie 'andere niet-actieven' (waaronder mensen met een beperking) loopt een risico van 20 % om in armoede terecht te komen. Ook voor hen kunnen cultureel-erfgoedorganisaties soelaas brengen door in te zetten op een mentaliteitsverandering en programma's op maat van deze doelgroep te organiseren. Dat zijn bijvoorbeeld Cultuurvrienden (jongeren met en zonder mentale beperking bezoeken samen het Museum Plantin-Moretus), of rondleidingen voor blinden en slechtzienden zoals in het KMSKA, of een persoonlijke begeleiding bij de deelname aan activiteiten zoals in Brugge. In Aalst werd een welzijnsproject gestart om eenzaamheid bij psychiatrische patiënten tegen te gaan. "We willen hen stimuleren om via de UiTPAS met een buddy aan activiteiten deel te nemen", voegt Katrien Wauters, coördinator UiTPAS Aalst, toe.

Als mensen niet naar het museum gaan, komt het museum naar de mensen

Hoe kun je cultuurparticipatie stimuleren bij mensen van erg diverse achtergronden? Door simpelweg naar hen toe te gaan. De rondreizende Speelkaravaan in Antwerpen biedt ouders van schoolgaande kinderen de mogelijkheid om tijdens de schooltijd op school of in hun buurt kennis te maken met het culturele aanbod én ook onmiddellijk in te schrijven voor activiteiten, een overrompend succes voor bijvoorbeeld het Museum Plantin-Moretus en het KMSKA.

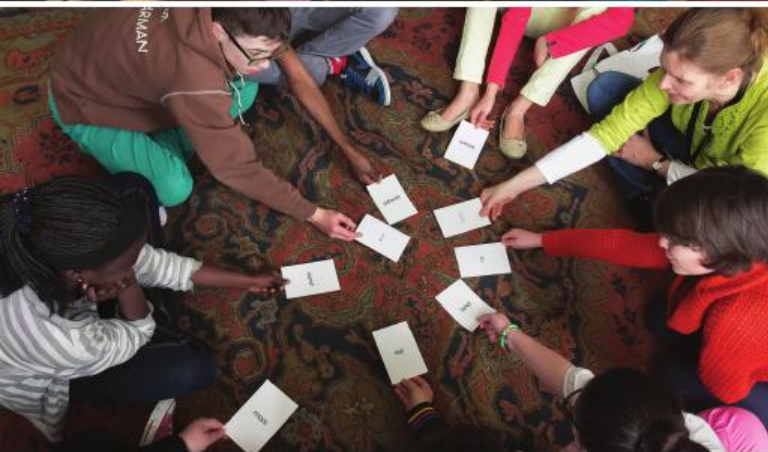
“Als elk museum zou inzetten op kwetsbare mensen in de eigen omgeving, en de meesten doen dat wel, als iedereen daar structureel aan zou werken met tijd en budget, dan kan je daar een verschil maken. (An Sijsmans)

De collectie op een verrassende en toegankelijke manier vertalen is een andere focus. Het Museum Plantin-Moretus experimenteerde in de expo 'Over komen en gaan' met een selectie van werken en de persoonlijke migratieverhalen van vijf gastcuratoren uit het museumnetwerk. Het KMSKA nodigde cursisten NT2 uit om voor het project 'Mijn Verhaal' hun verhaal te schrijven bij een gekozen kunstwerk.⁵ Het museum werkt net als andere musea ook intensief met organisaties uit hun omgeving. Zo loopt al drie jaar een samenwerking met Centrum Kauwenberg, een organisatie voor armoedebestrijding. Het museum engageert zich bij kinderateliers op woensdagnamiddag en speelt in op de thema's van de jaarwerking van het centrum. Aan het thema 'groen in de stad' van de organisatie werd een expositie met landschappen van het museum gekoppeld. "Als je de samenwerking duurzaam wil maken, moet je de contacten als museum wel warm houden", vertelt An Sijsmans, hoofd Educatie bij het KMSKA. "Je leert ook enorm veel door zelf ook op bezoek te gaan bij de buurtorganisaties, naar de anekdotes van mensen te luisteren, op een informele manier te horen over hoe men vrije tijd ziet of over de moeilijkheden om kinderen in te schrijven."

Mensen voorbereiden op en begeleiden in hun participatie werkt ook in Aalst, waar cultuurcentrum De Werf een ontmoetingsmoment en culturele proeftjes organiseert voor mensen in armoede. De Werf geeft elk seizoen een rondleiding door het gebouw met toelichting bij de praktische aspecten van het bijwonen van een voorstelling: hoe werkt de vestiaire, hoe zoek je je plaats, wanneer is de pauze, ben je verplicht om dan iets te drinken, wat betekent de bel ...? Mensen kunnen zich onmiddellijk inschrijven voor voorstellingen. Het KMSKA organiseert een informatienamiddag voor de coördinatoren van verenigingen waarbij het aanbod op een heel toegankelijke manier wordt voorgesteld. En in Aalst overweegt 't Gasthuys om in de toekomst een kleine rondleiding te geven voor mensen in armoede en praktische elementen toe te lichten. Nog een optie is de werking van het museum gaan voorstellen bij de Vierdewereldgroep. "Dat kost weinig geld, enkel maar tijd", zeggen Luc Geeroms en Ann De Block.

Kinderarmoede stijgt

Kinderarmoede evolueert in stijgende lijn. Gecombineerd met het grotere armoederisico bij mensen met een niet-Europese nationaliteit, plaatst dat hun kinderen in een bijzonder kwetsbare situatie. Voor scholen hebben de meeste musea wel al een aanbod op maat van kinderen ontwikkeld. Voor kinderen die tijdens de zomer de Nederlandse taal nog leren, is er in Antwerpen de Zomerschool met museumworkshops.⁶ "Voor individuele families met kinderen uit kansengroepen, geloof ik sterk in bemiddelaars", zegt Odette Peterink van het Museum Plantin-Moretus. "Het vraagt wel tijd om deze contacten warm te houden." ▶

■ Foto boven: de kinderwerking van Centrum Kauwenberg organiseert een eigen vernissage in de tentoonstelling 'De Modernen'. © Centrum Kauwenberg / Foto onder: 'Luisterogen' in het Museum Plantin-Moretus in samenwerking met KOCA. © Museum Plantin-Moretus

■ Foto boven: Moretus'Vrienden in het Museum Plantin-Moretus. © Stefan Lambrechts / Foto onder: UITPAS © Stad Gent

Kinderen en jongeren blijken doorgaans moeilijker bereikbaar buiten het schoolcircuit. Doordat de ouders weinig of niet vertrouwd zijn met het culturaanbod, worden de kinderen minder snel ingeschreven. Voor kansarmen is het bovendien niet haalbaar om hun kinderen vroeg op het jaar, of zelfs een maand op voorhand, in te schrijven voor het zomeraanbod. In Brugge werkt het OCMW samen met de Jeugddienst, waardoor het programma aan kansarmen kan worden aangeboden vóór de officiële verkoop. Ook biedt Musea Brugge een aantal plaatsen van de zomertelers of vakantiecampen aan voor kinderen in kwetsbare situaties.

Vlaams Actieplan Armoedebestrijding (VAPA)

Wie dacht dat armoede enkel een zorg was voor de centrumsteden heeft het mis. Armoede en sociale uitsluiting zijn niet gelijkmatig verspreid over Vlaanderen. De dichtbebouwde stedelijke gebieden hebben de grootste concentraties aan mensen in armoede, maar daarnaast kenmerkt het platteland zich door een hoger armoedepercentage dan de meer bevolkte niet-stedelijke gebieden. Redenen genoeg voor de Vlaamse overheid om armoede tegen 2020 met 30 % te willen verminderen. Dat wil de overheid realiseren via het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding (VAPA),⁷ dat een voorbeeld moet zijn van geïntegreerd bestuur; lees: dat bijdragen bevat

van de verschillende Vlaamse ministers. In dit VAPA wordt de focus gelegd op enkele thema's zoals bijvoorbeeld gezinnen in armoede met jonge kinderen, werken aan laaggeletterdheid en aan het dichten van de digitale kloof, een armoedetoets⁸ of een correcte beeldvorming over armoede.⁹

Museum als ontmoetingsplaats

Werken aan geletterdheid is koren op de molen van het Museum Plantin-Moretus. Die focus past perfect binnen aspecten van het beleidsplan van het museum, zoals het publieksgericht denken door middel van bijvoorbeeld het verhogen van de fysieke en mentale toegankelijkheid, of het vormen van een open leeromgeving en het ontwikkelen van een aanbod voor nieuwkomers, laaggeletterden en jongeren. Het overbrengen van de liefde voor het boek in al zijn aspecten is de rode draad door heel de werking. "En we vertrekken van een positief verhaal van kansen en niet van drempels", zegt Odette Peterink. Dat maakt dat de museummedewer-

“ Je moet op verschillende sporen tegelijk inzetten. Er zijn ook nog andere drempels dan de financiële. (Inge Vandewalle)

kers vaak intensieve trajecten doorlopen om bezoekers en groepen een hartelijke ervaring te bieden. “Alles begint met koffie drinken, samen aan tafel zitten”, aldus Odette. “Dat is een op een, elkaar leren kennen. Dat is het begin van alles.” Tijdens die voorbereidingstijd leren de museummedewerkers en de partners elkaar kennen. Op die manier kan ook ten volle worden ingezet op de mogelijkheden van een samenwerking. Wanneer er groepen zijn die niet participeren, raadt Inge Vandewalle van Demos aan om via brugverenigingen of brugfiguren te werken zoals buurtwerkers, Kind en Gezin, scholen.

Kansarme bezoekers worden in het Museum Plantin-Moretus heel gewoon behandeld, maar er wordt wel voor gezorgd dat de randfactoren in het museum kloppen. “Wanneer een gids met een groep daklozen naar het museum komt, wordt de balie verwittigd en krijgt de groep vrij gebruik van ons materiaal, ze worden warm onthaald.” Zelfontplooiing van de bezoekers wordt gestimuleerd door hen zelf de collectie te laten ontdekken aan de hand van de talrijke methodieken zoals ‘Luisterogen’¹⁰ en workshops. “Kinderen die in hun eigen omgeving geboekstaafd staan als onhandelbaar of die niet naar school komen, zijn dan plots wel erg enthousiast en trots op hun resultaten. Dat pikken hun ouders ook op. Het museum als ontmoetingsplaats is waar we voor gaan. Dat was vroeger al zo met dit huis tijdens de tijd van Christoffel Plantin, en nu ook nog”, volgens Odette. Die ouderlijke trots ziet men ook in het KMSKA wanneer kinderen de resultaten tonen van hun kunstatelier. Bij de expo van ‘De Modernen’ voegden kinderen een derde kunstwerk toe aan de duo’s van werken in het museum en nodigden hun ouders uit op een vernissage. “Wij hebben al kinderen gevonden die na een atelier of een bezoek talent bleken te hebben. Dat doet iets met hen, hun ouders, begeleiders en museummedewerkers”, glundert An.

Het museum is meer dan een verzameling van werken. Zo zien ook de conservatoren van ‘t Gasthuys het: “Ook al zijn we gratis toegankelijk, toch zijn er nog drempels voor mensen om het museum binnen te komen”, vertellen Ann en Luc. “Daarom hebben we een grote tafel achter de inkombalie geplaatst, waar mensen kunnen zitten, lezen, babbelen. Er zijn kranten en tijdschriften ter inzage en ook de uitgebreide museumbibliotheek is raadpleegbaar.” Waar andere musea opteren voor een financiële bijdrage, koos men in ‘t Gasthuys voor het handhaven van gratis bezoek. “Betalen is geen probleem voor iemand van buiten de stad, die komt als toerist, eenmalig. Maar voor de eigen bevolking is het moeilijker. Bij een herhaalbezoek ben je hen kwijt.”

UiTPAS

In het VAPA stelt minister Gatz voor het beleidsdomein Cultuur de verdere uitrol van de UiTPAS in Vlaanderen voorop.¹¹ Via de UiTPAS wordt vrijetijdsparticipatie aangemoedigd op een niet-stigmatiserende manier. Alle inwoners van een deelnemende regio kunnen zich een UiTPAS aanschaffen. Elke gemeente of stad beslist autonoom over de criteria voor korting. Dat hangt vaak van de context af: welke verenigingen zijn er in de gemeente, wat is het aandeel van senioren, mensen met een beperking, nieuwkomers, enz. Omdat bij generieke criteria ook altijd mensen uit de boot

“ Je vertrekt niet vanuit armoede, wel vanuit iemands kracht en kansen, met respect voor mensen. (Odette Peterink)

vallen, kan er ook voor alternatieve oplossingen gekozen worden, zoals bijvoorbeeld groeps participatie. Verschillende instanties kunnen hier een rol als bemiddelaar opnemen: een migrantenvereniging, een integratiedienst, een speelpleinwerking. Inwoners die volgens de criteria van de gemeente of de stad recht hebben op een kansentarief, genieten bij het aanschaffen van tickets automatisch van de kortingen. Die worden berekend volgens het principe van de solidaire kostendeling: de aanbieder, het gemeentebestuur en de persoon in een kwetsbare situatie (voor maximum 25 %) delen de rekening.

Tegelijk wordt deelname gestimuleerd door het puntensysteem: bij elke check-in sparen bezoekers punten die ze op verschillende plaatsen kunnen omzetten in voordelen. Uit de evaluatie van het proefproject in Aalst bleken vooral de fysieke voordelen mensen in armoede aan te spreken: verrassingsvoordelen, drankbonnetjes, jongleerballetjes. Omruilvoordelen die inzetten op drempels zoals vervoer of een leuk gadget worden ook benut.¹² Het puntensysteem van de UiTPAS speelt ook in het voordeel van ‘t Gasthuys. Bij ►

■ Achter de inkombalie in het Stedelijk Museum Aalst staat een grote tafel waar mensen kunnen zitten, lezen, babbelen. Er zijn kranten en tijdschriften ter inzage en ook de uitgebreide museumbibliotheek is raadpleegbaar. © ‘t Gasthuys - Stedelijk Museum Aalst

elke tentoonstelling wordt er een ruilverdoel bedacht. Dit stimuleert mensen om ook eens langs te komen. Ook door gewoon aan de lange tafel achter de balie te zitten, krijgen ze een punt omdat dit ook als ontmoetingsmoment én bezoek waardevol is.

Uit enkele evaluaties³ in de testregio Aalst bleek de UiTPAS tot voorzichtige positieve resultaten te hebben geleid: UiTPAS-houders met een kansentaref participeerden meer dan vóór de introductie van de pas, hadden meer interesse in het diverse aanbod en ontdekten nieuwe activiteiten. Kenmerkend over de hele lijn is wel dat personen in financiële moeilijkheden met een pas meer participeerden dan personen met financiële moeilijkheden zonder UiTPAS en vooral in eerder populaire activiteiten zoals de bioscoop of musicals. Activiteiten in musea en tentoonstellingen bleken een hogere drempel te vormen. Toch had de UiTPAS weinig bijkomend effect wat de deelname aan erfgoed betreft, aangezien de UiTPAS-houders voordien reeds musea en tentoonstellingen bezochten. Ook bleek voor dit type activiteiten geen daling vast te stellen wat de financiële drempels betrof, wat de onderzoekers deed concluderen dat de financiële drempel voor musea en tentoonstellingen altijd al minder hoog of zelfs onbestaande was. In het algemeen gaven respondenten zelf wel de kostprijs, te weinig informatie en praktische problemen als drempel aan.

“ Bij het onthaal in het museum staat een grote tafel. Dat is uitnodigend. Je bent niet verplicht het museum te bezoeken. Je kan ook aan tafel zitten, lezen of babbelen. (Luc Geeroms en Ann De Block)

Een veilige omgeving voorzien

Financiële drempels zijn echter niet de enige. Het is doordat financiële drempels structureel worden aangepakt dat er ruimte ontstaat om beter in te spelen op andere drempels: gebrek aan tijdige en volledige informatie, geen betaalbaar vervoer, gebrek aan vertrouwdheid met het aanbod, psychosociale drempels, kinderopvang, enz. In Aalst worden groepsuitstappen georganiseerd door Welzijnsschakels en de Vierdewereldgroep Mensen voor Mensen. In totaal gaat het daar over ongeveer 20 % van alle participaties door mensen in armoede.

Dat deelname over meer gaat dan enkel de financiële drempel beseft men zeker in Brugge. “Mensen worden ondersteund in een veilige omgeving”, licht Bart Hollevoet van het Brugs Netwerk Vrijetijdsparticipatie toe. Bart is in Brugge de onmisbare schakel tussen mensen in armoede en het vrijetijdsaanbod. Bij elke activiteit worden de deelnemers door hem of door een OCMW-collega opgewacht, met het ticket en voor een babbeltje. De keuze is daarna aan de deelnemers: in je eentje naar de activiteit gaan of in groep. Sommige deelnemers kijken ook echt naar die babbel uit. “We passen ons aan verschillende kansengroepen aan, dat kunnen mensen zijn met financiële problemen, mensen met een langdurige psychiatrische problematiek of ook mensen met een mentale beperking. Het vraagt maatwerk”, voegt Bart nog toe.

Door groepen bewust te mixen en als vertrouwenspersoon telkens mee te gaan, is het een must om vertrouwd te zijn met de kansengroepen. Ook voor de culturele partners is zo'n bemiddelaar een geruststelling omdat snel op behoeften kan worden ingespeeld. Na verloop van tijd geraken cultuuraanbieders vertrouwd met de diversiteit binnen hun

■ Mensen appreciëren het om in een vertrouwde groep het museum te ontdekken. Deze groepen laten de gids ook toe om in te spelen op wat mensen inbrengen. © Sarah Bauwens

publiek. Een beproefde manier is om mensen in hun vertrouwde groep het museum te laten ontdekken. Tine Van Poucke, verantwoordelijke voor de publiekswerking in het Groeningemuseum, begeleidt net als de adjunct-conservatoren van de andere Brugse musea de groepen van kwetsbare mensen. "Je leert er ook van bij en je kan echt inspelen op wat de mensen zelf inbrengen." De ambitie van 't Gasthuys is dan weer om in de toekomst actiever in te zetten op ouders met kleine kinderen.

Een veilige omgeving creëer je ook door een warme ontvangst te bieden. De eigen museummedewerkers vorming geven over de leefwereld van mensen in armoede en hen discretie aanleren draagt daartoe bij. Ook een vaste contactpersoon binnen het museum voorzien voor kwetsbare mensen helpt. Het KMSKA informeert de gidsen op voorhand, zodat ze zich kunnen voorbereiden op de groepen. Ook het onthaalpersoneel wordt ingelicht, zodat mensen optimaal onthaald worden.

Duidelijk en toegankelijk communiceren

Duidelijke communicatie is een samengaan van verschillende factoren: toegankelijk taalgebruik, representatieve beelden, praktische gegevens of het inzetten van geschikte communicatiekanalen. "Beeldvorming verander je niet door enkel foto's van de klassieke cultuurparticipatie te gebruiken, wel door foto's te kiezen die de diversiteit in de samenleving weerspiegelen", raadt Odette aan. Communicatie over activiteiten bevat eenduidige, overzichtelijke en praktische elementen. Het verwachte einduur vermelden in functie van een verplaatsing met het openbaar vervoer is aan te bevelen. Verwijs in de communicatie naar de webpagina waar informatie over het openbaar vervoer te vinden is. Voor de late uren is dit misschien geen oplossing. Daarom werd recent in Aalst gestart met een mobiliteitsproject. Via het netwerk van de Vierdewereldgroep kan dan geschikt vervoer gevonden worden. Informeer mensen op voorhand over de inhoud van de activiteit en de methode; en varieer hierin, gaande van een laagdrempelige workshop voor kinderen, een interactieve rondleiding tot een activiteit op maat. "De manier waarop je iets aanbrengt is erg belangrijk", licht Bart toe. "Je moet alles kunnen vertalen op maat van de bezoekers, maar er wel over waken dat het ook niet te confronterend, expliciet of hermetisch wordt." Rekening houden met de culturele bagage van een groep is wenselijk. "We overstelpen hen niet met lessen kunstgeschiedenis", zegt An. "Maar we werken op maat, geven gratis doeboekjes voor gezinnen met kinderen. Die boekjes dienen als kapstok, ze weten dat er geen voorkennis nodig is."

De doelgroep baken je af door te vermelden voor wie een activiteit geschikt is. Is een activiteit kind- of zelfs babyvriendelijk of enkel gericht op volwassenen, zodat ouders een kinderoppas moeten regelen? Mensen die naar het museum komen, ervaart men in Brugge, zijn doorgaans iets ouder. Dus daar speelt de factor kinderen minder mee.

Uit de evaluatie van de UiTPAS blijkt dat personen met een kansentariaf het vrijetijdsaanbod eerder leerden kennen via informele bronnen zoals het zwembad, de eigen vereniging of mond-tot-mondreclame, de school en vrienden. Formele

“De manier waarop je inhoud overbrengt is al even belangrijk als de inhoud zelf. Er is weinig dat niet haalbaar is. Maar je moet het wel kunnen vertalen en toegankelijk maken. (Bart Hollevoet)

circuits situeren zich buiten de cultuursector, zoals de armoedeverenigingen (hun tijdschrift of Facebookkanaal) of het OCMW. Klassieke postzendingen in hun brievenbus en deur-aan-deurbladen zijn ook geschikte informatiebronnen. Zowel in Brugge als in Aalst wordt een brochure op maat van de doelgroep gemaakt met duidelijke informatie over het aanbod. Veel mensen hebben nog geen toegang tot internet; voor hen is een papieren brochure of de bemiddeling via een vertrouwde vereniging veel relevanter. De brochure van Brugge ligt bijvoorbeeld bij sociale organisaties, bij de sociale kruidenier, de ziekenhuizen en de diensten voor geestelijke gezondheidszorg. Mensen vinden om mee te gaan is ook een belangrijke drempel. 37 % van de respondenten in het evaluatieonderzoek gaf immers aan over weinig sociale contacten te beschikken.

Lokale netwerken

Een nuttig instrument om de vrijetijdsparticipatie van mensen in armoede te stimuleren zijn de lokale netwerken. Gemeenten en steden die de UiTPAS willen uitrollen, moeten zelfs een netwerk van en samenwerking tussen de lokale overheid en de verenigingen voor mensen in armoede kunnen aantonen.

Een draagvlak binnen de stadsdiensten is cruciaal, want zij moeten mee aan de kar trekken. Musea zitten niet in de lokale netwerken, wel de gemeentelijke diensten. Een museum dat wil inzetten op kansengroepen neemt daarom best contact op met de trekker van het lokale netwerk. Een overzicht van de lokale netwerken en de contactpersonen vindt u op de website van Demos.⁴

De regio Aalst was de eerste regio waar met de UiTPAS werd gestart. Een reeds bestaand samenwerkingsverband van lokale overheden en armoedeverenigingen was een bepalende factor. Nog steeds engageren de partners zich voor verdere samenwerking om expertise verder te ontwikkelen. Zo worden geregeld vormingen georganiseerd over specifieke thema's. Het onthaal van mensen is een voorbeeld.

Ook in Brugge werd de komst van de UiTPAS niet afgewacht om een lokaal netwerk tot stand te brengen. Men stelde immers vast dat tijdens Brugge Culturele Hoofdstad 2002 veel kansengroepen niet werden bereikt. Het idee groeide bij het OCMW en het stadsbestuur om een aanbod uit te werken voor mensen in armoede, dat ruimer kon gaan dan enkel de OCMW-cliënten. Welzijnsorganisaties en verenigingen van mensen in armoede werden uitgenodigd om het aanbod mee te verspreiden en mensen te stimuleren. Op jaarbasis gaat het om ongeveer tweehonderd activiteiten binnen een heel gevarieerd aanbod. "Het uitgangspunt is om zeer verscheiden activiteiten aan te bieden met een gegarandeerde ►

kwaliteit”, zegt Bart. “Je mag mensen in armoede niet zomaar herleiden tot het cliché dat ze allemaal van Vlaamse vedetten houden.” Ook musea dragen bij aan dit aanbod met rondleidingen in de vaste collectie en tijdelijke tentoonstellingen. Zo’n rondleiding biedt een meerwaarde omwille van de interactie, meent Tine. Het levert vaak ook emotionele reacties op. Zo bracht een bezoek aan de tentoonstelling ‘Right before I die’ in het Sint-Janshospitaal met foto’s van mensen in hun sterfproces heel veel reacties teweeg, getuigt Bart. Feedback van de deelnemers is enorm nuttig voor musea.

Het is duidelijk: een kortingspas is een belangrijke katalysator om ook gekende en minder gekende drempels voor kansarmen aan te pakken. Deze flankerende maatregelen zijn een must voor een goede aanpak van armoede. Ook cultuur aanbieders kunnen zich hierop goed voorbereiden. Een beter inzicht verwerven in de leefwereld en de participatiedrempels van mensen in armoede en zoeken naar een actieve samenwerking zijn al belangrijke stappen in het vergroten van de maatschappelijke inzet.

Katrijn D’hamers is stafmedewerker diversiteit bij FARO vzw.

1. Met dank aan Inge Vandewalle (Demos), Karel De Rudder (Cultuurnet), Odette Peterink (Museum Plantin-Moretus), Ann De Block en Luc Geeroms (t Gasthuys, Stedelijk Museum Aalst), Katrien Wauters (UitPAS-coördinator Aalst), Tine Van Poucke (Groeningemuseum), Bart Hollevoet (OCMW Brugge) en An Sijmsmans (KMSKA).
2. Zie: www.vlaanderen.be/wvg/armoede/vlaamsactieplan/Documents/Bijlage_VAPA_armoedemonitors%20-%20DEFINITIEF.pdf
3. De armoedegrens ligt voor alleenstaanden op 1.074 euro/maand. Voor een gezin van twee ouders met twee kinderen is dit 2.255 euro/maand. Bron: Federale Overheid Economie (http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/cijfers/arbeid_leven/cu-sile/armoede)
4. Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2015-2020
5. Mijn Verhaal. Methodiek verhalen vertellen in het museum met volwassenen NT2, www.kmska.be/nl/leren/volwassenen
6. Zie: <https://kmskablog.wordpress.com/tag/zomerschool>
7. Vlaams Actieplan Armoedebestrijding, 2015-2019 (www.vlaanderen.be/wvg/armoede/vlaamsactieplan/Paginas/inhoud.aspx)
8. De armoedetoets moet nagaan of een beleidsmaatregel de kloof tussen mensen in armoede en mensen zonder armoede-ervaring vergroot of verkleint.
9. Vlaams Actieplan Armoedebestrijding: www.vlaanderen.be/wvg/armoede/vlaamsactieplan/Paginas/inhoud.aspx
10. Luisterogen www.museumplantinmoretus.be/Luisterogen
11. Ondertussen werd al een UitPAS uitgerold of is de uitrol gepland in de regio’s: HELA (Haaltert, Erpe-Mere, Lede en Aalst), Gent, Kortrijk, Oostende, Turnhout en Brussel (Paspartoe). Einde 2018 zouden een twintigtal regio’s met een UitPAS-systeem werken waarmee potentieel drie miljoen Vlamingen bereikt kunnen worden.
12. Maximalisering van het UitPAS-gebruik bij mensen in armoede. UitPAS als katalysator voor toelatingsinitiatieven.
13. Eindevaluatieverslag Vlaamse Vrijtijdsplas - De toekomst van de UitPAS in Aalst, Erpe-Mere, Lede en Haaltert: overgangstraject UitPAS 2014 - Studie omtrent kansen en risico’s aangaande de uitbreiding van het UitPAS-systeem naar een ruim netwerk van Vlaamse steden en gemeenten, KPMG Advisory, 2012-2013 - Korte termijn onderzoeksopdracht: Effectmeting UitPAS Aalst. Eerste resultaten. Universiteit Gent, Mart Wilkens, Jessy Siongers, John Lievens.
14. Overzicht van lokale netwerken via www.demos.be/programmas/lokale-netwerken.

Armoede bij mensen met een migratieachtergrond

Meryem Kanmaz, beleidsmedewerker Armoede bij het Minderhedenforum, en Bea Van Robaey, onderzoeker en docent aan de Karel de Grote-Hogeschool, pleitten onlangs in een artikel op Sociaal.Net voor het bestrijden van gekleurde armoede. Mogelijkheden voor het maatschappelijke middenveld liggen daar vooral in het zich verbinden met kwetsbare groepen via middelen, doelstellingen, netwerken en partnerschappen.

Personen met een niet-Europese achtergrond hebben een opvallend hoger armoederisico. Klassieke manieren om die armoede te bestrijden blijken voor hen ook niet altijd te werken. Bijkomend gaat de toenemende superdiversiteit gepaard met een diversiteit aan migratiestatuten, die migranten of nieuwkomers in de richting van armoede duwen. Beide auteurs pleiten in hun stuk daarom voor het overwinnen van hindernissen in de strijd tegen (gekleurde) armoede, zoals het gebrek aan een maatschappelijk en politiek draagvlak voor mensen met een migratieachtergrond, het verbeteren van politiek bur-

gerschap en het sociaal mobiliseren van mensen in armoede.

Kanmaz en Van Robaey geven enkele handvatten om gezamenlijk en verbindend armoede te bestrijden. Dit kan via gemengde werkingen maar ook via bestaande zelforganisaties. Die laatste kunnen vanuit de veilige omgeving van de eigen groep bruggen bouwen naar andere armoedeverenigingen. Stedelijke of wijkgebonden organisaties kunnen burgers verenigen. En thema’s zoals ouderschap en opvoeding bleken ook in het verleden al goede vehikels te zijn om mensen samen te brengen.

In tegenstelling tot een focus op een etnisch-cultureel of religieus vertrekpunt heeft sociale uitsluiting een meer mobiliserend effect, lichten de auteurs toe. Het thema ‘armoede’ blijkt immers uitermate gevoelig te liggen bij etnisch-culturele minderheden. Belangrijk is te investeren in vertrouwen en in de veiligheid van een eigen groep van lotgenoten. Dat heeft soms te maken met praktische dingen zoals een gedeelde

taal. Sociale uitsluiting als mobiliserende kracht maakt het mogelijk om de schroom en de schaamte als (kans)arme te overstijgen. Het maakt bovendien het engagement van nieuwkomers mogelijk, die zich doorgaans niet als arm zien omdat ze eerder het referentiekader van het land van herkomst hanteren dan dat van de Belgische samenleving. Ze zien hun situatie als iets tijdelijks op weg naar beter.

Uitsluiting als gezamenlijke noemer voor groepsvorming, collectieve identiteit en mobilisatie biedt met andere woorden de gelegenheid om bruggen te bouwen met en naar andere mensen in armoede, los van de ervaren etnisch-culturele identiteit.

De volledige tekst van het stuk is te lezen op: www.minderhedenforum.be/actua/detail/armoede-bij-mensen-met-migratieachtergrond. Meer informatie over het project ‘Armoede Gekleurd’ vindt u op: www.netwerktegenarmoede.be/armoede-gekleurd.

■ BrusselArt Tournée © Lasso

Kwetsbare mensen tillen culturele (erfgoed)werking naar een hoger niveau

KADOC en Lasso getuigen

TEKST Roeland Hermans, Hildegard Van Genechten en Marijke Van Hassel

In deze bijdrage geven we een forum aan twee voorbeelden van werken met kwetsbare mensen binnen de culturele (erfgoed) praktijk. We gingen daartoe in gesprek met Roeland Hermans van KADOC, en met Marijke Van Hassel van Lasso. Beide organisaties gingen het engagement aan om voor kwetsbare mensen een verschil te maken; om voor hen nieuwe kansen aan te reiken, die ze voordien misschien niet (meer) hadden.

Deze culturele (erfgoed)praktijken sluiten erg aan bij nieuwe ideeën in het ontwikkelingswerk, die vertrekken vanuit de vraag wat de reële mogelijkheden van mensen zijn op individuele basis.¹ Wat kunnen mensen werkelijk doen en zijn? Iedereen voelt uiteraard aan dat het antwoord op deze vragen voor kwetsbare mensen anders luidt. Veel keuze hebben zij doorgaans niet. De Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum noemt precies daarom alle landen ontwikkelingslanden. Want geen enkel land ter wereld slaagt er op dit moment in om voor iedereen gelijke kansen te verwezenlijken. Het is aan ons allen om daarin verantwoordelijkheid op te nemen.

Het project van KADOC benadert kwetsbare mensen als 'co-creanten', als mensen met medezeggenschap, en als mensen

die ook géven. Het project BrusselArt van Lasso probeert voor (kwetsbare) volwassenen, als 'participanten', vooral de toegang tot cultuur te faciliteren. KADOC handelt vanuit en voor de eigen instelling; Lasso werkt overkoepelend voor diverse organisaties. De manier van werken en het perspectief is in deze twee voorbeelden dus volledig anders. Maar we leren uit beide wel dat het werken voor en met kwetsbare mensen altijd maatwerk is. Deze bijdrage biedt uiteraard geen kant-en-klare methodiek die als een passe-partout werkt voor ieder type (erfgoed)organisatie, maar is des te interessanter voor wie oprecht wil leren uit de ervaringen van anderen ...

Roeland Hermans (KADOC) over het project armoede in België

"Vanuit KADOC² organiseren we in het voorjaar 2017 een tentoonstelling over armoede in België sinds het midden van de achttiende eeuw. We doen dit omdat we ervan overtuigd zijn dat de historische dimensie inzicht kan brengen in de actuele situatie. Het terugblikken naar het verleden reikt ►

op zich geen oplossingen aan, maar kan wel verrijkend zijn voor zowel mensen in armoede als voor mensen die geen armoede-ervaring hebben. We willen echt vermijden dat de tentoonstelling gewoon een abstract historisch verhaal brengt. Vandaar onze keuze om de tentoonstelling samen voor te bereiden met een kleine groep van mensen met armoede-ervaring. We zijn in 2013 met dit project dan ook van start gegaan met het idee dat je moeilijk iets kan doen over of vóór mensen in armoede, zonder hen daarbij te betrekken. Sindsdien is dit echt het centrale uitgangspunt geworden, en die betrokkenheid van de doelgroep proberen we zo radicaal mogelijk door te trekken.

De start

We werken voor dit project samen met Welzijnszorg en zij hebben ons geholpen om een kleine groep van mensen met armoede-ervaring samen te stellen. Met dit groepje werken we heel nauw samen. Eerst organiseerden we zes uitgebreide gespreksessies met hen en nu doen we samen activiteiten. Op die manier willen we dicht bij het thema armoede komen, en ook bij de verscheidenheid ervan. Want mensen in armoede vormen geen homogene groep. Iedereen heeft andere zorgen. Het is dus belangrijk om het actuele verhaal rond armoede heel genuanceerd te brengen. De gesprekken hielpen ons om ons goed bewust te worden van de verscheidenheid binnen de groep; en ook van onze eigen bril waarmee we naar de werkelijkheid kijken.

De thema's die we voor de gespreksessies hadden gekozen waren gekoppeld aan de decenniumdoelstellingen.³ Dat was voor ons een leidraad. Samen met Welzijnszorg bepaalden we de volgorde. We startten in de eerste sessie met het thema huisvesting, omdat het zo'n toegankelijk thema is. We wilden tijdens de gesprekken gebruikmaken van een werkvorm, maar het tegelijk toch ook heel eenvoudig houden. De werkvorm moest ons immers door de dag helpen, maar mocht in geen geval dominant zijn. Zo zijn we bij een heel open gesprek uitgekomen. Het uitgangspunt daarbij was dat iedereen ervaringsdeskundige is over zijn eigen leven. We vertrekken vanuit gelijkwaardigheid en iedereen heeft zijn inbreng. Elk verhaal is even betekenisvol.

Vanuit KADOC waren twee mensen betrokken, Luc Vints en ik. Ik leidde het gesprek. Er was telkens ook een inhoudelijk medewerker en een ervaringsdeskundige aanwezig, beide van Welzijnszorg. Deze laatste persoon was ook het aanspreekpunt na de sessie als mensen bijvoorbeeld over iets door wilden praten. Maar het woord was wel aan de groep zelf natuurlijk.

De gespreksessies

Een sessie duurde telkens een volledige dag. In de voormiddag praatten de deelnemers heel open over het thema en over hun eigen ervaringen. Altijd binnen de grenzen die de mensen in de groep zelf stelden. In de namiddag wilden we wel een historische dimensie bij het thema betrekken. We hadden daarom op voorhand erfgoedobjecten (foto's, affiches, objecten) bij elkaar gezocht die bij het thema pasten. We legden de stukken gewoon op tafel tijdens de middag. De bedoeling was dat iedereen iets koos dat hem of haar aansprak of raakte, dat herkenbaar was of net niet of waar men vragen bij had ... En nadien vertelde iedereen waarom hij of zij dat stuk

gekozen had. Door die nieuwe input ontstond er dan keer op keer weer een nieuw verrijkend gesprek. We hoopten aanvankelijk dat we op die manier meer over het verleden te weten zouden komen, maar dat was moeilijk. Het lukte ten dele in die zin dat de mensen het makkelijker konden hebben over de situatie van hun ouders of grootouders.

Zo verliepen dus vijf sessies. De zesde keer hebben we het anders aangepakt, net om wat meer tegemoet te komen aan dat historische verhaal. Voor de zesde bijeenkomst hebben mijn collega en ik veel meer bronnenmateriaal bijengezocht, ook teksten. Vervolgens lazen we teksten voor, en toonden objecten en affiches. Op die manier brachten we een verhaal over armoede in het verleden en lieten hen daarover reflecteren. We merkten dat het toen wel lukte. Maar uiteindelijk was het niet het 'nettoresultaat' dat telde voor de bijeenkomsten. De gesprekken hebben ons vooral geholpen om ons eigen bewustzijn over het thema te verruimen.

De vervolgactiviteiten

De gespreksessies zijn nu voorbij en het vervolgtraject loopt nog. Als doelstelling bij dit project stond voor ons voorop dat we de groep de kans wilden bieden om allerlei bezoeken te brengen. En dat komt nu aan bod. Om de zoveel maanden komen we samen met de groep en doen we een activiteit. De eerste keer hebben we een bezoek gebracht aan het Caermersklooster in Gent waar de tentoonstelling in 2017 is gepland. Lode Van Pee, de directeur, leidde ons rond in de actuele tentoonstelling.⁴ De groep kreeg daardoor een mooi zicht op wat een tentoonstelling precies is. Hij heeft ons ontvangen en zei: "Dit is jullie ruimte, het wordt jullie tentoonstelling, en ik zal jullie tonen wat een tentoonstelling kan zijn." Hij toonde ons een plattegrond, wees op de wanden die kunnen worden verplaatst, gaf aan dat we met beeld en geluid kunnen werken, dat je teksten op verschillende niveaus kan maken, enzovoort. Er kwamen toen zeer veel vragen vanuit de groep. De groep bleek bijvoorbeeld bezorgd te zijn om de teksten: die zullen zeker toegankelijk moeten zijn. Ik heb nu al twee mensen in de groep die alle teksten in de tentoonstelling willen nalezen. In de namiddag bezochten we het Huis van Alijn en daar kregen we een rondleiding over armoede en sociale verschillen. In dat museum zijn honderden aanknopingspunten te vinden. Deze rondleiding zit niet in hun reguliere aanbod, en werd speciaal voor ons uitgewerkt. Het bezoek hielp ons ook weer om ideeën op te doen: rond welke thema's willen we werken, hoe kunnen we ons verhaal sprekend maken?

De tweede activiteit vond plaats in Leuven. In de voormiddag bezochten we het Stadsarchief: welke bronnen zeggen iets over armoede? De groep maakte kennis met verschillende types bronnen die in aanmerking kunnen komen voor de tentoonstelling. De uiteindelijke prospectie voor de tentoonstelling doen mijn collega en ik. Maar op die manier kon de groep ook kennismaken met een archief en met verschillende soorten bronnen. In de namiddag stond het ziekenhuismuseum op ons programma en we formuleerden aan hen eenzelfde vraag als aan het Huis van Alijn. Want ook gezondheid is een belangrijk thema wanneer het over armoede gaat.

De derde activiteit is gepland in Brussel. In de voormiddag hebben we een gesprek met fotografe Layla Aerts. Wat is so-

ciala fotografie? Hoe brengen we dit in de tentoonstelling? Hoe brengen we armoede in beeld? Wat zijn de gevoeligheden daarrond? Wat is de visie van de groep daarop? In de namiddag volgen we een rondleiding in de Marollen. Misschien kunnen we een gelijkaardige rondleiding tijdens de tentoonstelling in Gent ook wel combineren met een historische stadswandeling. Dit is een testcase, zowel naar inhoud als omtrent de wijze waarop we zo'n wandeling organiseren. Over die zaken willen we met de groep in dialoog gaan. En dit willen we doortrekken tot het allerlaatste. We hebben hen ook al gevraagd of zij eventueel willen gidsen in de tentoonstelling. We voorzien dan uiteraard een vorming voor hen. Ook over mijn eigen inhoudelijke prospecties wil ik met hen in gesprek blijven gaan: welke stukken willen we uiteindelijk tonen? Waarom willen we dat doen? Welke verhalen willen we brengen? Dat is een hele uitdaging voor ons, want dat is niet de manier waarop wij doorgaans werken. Het is ook een soort van interne oefening.

Ik denk dat het een groep is die we ook na de tentoonstelling niet kunnen loslaten. Ik ben er zeker van dat we contact zullen houden. Dat groeit gewoon zo.

Tussentijdse evaluatie

De gesprekken zijn echt heel vlot verlopen. Vanaf de eerste sessie was er langs beide kanten een groot vertrouwen in de manier van werken. Ik was daar aangenaam door verrast. Er zijn veel persoonlijke dingen verteld.

De directrice van Welzijnszorg heeft me ervan overtuigd om de gesprekken zelf te leiden. Ze zei dat ik gewoon mezelf moest zijn. Ik had bij wijze van voorbereiding wel wat wetenschappelijke literatuur gelezen, maar tijdens de sessies heb ik dat allemaal achter mij gelaten. Ik heb de gesprekken bewust ook heel open gehouden. Ik had uiteraard wel wat vragen, maar het was geen interview. Ik heb het altijd ontmoetingen genoemd. En deze ontmoetingen verschillen niet zo gek veel van andere ontmoetingsmomenten.

Ik had wel de leidraad van Welzijnsschakels doorgenomen, over grondhoudingen in het omgaan met (kansarme) mensen.⁵ De leidraad stipt ook de onmacht aan die je dan voelt. Want wij kunnen deze tentoonstelling wel maken, we kunnen de gesprekken aangaan, maar we kunnen de problemen niet oplossen. Ik hoop werkelijk dat de mensen in de groep veel aan elkaar en aan de bijeenkomsten hebben. Dat is iets dat wij hen kunnen geven. Maar fundamenteel kunnen wij hun problemen niet oplossen. En daar sta ik heel onmachtig tegenover. Het zou verkeerd zijn dat wij naar oplossingen gaan zoeken, want dat is onze rol niet. Zij hebben nooit een hulpvraag gesteld, maar in de verhalen klinkt er natuurlijk veel door. En daarom is het goed dat de mensen van Welzijnszorg erbij zijn, bij de bijeenkomsten en de activiteiten. Dus het zijn in die zin kansen voor hen, maar ook kansen voor ons.

Je hoeft echt geen pleinvrees te hebben voor zulke gesprekken. Wees gewoon jezelf. Laat alle petjes en hoedjes die je kan opzetten gewoon thuis. Je mag deze groep wel niet functioneel benaderen. Je mag de gesprekken niet starten vanuit het idee dat er een getuigenis moet uit voortvloeien die we zullen gebruiken in de tentoonstelling.

■ KADOC werkt samen met Welzijnszorg. Zij helpen om een groep van mensen met armoede-ervaring bij het tentoonstellingsproject te betrekken. Collectie: KADOC

Het verschil dat wordt gemaakt

Ik zal het niet kunnen bewijzen, maar ik hoop dat dit een andere tentoonstelling zal zijn dan wanneer we ze gewoon zelf hadden gemaakt. Ik hoop dat de hele sfeer van die tentoonstelling anders is. Dat mensen ervaren en voelen dat die tentoonstelling breed gedragen is. Het is belangrijk om het hele voorafgaandelijke proces met de groep daarom op een of andere manier ook zichtbaar te maken in de tentoonstelling zelf.

Voor mezelf is er ook een verschil gemaakt. De blik van het publiek binnenbrengen, dat kan echt een heel verrijkend proces zijn; zowel persoonlijk als professioneel. Ik zie ons dat in de toekomst voor andere projecten die er zich toe lenen zeker nog wel doen.”

Marijke Van Hassel (Lasso) over het project BrusselArt

“BrusselArt wil socioculturele verenigingen, instellingen voor volwasseneneducatie en organisaties uit de welzijnssector ondersteuning bieden bij hun deelname aan cultuur. BrusselArt probeert de sociale, inhoudelijke en informatieve drempels weg te werken. Het project zet in op een ▶

betere afstemming van vraag en aanbod met betrekking tot cultuurbemiddelende of culturele activiteiten. Zo hopen we het rijke culturele aanbod in Brussel toegankelijker te maken voor meer Brusselaars, en zeker voor kansarme personen. BrusselArt wil voor hen een wegwijzer zijn naar toegankelijke, culturele activiteiten in Brussel. We ontwikkelden onder meer een website (www.brusselart.be) die het cultureel aanbod voor groepen van kwetsbare mensen bundelt. Maar we zorgen ook dat er tijdens de activiteit zelf omkadering is op maat van de groep. Daarnaast organiseren we geregeld netwerkmomenten waarbij groepsbegeleiders van socioculturele en welzijnsorganisaties en de cultuurhuizen elkaar kunnen treffen. Vanuit Lasso spelen wij zowel voor de website, de omkadering bij de activiteiten als voor de netwerkmomenten écht de rol van bemiddelaar en slaan wij voortdurend de brug tussen de culturele huizen enerzijds en de verenigingen voor (kwetsbare) volwassenen anderzijds.

Onderdeel van de missie

Lasso is het Brussels netwerk voor cultuurparticipatie en kunsteducatie en we leggen in onze hele werking voortdurend verbindingen tussen welzijn, jeugd, onderwijs en de cultuursector. Cultuurparticipatie voor kwetsbare mensen is onderdeel van onze missie en bestaansreden. Vanuit de Vlaamse Gemeenschapscommissie voorzag men in Cultuurwaardebonnen⁶ voor kwetsbare mensen. Men was er zich hierbij van bewust dat de financiële kost maar een van de vele drempels is om aan cultuur deel te nemen. En daar ligt net onze taak: om al deze belemmeringen mee te helpen wegwerken. Langs de andere kant was er de vraag vanuit diverse cultuurhuizen in Brussel om de krachten te bundelen op het vlak van publiekswerking; omdat ze er ieder apart niet altijd even sterk in zijn. Publiekswerkers staan binnen hun eigen organisatie nogal eens alleen.

Onze werkwijze bestaat erin om netwerken te creëren: tussen beroepskrachten van de cultuurhuizen enerzijds en de socioculturele en welzijnsorganisaties voor kwetsbare volwassenen anderzijds. Door die netwerken leren mensen elkaar kennen. Zo kunnen samenwerkingen of gezamenlijke projecten op gang komen. De aanleiding voor de opstart van BrusselArt kwam vanuit een vraag uit het socioculturele veld naar een cultureel aanbod overdag op maat van senioren.⁷ We stelden al snel vast dat niet alleen begeleiders van senioren met die vraag naar een toegankelijk aanbod zitten of op zoek zijn naar een overzicht van activiteiten waar men met een groep naartoe kan. Zo groeide het project BrusselArt verder uit. We richten ons hierbij altijd tot socioculturele verenigingen, welzijnsorganisaties en instellingen uit het volwassen-onderwijs en we proberen hun noden te detecteren.

Manier van aanpak

Door een veelheid aan informatie over culturele activiteiten is het niet eenvoudig om een selectie op maat van de eigen organisatie of vereniging te maken. En niet alle begeleiders zijn even vertrouwd met het rijke Brusselse culturaanbod. Om de informatieve drempel weg te werken, zorgde Lasso voor een bundeling van het aanbod door middel van de website www.brusselart.be. Daaraan is een zeswekelijkse nieuwsbrief gekoppeld, zodat begeleiders gemakkelijk een cultureel aanbod voor groepen kunnen vinden. We verzamelden dit

aanbod ook in een publicatie.⁸ Een andere manier om de informatieve drempel te verlagen, is het jaarlijkse netwerkmoment 'BrusselArt Toernée', een cultuurmarkt waarbij groepsbegeleiders op een heel informele manier kennis kunnen maken met publiekswerkers en educatieve medewerkers en met het aanbod van de verschillende cultuurinstellingen. We voorzien daarnaast netwerk- en vormingsmomenten.

Bovendien leggen we heel wat bezoeken af bij bijvoorbeeld lokale dienstencentra, verenigingen waar armen het woord nemen, zelforganisaties ... Of deze organisaties stellen ons zelf spontaan een vraag, omdat ze eens een keer een culturele activiteit willen doen. We vertrekken altijd heel sterk vanuit hun noden en interesses en proberen van daaruit te adviseren. Voor BrusselArt krijgen zij van ons een agenda met culturele activiteiten, een selectie op maat die we samenstelden met culturele partners. Om de inhoudelijke drempel te verlagen, vragen we aan de cultuurpartner om voor elke aangemelde activiteit een omkadering op maat aan te bieden. Bijvoorbeeld een rondleiding op maat, een inleiding of nagesprek, of een rondleiding op voorhand in het gebouw als de deelnemers er nog nooit geweest zijn ... Die omkadering kan alle vormen aannemen.

Om alle informatie te kunnen bundelen, brengen we cultuurpartners samen waarvan we weten dat zij aan de slag willen met een werking voor en met kwetsbare mensen. Wij gaan actief op zoek naar organisaties die partner willen zijn en wij vragen van hen dan ook een engagement. Dat is heel belangrijk voor ons. Ze moeten zich ook achter de missie van het project kunnen scharen. Verder houden we ook rekening met de sociale drempel. Concreet vertaalt zich dat in het maken van tijd: om kwetsbare mensen te onthalen, om extra's te voorzien, zowel op inhoudelijk als sociaal vlak. En wij zijn daarbij steeds de bemiddelaar. Stel dat een vereniging naar een voorstelling in het Kaaithheater wil, dan zijn wij het centrale aanspreekpunt. Wij nemen contact op met de publiekswerking, en dan lopen de contacten vaak vanzelf verder tussen de begeleider van de groep en het cultuurhuis in kwestie. Maar soms is het ook niet zo gemakkelijk en zijn wij de brug. Het is echt voortdurend maatwerk, een op een.

We zijn in 2009 gestart met vier of vijf cultuurpartners. En elk jaar komen er een tweetal bij. Aanvankelijk lag de focus op podiumkunsten, nu zitten er ook festivals en musea bij. Er is ook wat verloop. Kleine organisaties kunnen niet altijd de nodige tijd voorzien, of er is bijvoorbeeld een personeelwissel.

Het aanbod in kaart

We vinden het erg belangrijk om het verhaal van het culturele aanbod en de omkadering op maat van kwetsbare volwassenen in kaart te brengen. In Brussel gebeurt veel. Maar het is niet zoals bij het aanbod voor kinderen of scholen: daar zijn meestal duidelijke formules of programma's voor en dat is meteen herkenbaar. Het aanbod voor kwetsbare volwassenen is veel minder zichtbaar. Dat is ook de consequentie van het maatwerk dat het werken met kwetsbare volwassenen doorgaans vraagt. Er wordt niet altijd gecommuniceerd dat het kan of bestaat. En de sociaal werkers of begeleiders die verantwoordelijk zijn voor de vrijetijdsbesteding weten het daarom ook niet. Dat is jammer want cultuurhuizen kunnen

enorm flexibel zijn. En er is doorgaans heel veel mogelijk. Bijvoorbeeld het Jubelparkmuseum organiseert 'Het museum is de wereld'-rondleidingen, waarbij je als begeleider van een groep zelf mee bepaalt wat aan bod komt in de rondleiding en hoe die zal verlopen. Er wordt tijd uitgetrokken om te bespreken wie de groep zal opwachten, wie ook iets mee gaat drinken achteraf ... Ook het sociale aspect is er dus mee in opgenomen, en dat is heel belangrijk. We willen echt inzetten op alle mogelijke drempels die men kan tegenkomen.

We willen de begeleiders ook inspiratie bieden: aan cultuur doen is niet alleen een keer op stap gaan naar een museum of theater. Maar wat kan het dan nog allemaal zijn? Bijvoorbeeld actieve participatie waarbij mensen zelf meedoen in een theatervoorstelling; sociaal-artistieke praktijken, of het inschakelen van kwetsbare vrijwilligers ... We willen aantonen dat er meer mogelijk is dan alleen receptief publiek zijn. We richten ons met deze boodschap trouwens niet alleen tot de begeleiders van de groepen, maar ook tot de betrokken cultuurhuizen. Want als je diverser wil worden als organisatie, dan mag je dat niet alleen vanuit het standpunt van publiekswerking bekijken. Hoe kan je dat ook vanuit je personeelswerking of programmatorisch aanpakken? Kwetsbare mensen engageren kan je werking veranderen of verrijken. Maar het moet op verschillende vlakken in je werking gebeuren. Dat proberen we ook mee te geven in onze vormingen.

Maar sommige drempels blijken moeilijk weg te werken. Voor het podiumkunstenveld blijft het bijvoorbeeld toch moeilijk om een aanbod overdag te organiseren. Aanvankelijk was het idee: als ieder van ons een of twee activiteiten overdag programmeert, dan is dat toch al een mooi aanbod in het totaal. Maar we zien over de jaren heen dat het organisatorisch en productieel geen evidentie is om dat te blijven volhouden. Museumuitstappen zijn daarom voorlopig ook wel veel meer in trek, omdat je dan zelf je uur kan bepalen. De stap om met een groep naar een avondvoorstelling te gaan, blijft heel moeilijk, bijvoorbeeld omwille van weinig beschikbaar personeel/begeleiding of omdat men 's avonds niet meer op stap durft te gaan in de stad.

Het contact is cruciaal

Heel veel zaken kunnen op voorhand voorkomen worden als er een-op-eencontact is geweest, zeker voor wat het gidsen betreft. De gids moet dan de openheid en bereidheid hebben om zijn gebruikelijke rondleiding of aanpak in vraag te stellen en mee voort te bouwen op wat de vraag is. De omkadering die de gids zelf heeft in de eigen organisatie is daarbij ook heel belangrijk. Het kan ook zijn dat een vereniging al met een heel expliciete vraag komt. Maar de kunst is natuurlijk om te polsen of het dat wel is wat ze echt willen. Want er zijn ook begeleiders van groepen die heel erg weinig culturele competenties hebben; die misschien ook nog nooit zelf in een museum zijn geweest. Je mag er niet altijd van uitgaan dat de begeleider goed op de hoogte is.

Wij stimuleren contacten tussen de publiekswerkers en de begeleiders van de groepen ook door onze netwerkactiviteit 'BrusselArt Toernée', een soort cultuurmarkt. Die vindt altijd op een culturele locatie plaats: het huis stelt zich voor, iedereen krijgt een kijkje achter de schermen of een rondleiding of men leert de manier van werken kennen. Op een

heel informele manier is er uitwisseling over het aanbod. De begeleiders kunnen zelf vragen stellen en praktische zaken bespreken. Zo'n netwerkmoment is interessant omdat het sectoroverschrijdend is. Maar de cultuurwerkers en de begeleiders van groepen blijken op zo'n moment ook heel wat ervaringen uit te wisselen: hoe pak jij dat aan?

Slotsom

Ik vind het bijzonder aangenaam dat er vanuit de cultuursector altijd heel veel openheid is om dingen te doen. Die openheid en wil om van hun huis een open huis te maken, is er bij velen. Toch zijn de verbindingen die worden gelegd niet altijd structureel of er komen niet altijd duurzame projecten uit voort. Die verwachting heb ik dan ook losgelaten. Samenwerking op lange termijn zullen we zeker stimuleren als de vraag er is, maar het is geen concept dat we gaan opdringen. BrusselArt zet meer in op punctuele participatie. Voor een publiekswerker lijkt het bezoek van een groep misschien een eenmalig gegeven. Maar als je het vanuit het perspectief van de participant of de groep bekijkt, die een aantal keer per jaar aan een culturele activiteit op verschillende plaatsen deelneemt, kan het verhaal zich wel op langere termijn afspeelen. Als publiekswerker schrijf je je eigenlijk in in een groter verhaal dat je probeert waar te maken samen met andere cultuurpartners. Het is niet altijd evident om je eigen directie daar ook van te overtuigen. Dus daarin proberen we vanuit Lasso ook te ondersteunen: in het creëren van een intern draagvlak.⁹

BrusselArt is sowieso een aanpak die zeker ook op andere plekken kan werken; vooral in een stedelijke context waar je veel partners, actoren en organisaties hebt. Als cultuurorganisatie is het wel belangrijk om niet onmiddellijk te focussen op het toch altijd erg vluchtige doelpubliek. Personen in armoede of nieuwkomers verkeren hopelijk ook niet heel hun leven in die situatie. Gun jezelf tijd om de organisaties die een meerwaarde kunnen betekenen te leren kennen en zet structurele samenwerkingen met hen op. Dan zal het publiek vanzelf wel volgen.”

Marijke Van Hassel is stafmedewerker jeugd- en volwassenenwerk bij Lasso. Roeland Hermans is medewerker publiekswerking en communicatie bij KADOC. Hildegarde Van Genechten is stafmedewerker participatie, educatie & bemiddeling bij FARO.

1. Martha Nussbaum behandelt de 'capability'-benadering in haar boek *M. NUSSBAUM, Mogelijkheden scheppen, een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Amsterdam, ambo anthos, 2012.
2. KADOC is het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving KU Leuven, <https://kadoc.kuleuven.be>.
3. Decenniumdoelen is een actieve samenwerking van dertien organisaties in Vlaanderen en Brussel die samenwerken tot 2017 om zes doelstellingen te bereiken rond de thema's gezondheid, arbeid, inkomen, wonen, onderwijs en samenleving. Zie: www.decenniumdoelen.be.
4. Over Federico Fellini in het kader van het filmfestival Gent.
5. WELZIJNSSCHAKELS, *Grondhoudingen in het omgaan met (kansarme) mensen*. Zie: www.welzijnesschakels.be/sites/default/files/visietekst_grondhoudingen.pdf.
6. In 2014 werd de Cultuurwaardebon vervangen door de Paspartoe. De Paspartoe is een pas waarmee Brusselaars voordelig aan cultuur-, jeugd- en sportactiviteiten kunnen deelnemen. Personen met een beperkt inkomen hebben recht op een gratis Paspartoe. Met Paspartoe aan reductieprijs kunnen ze deelnemen aan sterk verlaagde toegangsprijzen voor vrijetijdsactiviteiten. Er bestaat ook een Paspartoe voor groepen.
7. Toen heette BrusselArt nog 'Brussel maakt Scène'.
8. C. MICHILS, M. VAN HASSEL, B. WILLE, *BrusselArt*. Lasso, 2015.
9. Zie bijvoorbeeld de studiedag die Lasso organiseerde op 26/11/2015 over de plek van cultuur in de strijd tegen armoede: www.lasso.be/nl/agenda/rabbko-lasso-article-27-bruxelles-cultuurcentrum-brussel-en-de-concertation-des-centres-culturels-bruxellois--studiedag-cultuur-au-pouvoir---de-sociale-rol-van-kunst-en-cultuur

Willen maar niet kunnen?

Cultureel-erfgoedsector en armoede op het platteland

TEKST Bart De Nil

Ten onrechte wordt armoede beschouwd als een in hoofdzaak stedelijk probleem. Armoede situeert zich immers ook in de landelijke gebieden in Vlaanderen. Die armoede is niet anders, maar wel minder zichtbaar en de omvang en impact ervan worden vaak onderschat. De vraag is of de cultureel-erfgoedsector iets kan bijdragen tot het oplossen van de armoedeproblematiek op het platteland.

Wie een beetje kaas heeft gegeten van sociale geschiedenis weet dat armoede op het platteland van alle tijden is. Ook de aandacht voor de problemen van armen op het platteland is niet nieuw. De sociale bewegingen mogen dan wel sinds het midden van de negentiende eeuw zijn ontstaan en gegroeid in de steden en industriebekkens, ook toen was er al aandacht voor de miserie en achterstand van het proletariaat 'op den buiten'. Klassiek is het rapportageboek *Door Arm Vlaanderen* uit 1903 van de socialistische journalist August De Winne. Daarin brengt hij verslag uit over een plattelandsbevolking die kreunt onder armoede, hongersnood, analfabetisme en uitbuiting. Ondanks die miserie mislukten de pogingen van de socialisten om het platteland te veroveren keer op keer. In de brochure *Les Villes Tentaculaires* schreef de Brusselse socialistische voorman Emile Vandervelde dit toe aan de specifieke context van het platteland.¹ Die zorgde ervoor dat de typische strategieën en het discours van het socialisme, afgestemd op stedelijke industriearbeiders, niet aansloegen bij de klerikale mens van de buiten.

■ Foto uit de campagne 'Armoede (op den) buiten' uit 2013 van Welzijnszorg. © Welzijnszorg - Layla Aerts

Een eeuw later speelt die specifieke context van het platteland nog steeds als we het hebben over sociale uitsluiting en armoede. Dit werd in 1998 aangetoond door Johan Vandenbussche, die in opdracht van de Koning Boudewijnstichting de mechanismen van sociale uitsluiting op het platteland onderzocht.² Hij kwam onder meer tot de conclusie dat, door het feit dat iedereen wel iemand in armoede kent, er veel verdoken armoede moest zijn; wat de stap naar hulpverlening zeer moeilijk maakt. De armoede op het platteland is niet verschillend van die in de stad, alleen de context is verschillend. Er zijn ook mensen met een leefloon, of er is een schuldenproblematiek, maar de omstandigheden en de context maken dat er specifieke problemen zijn zoals de veroudering van de bevolking, de afwezigheid van werk, het gebrek aan betaalbare sociale woningen en de terugtrekkende dienstverlening, waardoor mensen die al vervoersarm zijn steeds afhankelijker worden van vervoer.

In opvolging van het rapport uit 1998 stelde de Koning Boudewijnstichting geld ter beschikking voor zestien projecten in de Westhoek, het Meetjesland, het Hageland en Zuid-Limburg. Deze projecten waren zeer divers, zoals een diensten- en ontmoetingscentrum voor kansarmen, buurt-diensten voor senioren of een boodschappendienst voor minder mobiele bejaarden. Sommige projecten waren gericht op bepaalde doelgroepen zoals landbouwers en werkloze vrouwen. In *De hand aan de ploeg* rapporteren Johan Vandenbussche en Johan Raskin over deze projecten.³ Het rapport geeft een goed inzicht in de specifieke aspecten en contexten van plattelandsarmoede en atypische vormen van armoede die in een stedelijke context niet meer bestaan, zoals: “de boerenzoon van veertig of zelfs vijftig jaar die ongehuwd is gebleven, altijd onder bevel van de vader gewerkt heeft, nooit de boerderij verlaten heeft, en achterblijft met een bedrijf dat economisch wegwijnt bij gebrek aan vernieuwing”.⁴ Een context waar de auteurs⁵ omheen fietsen en niet dieper op ingaan is de culturele context: “Cultuur is een zeer glibberig begrip. We moeten ons hoeden voor veralgemeningen, maar toch blijkt een eigen mentaliteit aanwezig te zijn die een voldoende sociale realiteit vormt om bij de uitbouw van initiatieven voldoende in rekening te brengen.”

Cera bracht in 2012 een onderzoek over plattelandsarmoede in Vlaanderen en in Wallonië uit waarin nog eens wordt aangehaald wat armoede op het platteland zo specifiek maakt.⁶ Daarnaast reikt dit rapport ook enkele mogelijke oplossingen aan. Als we het hebben over de vervoersarmoede, dan gaat het over het creëren van alternatieven voor individueel en collectief transport, opleidingen om een rijbewijs te halen, het aankopen van een wagen via sociale leningen, enzovoort. Een andere oplossing is ‘outreach’, waarbij naar de mensen wordt toegegaan om diensten of hulpverlening op maat van de cliënt te organiseren. Ook is het organiseren van laagdrempelige en toegankelijke ontmoetingsplaatsen een oplossing. Plaatsen zoals dorpshuizen en dorpsrestaurants kunnen sociale contacten en netwerken versterken.

Quid erfgoed?

We kennen de specifieke uitsluitingsmechanismen op het platteland en ook de mogelijke oplossingen. De centrale vraag is echter of de erfgoedsector iets kan betekenen in de strijd tegen plattelandsarmoede. Aan de aanwezigheid van actoren ►

■ Door arm Vlaanderen uit 1903 bracht August De Winne verslag uit van zijn onderzoek naar armoede op het Vlaamse platteland. Met foto's van M. Lefébure. Van boven naar onder: Armoede op het platteland, Kantwerkers, Kleine kinderen in de fosforijverheid, Visserswoning in De Panne.

“ De armoede op het platteland is niet verschillend van die in de stad, alleen de context is verschillend. Er zijn ook mensen met een leefloon, of er is een schuldenproblematiek, maar de omstandigheden en de context maken dat er specifieke problemen zijn. Zoals de veroudering van de bevolking, de afwezigheid van werk, het gebrek aan betaalbare sociale woningen en de terugtrekkende dienstverlening, waardoor mensen die al vervoersarm zijn steeds afhankelijker worden van vervoer.

uit de cultureel-erfgoedsector op het veld zal het niet liggen. Elke plattelandsgemeente heeft wel een of meerdere goed werkende erfgoedverenigingen en in elke landelijke regio is er een actieve erfgoedcel. Cultureel-erfgoedinstellingen, zoals archieven en musea, mogen dan op zich wel kleinschalig zijn, maar ze hebben slagkracht door hun uitgebreide vrijwilligerswerking en doordat ze in de regel, zowel lokaal als regionaal, samenwerken met andere actoren uit de cultuur- en erfgoedsector.

Om een idee te krijgen van de resultaten die je krijgt als je de erfgoedsector aan de slag laat gaan met een actueel maatschappelijk thema zoals armoede, heb ik de activiteiten van Erfgoeddag 2011, die in het teken van armoede stond, eens doorgenomen. Ik weet wel dat Erfgoeddag de jaarlijkse hoogmis van de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen en Brussel is. En zoals dat gaat met hoogmissen wordt er dan hoofdzakelijk voor eigen parochie gepreekt. Toch is het een interes-

sante graadmeter omdat naar aanloop van die Erfgoeddag in de inspiratiegids, inspiratiesessies en communicatie naar de organisatoren een pleidooi werd gehouden om uit de comfortzone te komen, samen te werken met mensen in armoede en duurzame netwerken op te bouwen. Een beetje zoals we nu opnieuw doen.

Als je de honderden activiteiten moet samenvatten die door de erfgoedverenigingen, erfgoedcellen, archieven, musea, enzovoort buiten de centrumsteden werden georganiseerd, dan kun je volstaan met: een tentoonstelling en lezing waarin ‘het erfgoed’ en de geschiedenis van armoede en armenzorg worden verwerkt. Ik excuseer me dan meteen bij de organisatoren van die enkele activiteiten op het platteland die er wel in zijn geslaagd om iets anders te doen. Maar enkele mensen maken nu eenmaal de lente niet. Het gaat mij hier om het bredere plaatje. Over het profiel van de deelnemers aan deze activiteiten bestaan geen gegevens. Algemeen weten we wel dat de activiteiten van erfgoedverenigingen en -organisaties een concentratiebiotoop zijn van dat deeltje van de bevolking dat hoger is opgeleid en sociaaleconomisch beter af is.

Niets mis uiteraard met inspanningen om armoede en vooral dan de strijd ertegen historisch te duiden. Het is daarbij ook altijd nuttig om in samenwerking met een organisatie van mensen die in armoede leven een actueel luik aan het project te breien. In het bijzonder input van ervaringsdeskundigen, in het vakjargon *mensen met armoede-ervaring*, moet inzicht bieden in de armoedeproblematiek en het lokaal zichtbaar maken. Ik doe geen afbreuk aan de waarde van dergelijke projecten. Integendeel, ze hebben als doel om mensen bewust te maken en het resultaat kan in het onderwijs worden ingezet. Vanuit het perspectief van de erfgoedorganisatie is een

■ Foto uit de campagne 'Armoede (op den) buiten' uit 2013 van Welzijnszorg. © Welzijnszorg - Layla Aerts

dergelijk publieksproject, waarbij een erfgoedcollectie wordt gevaloriseerd, altijd geslaagd. Het is een vorm van publiekswerking die de erfgoedsector in de genen zit. En als een project klaar is, dan zit er al een nieuw project in de pijplijn. Maar wat levert dit finaal op? Wat zijn duurzame resultaten? Als dergelijke vragen aan het begin worden gesteld, zal de erfgoedorganisatie er misschien eens over nadenken om iets anders te doen. Specifiek op het platteland kan dat bijvoorbeeld leiden tot meewerken aan oplossingen voor de vervoersarmoede, door bijvoorbeeld met vrijwilligers sporadisch taxidiensten te organiseren voor mensen die naar een activiteit willen gaan.

Ik ben ervan overtuigd dat cultureel-erfgoedinstellingen en -organisaties zich ook kunnen bezighouden met de armoede-indicatoren die buiten hun comfortzone liggen, zoals laaggeletterdheid, rekenvaardigheid, transport, gezondheid, inzetbaarheid op de arbeidsmarkt, enzovoort. Dat betekent bijvoorbeeld dat er naast de traditionele publiekswerking of het vergroten van de participatie een aanbod wordt gecreëerd dat ervoor zorgt dat laaggeschoolden in een museum of archief een stage wordt aangeboden. Zo kunnen ze competenties opdoen en sterker staan op de arbeidsmarkt. De collecties kunnen bijvoorbeeld worden ingezet bij leesbe-

vorderingsprojecten, of het lokaal van de heemkundevereniging kan worden opengesteld als laagdrempelige ontmoetingsruimte. Dat betekent ook dat erfgoedorganisaties die iets rond armoede willen doen uit hun kot moeten komen en zich moeten aanpassen aan de leefwereld, de normen en waarden én het tijdsritme van de doelgroep. Iets wat veel gemakkelijker is gezegd dan gedaan. Maar als de cultureel-erfgoedsector mee het verschil wil helpen maken, dan zou de ambitie toch ook echt wel het bestrijden of terugdringen van de armoede moeten zijn. Niet het lokken van meer mensen naar erfgoedinstellingen of activiteiten of het vrijblijvend sympathiserende gebaar om mensen een hart onder de riem te steken.

Bart De Nil is stafmedewerker archieven / digitaal erfgoed bij FARO vzw.

1. B. DE NIL, 'Les Villes Tentaculaires. De socialistische propaganda in de Vlaamse rand rond Brussel vóór 1914'. In: *Brood en Rozen*, 2000, nr. 2, pp. 37-55.
2. J. VANDENBUSSCHE, *Sociale uitsluiting in plattelandsgebieden*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1998.
3. J. VANDENBUSSCHE EN J. RASKING, *De hand aan de ploeg: sociale uitsluiting in plattelandsgebieden*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2001.
4. 'Plattelandsarmoede uit de verborgenheid gehaald'. In: *De Standaard*, 12 april 2001, p. 4.
5. J. VANDENBUSSCHE EN J. RASKING, *op.cit.*, p. 57.
6. C. MATHIJSEN, *Plattelandsarmoede in Vlaanderen en Wallonië*. Cera-recks Horizonten. Leuven, Lannoo, 2012.

Tackling poverty in Wales through culture

Begin 2014 viel mijn oog op het rapport *Culture and Poverty* dat barones Kay Andrews schreef in opdracht van de regering van Wales (UK). Andrews onderzocht hoe cultuur- en erfgoedorganisaties nauwer kunnen samenwerken om armoede aan te pakken. In haar rapport schetst ze hoe organisaties sterkere banden kunnen ontwikkelen met het armoedebeleid, zoals met het *Welsh Government's Communities First* programma. Als antwoord op het rapport lanceerde de regering van Wales het beleidsinitiatief *Fusion: Tackling Poverty through Culture*. Verspreid over Wales zette de overheid *Pioneer Areas* op waarin culturele organisaties samenwerken met *Communities First* clusters. Dat zijn gebieden met gemeenschappen die in vergelijking met meer welvarende gebieden een grote achterstand hebben op het vlak van economie, onderwijs en gezondheid. Ik verbleef in september 2015 een week in Swansea als gast van het National Waterfront Museum, dat voor mij een boeiend programma opstelde. In een serie blogberichten op de FARO-website kan u het verslag van mijn verblijf ginds lezen (www.faronet.be/vrije-tags/swansea).

Als het aankomt op het behalen van harde en meetbare resultaten in zowel het terugdringen als het voorkomen van armoede dan spreekt het voor zich dat

– vanuit een beleidslogica – cultuur en erfgoed niet de meest interessante domeinen zijn om mee te scoren. Nochtans kunnen cultuur- en erfgoedinstellingen wel degelijk ook duurzame en harde resultaten halen, zij het op een langere termijn. Daarbij zijn twee 'onmeetbare' factoren van cruciaal belang, namelijk kansen en aspiraties. In dit opzicht was mijn bezoek aan Swansea zeer verhelderend. Veel van de projecten daar zijn kleinschalig, werden van onderuit opgestart en bouwen voort op de passie en expertise die er al was; met vervolgens enkele inspirerende resultaten als gevolg. Het is een wisselwerking tussen de trekkers uit de culturele organisaties, de *Communities First* clusters en de sociale organisaties. Interpersoonlijke netwerken en de persoonlijke banden tussen mensen spelen daarbij een zéér belangrijke rol.

Een goed voorbeeld is het Egypt Centre verbonden aan de Universiteit van Swansea. Het is een klein universiteitsmuseum over de Egyptische oudheid, maar met een geweldige werking naar kinderen en jongeren uit achtergestelde buurten. Wat ik over hun inspirerende werking had gelezen in het rapport *Culture and Poverty* werd bevestigd bij een rondleiding in de twee kleine museumzalen door Carolyn Graves-Brown,

de bezieler en curator van dit museum. Zoals zo vaak zijn het kleine dingen die veel grootsheid bevatten. Haar verhalen over hoe ze vanuit het Egypt Centre het leven van kinderen en jongeren hebben veranderd en het enthousiasme hebben aangewakkerd van de vrijwilligers van alle slag en soort die er vandaag meedraaien, getuigen over de grootsheid van dit museum. Meer nog: er zijn heel wat grotere erfgoedinstellingen die niet aan de hielen van het Egypt Centre komen als het gaat om vrijwilligerswerking, om het werken met mensen met speciale noden en om hun impact op de lokale gemeenschap. En dat allemaal met zeer weinig middelen en gelegen op een universiteitscampus die moeilijk bereikbaar is.

Niet dat alles perfect is in Wales, verre van. Net als bij ons zijn erfgoed- en kunstinstellingen ook ginds nog vaak bastions van een gesloten hoogopgeleide elite en is de argumentatie van veel erfgoedprofessionals voor het werken met kansengroepen primair gebaseerd op het belang dat ze hechten aan hun eigen werking, hun eigen collecties en de intrinsieke waarde van musea en archieven. We kunnen ons de vraag stellen of een grasrootsmodel als dat van Swansea, met een sterke nadruk op geografisch afgebakende gemeenschappen, ook in Vlaanderen kans van slagen zou hebben.

Cultureel erfgoed, een nieuwe bril om naar de buurt te kijken?

TEKST Tine Vandezande

“Cultureel erfgoed of pakweg volkstuintjes zijn twee evenwaardige manieren om de mensen in mijn buurt te bereiken. Elk op hun manier versterken ze de buurtbewoners”, vindt Patrick Anthone, buurtwerker in buurtcentrum De Dijk. De Brugse Sint-Pieterswijk, waar hij al twaalf jaar werkt, nam al vijf keer deel aan Erfgoeddag. De thema’s bieden de buurtbewoners inspiratie en zijn een prima manier om kwetsbare mensen, die vaak nooit eerder over cultureel erfgoed hoorden, te verbinden. Dit artikel schetst enkele voorbeelden die bewijzen dat de lokale geschiedenis van minder toegankelijke buurten mensen dichterbij elkaar kan brengen. In buurten waar veel kwetsbare mensen wonen, is het geen evidentie om ze te bereiken en ze mee te trekken in het cultureel-erfgoedverhaal; maar onderstaande voorbeelden kunnen misschien inspireren.

Lijm van topkwaliteit

De lokale geschiedenis kan een heel sterk bindmiddel vormen, want cultureel erfgoed heeft het vermogen om bruggen te slaan tussen inwoners en diverse gemeenschappen. Het blijft een mooie manier om de eigen gemeente te (her)waarderen. Dat beseft ook burgerbeweging OpgewekTienen. Zij schenkt aandacht aan erfgoedprojecten, omdat ze gelooft in de verbindende kracht van erfgoed en in initiatieven die het verhaal van de stad en haar inwoners uitdragen. Tienen kent een reuzentraditie die teruggaat tot de vijftiende eeuw, maar die helaas wat in de vergetelheid was geraakt. In 2011 werd beslist om de reuzen vanonder het stof te halen: in de basisscholen werd het reuzenlied terug aangeleerd, er werden reuzendragers opgeleid, in samenwerking met Erm 'n Erm, een vereniging waar armen het woord nemen, ontstond een muziekgroep die de reuzen begeleidde en als apotheose was er in oktober 2015 de Kweikersparade naar aanleiding van 1.000 jaar stadsrechten.

Reuzen Jan, Tiske, Nieke, Mie en een verse drakenreus maakten hun opwachting. Om een brede (erfgoed)participatie mogelijk te maken, werd er samengewerkt met tal van verenigingen, organisaties en buurten. Langs het parcours werden bijvoorbeeld buurtfeesten georganiseerd om de parade feestelijk te ontvangen en werden bewoners aangemoedigd en ondersteund om hun huisgevel in de stadskleuren te versieren. Namens de initiatiefnemers, OpgewekTienen en de dienst Toerisme en erfgoed van de stad Tienen, hoopt Philippe Liesenborghs deze parade voortaan elke vijf jaar te kunnen herhalen om zo een nieuwe verbindende stadstraditie te creëren. Hij wil benadrukken dat deze starteditie enkel haalbaar was dankzij de vele vrijwillige handen die het werk lichter maakten. Alle lagen van de bevolking waren op de een of andere manier deel van de stoet.

Want een buurt is niet zomaar een buurt

Om buurtbewoners sinds de opening ervan in 2008 te betrekken bij het kunstencentrum WIELS, zet publieksmede-

werker Frédérique Versaen vanaf de eerste werkingsdag in op de kracht van de buurt.

Door mensen uit de buurt als suppoosten aan te nemen, kwam er haast onmiddellijk een zekere dynamiek tot stand. Het resultaat? In deze wijk met een somber en ontoegankelijk imago staat WIELS symbool voor een warme ontmoetingsplaats. Versaen schuift hierbij graag een bedenking naar voren, gemaakt door directeur Pierre-Olivier Rollin van BPS22, het Musée d'art de la Province de Hainaut in

“ Het bijzondere van het werken rond cultureel erfgoed zit in het verbindende aspect: grenzen worden doorbroken en er ontstaat een gemeenschapsgevoel. De eigenwaarde van vele wijkbewoners stijgt, omdat ze bij zichzelf kwaliteiten leren kennen die ze voordien niet hadden vermoed.

Charleroi: “Buurtbewoners moeten niet per se binnenkomen en de tentoonstelling bezoeken. Ze moeten wel weten dat ze het mogen. Dat maakt een enorm verschil.” Dit lijkt een banale gedachte, maar toch is het dagelijks uitdragen van die openheid belangrijk om de betrokkenheid van de buurt te vergroten. In zijn projecten maakt WIELS dan ook steeds de vertaalslag naar de buurt en probeert het kunstencentrum haar te betrekken. Zo lanceerde men een oproep waarbij buurtbewoners lampenkappen naar WIELS mochten brengen, die vervolgens buiten op straat en richting het station werden gehangen. De persoonlijke getuigenissen die daarmee gepaard gingen, waren zo intiem dat ze de openbare ruimte wisten om te vormen. Het betekende ook dat het museum zich letterlijk naar buiten vertaalde en zo weer een nieuw publiek aanboorde dankzij de intimiteit van de lampenkap-getuigenissen.

■ © Buurtcentrum De Dijk / Vrijwilligers van OpgewekTienen vzw © Roelof Pantjes / Tiense reuzen © Sarah Torbeyns / Genius Loci - A. Rispoli © WIELS

Ook **De Vaartkapoen**, een van de 22 gemeenschapscentra van Brussel, past het concept van de buurtbewoners als suppoosten al langer toe: jongens uit de buurt krijgen een opleiding als bewaker. Het gemeenschapscentrum merkte al gauw dat op die manier de familie van de jongens mee was in de logica van het centrum. En omdat De Vaartkapoen net zoals WIELS in een zeer multiculturele buurt is gevestigd, krijgen de tradities van diverse gemeenschappen een plaats binnen de dagelijkse werking van het huis: tijdens de ramadan eet de hele ploeg overdag niet. Zo kan het dus ook.

Het museum als ontmoetingsplaats

Kan een museum de rol van een centrale ontmoetingsplaats vervullen? Als het van M-Museum Leuven afhangt wel. Voor het eerst vond van begin juli tot het einde van de zomer 2015 de Museumspelstraat plaats. Dit initiatief heeft als doel om het cultuuraanbod in de stad zo toegankelijk mogelijk te maken voor iedereen. Het kwam tot stand in samenwerking met het Huis van het Kind en met de stad Leuven. Ook buurtwerk 't Lampeke was erbij. Deze vzw werkt in de buurt van de Ridderstraat met kansarme doelgroepen en de werking is afgestemd op mensen binnen én buiten de buurt die maatschappelijk kwetsbaar zijn of dat dreigen te worden. Coördinator Karin Nelissen: "t Lampeke wil kansarmoede doorbreken en ondersteunt mensen door samen met hen de problemen aan te pakken en op weg te gaan." Tijdens de opening van de Museumspelstraat traden de Fabotastix op, onderdeel van de kinderwerking Fabota van 't Lampeke. Ze trokken het feestgedruis op gang met een heuse stoet. Zulke initiatieven over de diverse sectoren heen maken dat buurtbewoners, maar ook mensen die minder snel geneigd zijn om een museum binnen te stappen, ook in de toekomst sneller over de vloer komen.

Kapstok Erfgoeddag: voor al uw cultureel-erfgoedverhalen

Wie aan Brugge denkt, associeert die stad niet zo snel met armoede. Toch kent ze enkele arme wijken, bijvoorbeeld Sint-Pieters. Van de 8.000 inwoners is de helft gehuisvest via sociale woningbouw. Buurtwerker Patrick Anthone van buurtcentrum De Dijk is ervan overtuigd dat cultureel erfgoed een kans biedt om het gemeenschapsgevoel te vergroten. Volgens hem kan een evenement als Erfgoeddag een stabiele kapstok vormen om op een opbouwende manier te werken rond het lokaal cultureel erfgoed en aldus de betrokkenheid van mensen te vergroten en hun talenten verder te ontwikkelen. Als beginnende kracht merkte hij in 2002 op dat de buurt doormidden werd gesneden door twee steenwegen, waardoor er geen enkel gemeenschapsgevoel was. Hij zocht samen met de buurtbewoners naar manieren om het thuisgevoel te vergroten: "Cultureel erfgoed, sport of pakweg volkstuintjes zijn evenwaardige manieren om de mensen in mijn buurt te bereiken. Allemaal versterken ze zonder twijfel de buurtbewoners." Sinds 2011 zet hij samen met Erfgoedcel Brugge als dankbare partner in op Erfgoeddag. Samen met de buurtbewoners zoekt hij naar manieren om de lokale geschiedenis te vertalen. Hoe vlot het denkproces verloopt, wat ze precies zullen doen: het hangt steeds een beetje af van het

centrale thema. Maar de weg naar de activiteiten is minstens even boeiend als het resultaat zelf. Het is op zulke momenten dat sommigen voor het eerst als gids durven of kunnen vertellen over de buurt waarin ze leven. Ze zijn dan ongelooflijk trots dat ze de lokale historiek uit de doeken kunnen doen. Het bijzondere van het werken rond cultureel erfgoed zit in het verbindende aspect: grenzen worden doorbroken en er ontstaat een gemeenschapsgevoel. De eigenwaarde van vele wijkbewoners stijgt, omdat ze bij zichzelf kwaliteiten leren kennen die ze voordien niet hadden vermoed.

De geschiedenis van de buurt als gedeeld verleden

Medewerkers van de Pianofabriek, een van de 22 gemeenschapscentra in Brussel, interviewden in 2014 Spaanse klanten van café Oviedo naar aanleiding van een participatieproject in de Fortstraat. Ze merkten toen dat er een bitterheid doorklonk in hun woorden en dat de mensen heimwee hadden naar vroeger. Maar het was ook opvallend dat het opdiepen van de geschiedenis van de straat de bewoners dichter bij elkaar bracht. Het was duidelijk dat het vertellen over een gedeelde geschiedenis ook het gemeenschapsgevoel versterkte. Er was tot dan nog niet zoveel gebeurd om de Spaanstalige migratie naar België te herdenken. Dit was een gemiste kans, want het stond ook in schril contrast met de viering van de 50e verjaardag van de Turkse en Marokkaanse migratie, die wel overal in het publieke domein aanwezig was.

Dankzij het jarenlang werken met de diverse gelaagdheden van de Spaanse migratiegemeenschap werd vertrouwen opgebouwd en zag de Pianofabriek de kans om een documentaire te maken over de geschiedenis van de Spaanse migratie; in al haar complexiteit en zonder te vervallen in nostalgie. Op 8 mei 2015 werd de documentaire over de geschiedenis van de Spaanstalige migratie naar Sint-Gillis voor het eerst vertoond, ook aan enkele erfgoedinstellingen. De documentaire biedt mensen inzicht in het begrip migratie aan het Brussel-Zuidstation. Welke bijdrage kan een documentaire hebben als het gaat over het samenbrengen van mensen gekenmerkt door diversiteit? Hoe kijkt iemand van de eerste migratiegolf naar het thema migratie? Hoe beleefden zij het migratieproces? En hoe evolueerde het buurthuis Hispano-Belga, dat 50 jaar geleden werd opgericht door Spaanse religieuzen? Het voorlopige resultaat van de documentaire enthousiasmeert veel mensen die willen meewerken aan de vertoning ervan in Spaanse cafés en restaurants; op plaatsen waar de verschil-

“ De buurt als habitat in combinatie met kwetsbare doelgroepen als actoren en erfgoed als inhoud kan ongetwijfeld ook op langere termijn krachtige resultaten opleveren. Het inzetten van buurtbewoners als kwetsbare vrijwilligers binnen een erfgoedinstelling (bijvoorbeeld als suppoost) heeft een zeer duurzaam effect. Toch blijft het een enorme uitdaging om verbindende krachten te verduurzamen.

lende lagen van de Spaanstalige gemeenschap in Brussel samenkomen. Dit alles staat gepland vanaf januari 2016; niet helemaal toevallig, want in 2016 viert de gemeente Sint-Gillis haar 800e verjaardag.

Waardevolle projecten, op naar een breder verhaal

De mogelijke aanleidingen om een buurt actief te betrekken bij een cultureel-erfgoedproject zijn uiteraard erg divers. Soms gaat het over een lokale herdenking; een andere keer

staat het thema van Erfgoeddag centraal. Maar de buurt als habitat in combinatie met kwetsbare doelgroepen als actoren en erfgoed als inhoud kan ongetwijfeld ook op langere termijn krachtige resultaten opleveren. Cultureel erfgoed bevordert het samenhorigheidsgevoel, omdat de lokale geschiedenis mensen als het ware tegen elkaar plakt als power-bindmiddel. En het inzetten van buurtbewoners als kwetsbare vrijwilligers binnen een erfgoedinstelling (bijvoorbeeld als suppoost) heeft een zeer duurzaam effect. Toch blijft het een enorme uitdaging om verbindende krachten te verduurzamen.

Tine Vandezande is stafmedewerker communicatie | Erfgoeddag bij FARO vzw.

Mensen in armoede dragen werking van Familiekunde Vlaanderen Regio Diest

Familiekunde Vlaanderen Regio Diest zet zich al meerdere jaren in voor armoedebestrijding. Onder het voorzitterschap van Martien Mondelaers heeft de vereniging zich duidelijk toegelegd op het begeleiden van kansarmen bij het onderzoek naar familiegeschiedenis.

De achtergrond van Martien lag aan de basis van deze beslissing. Door een zwaar werkongeval in 1991 kwam Martien in de armoede terecht. Zijn hobby – genealogie – was een van de drijfveren om uit de armoede te komen en hij slaagde daar op korte tijd in. Sinds 2010 bevindt Martien zich in het systeem van arbeidszorg in de rijksarchieven van Hasselt en Leuven en bij de vereniging Familiekunde Vlaanderen. Het is zijn bedoeling om lezingen te geven over de geschiedenis van Diest en zijn bewoners die voor iedereen toegankelijk en verstaanbaar zijn. Tijdens de eerste lezing waren twintig personen aanwezig, waaronder Sandra, de latere secretaresse van Familiekunde Vlaanderen Regio Diest. Enkele weken voor de lezing was Martien haar tegengekomen in

het CAW en had hij haar voor deze lezing uitgenodigd. Onmiddellijk volgde de reactie dat ze dit niet zou kunnen betalen. Toen ze echter hoorde dat ze de lezing gratis kon bijwonen, was Sandra meteen verkocht. Na de lezing sprak Martien haar aan en legde zo de basis voor de eerste samenwerking. Sandra's achtergrond was nog zwaarder: wegens een erfelijke ziekte was zij in armoede terechtgekomen maar na vier jaar vrijwilligerswerk bij Familiekunde Vlaanderen kon ze terug in de maatschappij functioneren. Zij werkt in overleg met het ziekenfonds als vrijwilligster in de rijksarchieven van Hasselt en Leuven en bij Familiekunde Vlaanderen. Sinds de opstart door Martien en Sandra bloeide de vereniging volledig open.

Na elke lezing slagen wij erin om mensen uit alle rangen van de maatschappij aan te spreken en mee te betrekken in onze werking. Zo hebben wij Patrick (53 j.), Robert (59 j.), Suzanne (64 j.), Agnes (61 j.) en anderen mee kunnen nemen in onze vrijwilligerswerking.

mentatiecentrum wordt beheerd door vrijwilligers met een historiek in de werkloosheid en het ziekenfonds. Zij werken nu ook samen aan nieuwe projecten in de rijksarchieven van Hasselt en Leuven.

Samen met al deze vrijwilligers zijn wij in staat om maandelijks een tijdschrift uit te geven van 24 bladzijden. Dat wordt hoofdzakelijk digitaal verspreid, maar ook beperkt op papier gedrukt voor de abonnees die geen internetverbinding hebben.

Dankzij de grote inzet van al deze vrijwilligers wordt onze vereniging ondersteund door mensen die schenkingen geven om onze werking draaiend te houden. Wij helpen onze vrijwilligers om zelf een pc of laptop aan te kopen. Zij betalen die dan af met kleine geldbedragen of zij sparen maandelijks een kleine som tot ze voldoende middelen hebben om een prijsvriendelijke laptop aan te kopen. Door twintig euro per maand te sparen, hebben zij bijvoorbeeld na achttien maanden een laptop ter beschikking.

Het is soms niet gemakkelijk om al die verschillende achtergronden samen te brengen. Maar door de vele activiteiten slagen wij erin de drempel zo laag mogelijk te houden. Drie jaar geleden openden we het eerste genealogische documentatiecentrum in Diest. Dit docu-

Wij blijven ons inzetten voor armoedebestrijding, omdat we menen dat elke persoon het recht heeft op een hobby en op sociaal contact in de maatschappij. Daarom staat onze deur open voor iedereen. Met kleine middelen kan men grote werken verrichten. Momenteel geven wij lezingen en rondleidingen voor het CAW en AK'Cent en werken wij samen met de dienst Diversiteit in Diest.

Martien Mondelaers is voorzitter van Familiekunde Vlaanderen Regio Diest en secretaris van Familiekunde Vlaanderen vzw.

■ © Familiekunde Vlaanderen Regio Diest

Geef kwetsbare

Hoe kunnen de sociale economie en de cultureel-erfgoedsector elkaar vinden?

Filip heeft autisme en dat maakt zijn leven niet eenvoudig. Sahas komt uit Nepal en wil een nieuw bestaan opbouwen in België. En Magda liep een zwaar hersenletsel op na een auto-ongeval. Voor deze drie mensen is de afstand tot de arbeidsmarkt groot. En voor alle drie kan werk een belangrijke hefboom zijn om zich te verbinden met onze maatschappij. Want inderdaad, werk is zoveel meer dan alleen een manier om centen te verdienen. Het haalt mensen uit hun isolement, geeft de dag structuur en zorgt voor meer zelfvertrouwen. Natuurlijk lost een job niet alle problemen op, maar het is vaak wel een eerste, zinvolle stap om uit een kwetsbare situatie te geraken. Juist daarom verdienen Sahas, Filip en Magda een kans om hun talenten in te zetten. En dat kan ook in de cultureel-erfgoedsector.

In dit artikel gaan we eerst na wat de sociale economie precies inhoudt en welke maatregelen eronder vallen. Daarna laten we een aantal erfgoedorganisaties aan het woord over hun concrete ervaringen. Op het einde van deze bijdrage gaan we na welke kansen de sociale economie in de toekomst biedt voor onze sector.

TEKST Jacqueline van Leeuwen

■ De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience schakelt mensen bijvoorbeeld in voor magazijnophaling, verpakken van materiaal en bemannen van de vestiaire bij tentoonstellingen. © Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

mensen een kans!

Wat is de sociale economie?

Het definiëren van sociale economie is complex, want internationaal lopen de meningen nogal uiteen. In Vlaanderen gebruikt men de term sociale economie in heel strikte zin en focust men daarbij op de socioprofessionele inschakeling van kansengroepen. Het omvat dan een aantal maatregelen voor ondernemingen die met kansengroepen werken.

Filip bijvoorbeeld, de jongeman met autisme, is terechtgekomen in een beschutte werkplaats. Het werkritme ligt er lager en een werkbegeleider legt zijn taken heel gestructureerd uit. Filip houdt immers niet zo van verrassingen. Hij bleek al snel een gewaardeerde en nauwkeurige werkkracht bij het inscannen van documenten. Op deze manier kan hij zijn steentje bijdragen en verdient hij een loon. Sinds het nieuwe Maatwerkdecreet uit 2014 heet zijn werkplek nu officieel een “maatwerkbedrijf”, net als de sociale werkplaatsen. Al deze ondernemingen draaien voor ongeveer de helft op subsidie en vullen dat aan met opbrengsten uit de productie.

Andere maatregelen binnen het domein sociale economie betreffen het starterslabo dat werkzoekenden en leefloners coacht naar een zelfstandige activiteit en de lokale diensteneconomie. Denk aan initiatieven voor buurtgerichte kinderopvang, lokale klusjesdiensten of de fietspunten van de NMBS: allemaal ondernemingen die diensten verlenen aan een lokale gemeenschap via de inschakeling van mensen uit kansengroepen.

Naast subsidies die specifiek gericht zijn op bedrijven in de sociale economie bestaan er een flink aantal tewerk-

stellingsmaatregelen. Deze moeten de afstand tot de arbeidsmarkt helpen overbruggen. Zo zijn er de Vlaamse Ondersteuningspremie (VOP) voor mensen met een arbeids handicap of speciale RSZ-kortingen voor laaggeschoolde jongeren en 55-plussers. Sahas uit Nepal vond dan weer tijdelijk werk via het systeem van artikel 60. Hij ontvangt een leefloon via het OCMW en draait ondertussen mee in een organisatie. Hij combineert dat werk met extra lessen Nederlands om zo een goede start te kunnen maken. Via de meer dan honderd tewerkstellingsmaatregelen kunnen heel wat andere kansengroepen proeven van de arbeidsmarkt en zo hun competenties bijschaven. Een aantal onder hen volgt eerst een gespecialiseerde trajectbegeleiding en -bepaling (GTB) om in te schatten hoe groot hun afstand tot de arbeidsmarkt precies is.

Heel wat erfgoedorganisaties hebben in het verleden bovendien gewerkt met DAC- en GESCO-statuten.¹ Deze waren het gevolg van tewerkstellingsmaatregelen in de jaren 1980 en waren bedoeld als tijdelijke maatregel. Ondertussen is beslist om deze statuten af te bouwen. Organisaties die geregulariseerd werden, behouden de financiële middelen. Andere, waaronder bijvoorbeeld het Literair Museum in Hasselt, kunnen vertrekkende DAC-werknemers niet meer vervangen. Wat uiteraard grote implicaties voor de toekomst heeft.

Alle bovenstaande maatregelen zijn bedoeld voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, eventueel voor mensen met een arbeidshandicap, maar ze zijn niet van toepassing op mensen met een beperking, zoals Magda. Haar hersenletsel maakt het helaas onmogelijk om nog loonvormende ►

arbeid te verrichten. Ook thuis wonen bleek moeilijk, waardoor Magda tegenwoordig in een zorginstelling verblijft. Al snel bleek dat de knutselmiddagen tijdens de animatie voor haar niet voldoende waren. Ze wil namelijk graag een steentje bijdragen aan de samenleving. Daarom gaat ze nu één keer per week naar een werkatelier waar ze, onder begeleiding en op haar eigen tempo, allerlei werkjes verricht. Zo'n werkatelier bundelt een aanbod vanuit dagcentra, tehuizen niet-werkenden, en/of een psychiatrisch centrum. Ze droomt ervan om over een tijdje ook één dag per week in een gewoon bedrijf te kunnen meedraaien, via een systeem van begeleid

werken. Maar zover is ze nu nog niet. Binnen het beleidsdomein Welzijn bestaan er dus een aantal initiatieven, zoals ateliers en begeleid werken, die mensen een zinvolle dagbesteding kunnen bezorgen.

Al deze maatregelen uit de beleidsdomeinen Welzijn, Werk, Sociale Economie en Zorg vatten we in dit artikel samen onder de noemer sociale economie. Gevangenen en taakgestraften vallen er buiten. Hoewel dat uiteraard ook om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt kan gaan, behoren ze niet tot het domein van de sociale economie.

Fig. 1 Vereenvoudigd overzicht van de sociale economie voor cultureel-erfgoedorganisaties²

	TRAJECT	VOOR WIE	DUUR	INITIATIEFNEMER
WELZIJN	Werkatelier (dagbesteding)	Niet-werkenden, niet in staat tot loonvormende activiteiten	Onbepaald, vaak 1 dag/week	Woonenheid Psychiatrisch centrum
	Begeleid werken	Niet-werkenden, niet in staat tot loonvormende activiteiten	Onbepaald, vaak 1 dag/week	Dienst voor begeleid werken, subsidies via arbeidszorg
ECONOMIE	Lokale diensten economie	Kansengroepen worden ingeschakeld om een dienst aan de gemeenschap te realiseren	Onbepaald	Gemeente of een andere overheid (bv. NMBS)
	Sociale werkplaats	Vroeger: zeer moeilijk bemiddelbare werkzoekenden, vijf jaar zonder werk en bijkomende problemen (nu in hervorming)	Volwaardige job met duurzaam contract	Erkende sociale werkplaatsen: 50 % subsidie van overheid
	Beschutte werkplaats	Vroeger: personen met een arbeidshandicap die niet in staat zijn om in het normale economische circuit te werken (nu in hervorming)	Vroeger onbeperkt, nu: doorstromen	
WERK (meer dan 100 maatregelen: een paar voorbeelden)	Tenders VDAB Brussel: Doorstromingsprogramma (DSP)	Langdurig werkzoekenden (min. 24 maanden), laaggeschoold	1, 1,5 of 2 jaar	VDAB via erkende werkplekken met werkervaringspromotoren
	Artikel 60	Gerechtigden op een leefloon tewerkstellen onder een arbeidsovereenkomst met volledige vrijstelling van de werkgeversbijdragen	1 tot 2 jaar	OCMW kan artikel 60-medewerkers tewerkstellen bij derden
	GTB: gespecialiseerde trajectbegeleiding en -bepaling	Werknemers met een arbeidshandicap	Onbepaald, maar er zijn ook stages van 3 maanden	VDAB – GTB
	Vermindering van de sociale bijdragen in functie van de kenmerken van de werknemers	In de toekomst alleen nog voor langdurig inactieve werknemers die inactief zijn wegens herstructurering	Beperkt in tijd	RVA-korting
	Activa	Laag- en middengeschoolde jongeren tot 24 jaar Langdurig werklozen vanaf 55 jaar	30 maanden	Deel van de RVA-uitkering wordt omgezet in loon: 500 euro
	55+ premie en werkhervattingspremie 55+	Werkloze 55-plussers	(momenteel in hervorming)	VDAB geeft premie aan de werkgever
	Vlaamse ondersteuningspremie (VOP) Premie arbeidshandicap	Mensen met een arbeidshandicap en in de toekomst ook: mensen met een psychosociale problematiek	5 jaar, nadien evt. verlenging	De werknemer is drager van het recht op een premie die de werkgever kan opstrijken als hij de persoon met een arbeidshandicap aanwerft die dit BTOM-recht heeft meegekregen. (BTOM = bijzondere tewerkstellingsondersteunende maatregel)
	Derde Arbeidscircuit DAC (uitdovend)	Langdurig werklozen die laaggeschoold zijn of uit een sector met een hoge werkloosheidsgraad komen	Oorspronkelijk tijdelijk, daarna quasi permanent en nu uitdovend	
Gesco (gesubsidieerde contractuelen) in afbouw	Langdurige en meestal laaggeschoolde werklozen	Oorspronkelijk tijdelijk, daarna quasi permanent en nu in afbouw		

Ervaringen uit de praktijk

Ook in de cultureel-erfgoedsector zijn mensen als Filip, Sahas en Magda welkom. Organisaties besteden bijvoorbeeld opdrachten uit aan maatwerkbedrijven of ontvangen tijdelijke werknemers met verschillende statuten. Daarnaast hebben ze ook vaste medewerkers die voor premies in aanmerking komen. Wij spraken met zeven organisaties over hun ervaringen:

- Aline Verbeeck – Erfgoedcel TERF
- Katrien Steelandt – Erfgoedcel Brugge
- Dorrit Van Camp – Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience
- Griet Kockelkoren – conservator-restaurator textiel in het Legermuseum (ervaringen opgedaan in de periode 2005-2009). Zij werd nadien opgevolgd door Elke Otten.
- Jürgen Vanhoutte – namens provincie Vlaams-Brabant
- Marijke Rekkers – Literair Museum Hasselt
- Ingrid Pecquet – Recyclart (tewerkstellingstraject)

De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience heeft vijf mensen via het statuut van artikel 60 in dienst. In de meeste gevallen betreft het asielzoekers, maar het kan ook om Belgen gaan die om een of andere reden hun recht op een uitkering zijn kwijtgeraakt. Deze mensen helpen bij het kaften van boeken in zuurvrij papier en bij het ontstoffen. Zij worden tevens ingeschakeld voor magazijnophaling, bij het verpakken van materiaal en het bemannen van de vestiaire bij tentoonstellingen. Deze mensen zijn voltijds in de bibliotheek aanwezig.

De erfgoedcellen van Brugge en TERF en het Literair Museum werken met mensen uit het systeem begeleid werken (arbeidszorg). Vaak gaat het om mensen met een autismespec-

“Neem niet zomaar iedereen aan, maar kijk goed of deze persoon de taken aankan! Deze mensen hebben vaak al veel narigheid achter de rug en zitten niet te wachten op een volgende mislukking. Maar met een goede motivatie kunnen mensen heel veel aan.”

■ Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience zet mensen in bij het ontstoffen van materiaal en boeken. © Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

trumstoornis of een psychische aandoening die één dag per week langskomen. Zij helpen bijvoorbeeld bij het inscannen van beelden voor de beeldbank, tikken audio-opnames uit of staan in voor het onthaal.

Recyclart is een bicomunnautaire organisatie, door de Vlaamse Gemeenschap (Departement CJSM Afdeling Cultureel Erfgoed) erkend als multidisciplinair kunstencentrum – door de Fédération Wallonie-Bruxelles als *Centre d'art urbain* en door het gewest erkend als PIOW (Plaatselijk Initiatief voor de Ontwikkeling van Werkgelegenheid). In de bar en in de verschillende ateliers zijn vijftien mensen tewerkgesteld in doorstromingsprogramma's (werkervaringsleren). Het doel is hen persoonlijk te versterken en hen zo meer kansen te geven.

Wat bestellingen bij alternatieve tewerkstellingsplaatsen betreft, hebben het Legermuseum en de provincie Vlaams-Brabant positieve ervaringen met Dé werkplaats waar ze kapstokken en kledinghoezen bestelden. Erfgoedcel TERF werkt voor verzendingen en het omzetten van beeldmateriaal met een werkatelier en liet vertelkoffers maken door een beschutte werkplaats.

Hoe verloopt de samenwerking in de praktijk?

Een organisatie die beslist een 'werkervaringsklant' te ontvangen, staat er niet alleen voor. Begeleidingsdiensten bieden immers heel wat ondersteuning aan. Zij maken een eerste selectie van mogelijke kandidaten, coachen aan de zijlijn en zijn beschikbaar voor vragen. Vaak kan men bovendien extra ondersteuning vragen van een taalcoach voor het aanleren van Nederlands en van een sociale coach die de cliënten kan helpen bij het in orde brengen van hun papieren. De erfgoedorganisatie hoeft zich dan enkel met de werkgerelateerde aspecten van de stage bezig te houden. In wat volgt schetsen we in grote lijnen hoe zo'n traject loopt.

Het eerste contact wordt gelegd tijdens een intakegesprek, waarbij de externe begeleider aanwezig is. Tijdens het intakegesprek krijgt de ontvangende organisatie beperkte informatie over de persoon in kwestie. Aline Verbeeck: "Vanuit de sociale economie is het niet de gewoonte om precies mee te geven wat iemand heeft of wat de mensen allemaal hebben meegemaakt. Het tewerkstellingsproject is namelijk een nieuwe start voor hen, een schone lei." Het gesprek biedt wel de kans om te bekijken hoe goed de kandidaat het Nederlands beheerst of om te peilen naar motivatie. Ga daarbij niet over één nacht ijs, zegt Marijke Rekkers van het Literair Museum: "Neem niet zomaar iedereen aan, maar kijk goed of deze persoon de taken aankan! Deze mensen hebben vaak al veel narigheid achter de rug en zitten niet te wachten op een volgende mislukking. Ik let erg op de motivatie van de mensen. Als dat niet goed zit, zeg ik liever meteen dat ik het niet zie zitten. Maar met een goede motivatie kunnen mensen heel veel aan."

Na het intakegesprek volgt er meestal een kennismakingsstage: een periode waarin ook de begeleider op de werkvloer aanwezig is. Katrien Steelandt van de Erfgoedcel Brugge vindt dat heel belangrijk: "Het is interessant om te zien hoe zij met de mensen communiceren, hoe zij taken uitleggen, welke hindernissen ze wegnemen. En dat is ook voor mij altijd heel leerrijk!"

■ In een beschutte werkplaats ligt het werkritme lager en worden taken gericht en gestructureerd uitgelegd. © Oostrem

■ Samenwerken met een beschutte werkplaats heeft als voordeel dat men op maat kan werken van erfgoedorganisaties en dat het goedkoper is. © Oostrem

Toch is het na de kennismakingsstage vaak nog wennen, want de afstand tot de arbeidsmarkt kan erg groot zijn. Dorrit Van Camp: “Onze artikel 60-medewerkers moeten vaak echt leren werken met alles wat erbij hoort: op tijd komen, nauwkeurig zijn, in- en uitchecken, het duurt vaak wel even voor ze eraan gewend zijn.” Ook andere cultuurverschillen kunnen groot zijn. Ingrid Pecquet zegt daarover: “Vaak zijn onze nieuwe medewerkers in het begin erg onderdanig. Ze komen uit een autoritaire cultuur en durven niet te zeggen dat ze iets niet begrepen hebben of dat ze iets niet oké vinden. Een van onze taken is dan ook om hen te leren hun mannetje te staan, op een beleefde manier uiteraard. Dat gaan ze in een toekomstige job in de horeca ook moeten doen.” Naast het werkgerelateerde aspect is dus ook de sociale inbedding van groot belang. Het is belangrijk dat deze tijdelijke werknemers echt worden opgenomen in het team, dat men bijvoorbeeld samen eet en dat ook zij bij verjaardagen getraakteerd worden. Zij moeten doorgaans ook heel wat andere sociale vaardigheden leren en dat kan op die manier op een ontspannen wijze verlopen.

Tijdens het traject zijn er verschillende evaluatiemomenten ingelast, waarbij er weer contact wordt opgenomen met de

externe begeleider. Dorrit Van Camp: “Ik vind die evaluaties echt wel belangrijk, want deze mensen moeten ook leren om kritiek te aanvaarden. Het is onze taak om hen voor te bereiden op de maatschappij en dan kunnen we niet alleen maar soft en tolerant zijn. Natuurlijk gebruiken we zo’n gesprek ook om onze waardering uit te drukken.” Slechts zelden wordt een traject vroegtijdig stopgezet, al is dat wel een optie; zowel op vraag van de werknemer als de werkgever en – uiteraard – in overleg met de externe begeleider.

Het doel van vele trajecten is uiteindelijk om mensen te laten doorstromen naar de reguliere arbeidsmarkt, al is dat in de praktijk soms moeilijk. Dorrit Van Camp heeft het gevoel dat dit vooral bij de jonge artikel 60-medewerkers goed lukt. Voor de ouderen is het lastiger om werk te vinden. Recyclart besteedt veel aandacht aan het uitstroomtraject en slaagt erin om 70 % van de medewerkers te laten doorstromen. Maar het lukt niet altijd; vaak omdat de kloof met het reguliere circuit toch te groot blijft. Katrien Steelandt: “Er was een tijd geleden iemand die echt goed meedraaide. Op dat moment waren er vacatures binnen de stad Brugge en we hebben hem heel erg gestimuleerd om daarop in te tekenen. Heel veel discussie hebben we daarover gehad, want hij weigerde, hoewel wij er zeker van waren dat hij het kon. Zijn motivatie was dat hij dan zijn beschermd statuut zou kwijtraken en dat het voor hem moeilijk zou worden om dat statuut terug te krijgen als de job zou tegenvallen. Zijn begeleidster bevestigde dat ook. De veiligheid van een beschermd statuut moeten we dus niet onderschatten.”

Wat zijn de voordelen?

Het grootste voordeel dat onze gesprekspartners vermelden, is dat ze via de sociale economie mensen een kans kunnen geven. Vaak hebben deze werknemers al heel wat tegenslag achter de rug en kan de nieuwe werkplek een lichtpuntje zijn. Marijke Rekkers: “We geven mensen een stuk eigenwaarde en zingeving mee: het gevoel dat ze weer meedraaien in de maatschappij en als mensen gezien worden. En dat is heel bijzonder.”

De voldoening is dan ook bijzonder groot als men mensen ziet openbloeien in dergelijke trajecten. En dat gebeurt vaak, volgens onze gesprekspartners. In Antwerpen hebben een aantal jonge artikel 60-medewerkers echt nieuwe talenten bij zichzelf ontdekt. Zij raakten gemotiveerd om verder te studeren. Ook elders springen de positieve effecten in het oog. Aline Verbeeck: “Je ziet de evolutie in mensen en dat vind ik mooi. Vaak zijn ze aanvankelijk erg gesloten, maar na een tijdje komen ze uit hun schulp. Ik vind het heel fijn dat wij dat voor hen kunnen betekenen.”

Door intensief samen te werken met mensen uit andere landen en culturen verbreedt een erfgoedorganisatie ook haar blik. Dorrit Van Camp: “Voordien waren we toch vooral een organisatie van blanke mensen, nu ontstaat er een andere dynamiek. Je krijgt zo meer begrip voor cultuurverschillen en wordt erop gewezen dat al ons comfort helemaal niet vanzelfsprekend is, integendeel.” Ingrid Pecquet verwoordt het zo: “Bij ons zie je de wereld zoals die is: heel divers!”

Enthousiaste trajectmedewerkers kunnen bovendien uitgroeien tot ambassadeurs van de erfgoedorganisatie en zo een hefboomeffect hebben. Vooral bij Erfgoedcel TERF

merken ze dat dat zo werkt: “Deze mensen hebben vanuit zichzelf niet meteen een band met erfgoed, maar door bij ons mee te werken wordt hun interesse gewekt. Zo kunnen we via hen een doelgroep bereiken die anders moeilijk met erfgoed te verbinden is.” Bij de erfgoedcel werken dan ook mensen die uit de eigen regio afkomstig zijn. In Antwerpen, waar artikel 60-medewerkers meewerken, is het veel moeilijker om de link met de inhoud te leggen, zegt Dorrit Van Camp: “Maar we proberen het wel. Zo hebben we vorig jaar in het kader van de tentoonstelling *Heilige Boeken* een teambuilding gedaan over religie. Dat was toen voor iedereen een meerwaarde. Zeker iets om verder mee aan de slag te gaan!”

En natuurlijk is er ook een financieel voordeel. Griet Kockelkoren: “De kapstokken die ik nodig had voor de uniformjassen in het Legermuseum zijn zodanig specifiek dat het erg duur is om ze op maat in de reguliere fabriek te laten maken. Dat is niet alleen meer dan vermoedelijk onbetaalbaar, maar ik zou ook niet meteen weten bij wie ik anders dit soort dingen echt op maat kan laten maken, volledig volgens mijn eigen specifieke richtlijnen en behoeften. Door ze bij Dé werkplaats te bestellen kon ik voor een betaalbare prijs precies die kapstokken krijgen die ik wou, zonder dat ik ook verplicht was om enorme hoeveelheden af te nemen.” Jürgen Vanhoutte vult aan: “Het is inderdaad een stuk goedkoper, en meteen ook nog ecologisch verantwoord. We lieten de kledinghoezen immers in de eigen provincie maken en konden zo de transportkosten tot een minimum beperken.”

Ook bij tewerkstellingsprojecten wordt er winst geboekt. De doelgroepmedewerkers verzetten werk waarvoor de erfgoedorganisaties anders te weinig tijd hebben; cruciale taken bevinden, zoals het aanvullen van een beeldatbank. Zij zorgen dat het vooruit gaat. Maar dat financiële voordeel mag niet het belangrijkste zijn volgens Aline Verbeeck: “Ik wil graag benadrukken dat sociale economie geen middel is om besparingen op te vangen met gratis werkkrachten. Dat zou echt niet juist zijn. Het is geen middel om te sparen of om winst te maken. Het gaat erom dat je van mensen houdt en dat je hen een kans wilt geven.”

Wat zijn de nadelen?

Niets dan voordelen dus, zo lijkt het, maar er is ook een keerzijde van de medaille. Zo werd meermaals aangegeven dat het begeleiden van deze mensen veel tijd kost. Dorrit Van Camp: “Ik merk dat ik eenvoudige taken vaak meermaals moet uitleggen om er zeker van te zijn dat ze het goed hebben begrepen.” Katrien Steelandt: “Wij werken met mensen met autisme, en voor hen is het heel belangrijk dat we alles zeer gestructureerd uitleggen. We moeten anticiperen op alles wat er kan gebeuren en heel erg in detail vooruitdenken. Bovendien nemen ze zelf zelden initiatief, ze voeren uit wat je hen vraagt, maar zien zelf geen ander werk.” Je hebt als interne begeleider dus heel wat sociale vaardigheden nodig om hier goed mee om te kunnen gaan.

Ook een bestelling plaatsen bij een werkatelier binnen Welzijn kost tijd. Jürgen Vanhoutte: “Als je onder tijdsdruk staat en snel iets nodig hebt, dan kies je best voor een gewone leverancier, want het is een lang proces. Je maakt een ontwerp, dan komt er een prototype, daar pas je zaken in aan, je stuurt het terug, en zo gaat het een tijdje over en weer tot het helemaal goed zit. Anders dan bij een gewone

producent moet de expertise hier immers van de besteller komen. Verwacht dus niet dat ze meedenken, want ze kennen het praktisch gebruik van die kapstokken en hoezen niet en kunnen daarover dan ook geen aanbevelingen doen.” Griet Kockelkoren voegt daaraan toe: “Maar misschien is dat ook weer een voordeel, want zo ben je zeker dat je krijgt wat je wilt en echt nodig hebt.”

Bij heel wat trajecten is het ook een uitdaging om voldoende taken te vinden op maat van de medewerker. Marijke Rekkers: “Wij proberen echt op maat te werken en de taken aan de capaciteiten van de medewerker aan te passen.” Maar dan moet de organisatie wel voldoende relevante taken hebben. Bij TERF lukt het niet altijd en dus gaat men op zoek naar andere erfgoedorganisaties die nog werk kunnen doorgeven. In Antwerpen is de variatie van de taken dan weer belangrijk. Dorrit Van Camp: “Het is soms wel even puzzelen. Omdat velen van hen niet genoeg Nederlands spreken, kunnen we geen administratieve taken doorgeven. Maar het is ook belangrijk dat er variatie is: werken in het magazijn is bijvoorbeeld fysiek heel zwaar, dus er moet dan wel wat afwisseling kunnen zijn.” Tot slot speelt ook de psychische component mee.

Maar het moeilijkste is misschien wel de onmacht die erfgoedorganisaties kunnen voelen bij het begeleiden van mensen met psychosociale problemen. Aline Verbeeck: “Die mensen hebben het soms echt heel moeilijk en ik kan niet al hun problemen oplossen. Ik moet zelf wel een beetje opletten dat ik me daar niet door laat meeslepen en dat ik de grenzen tussen werk en privé blijf bewaken.” Ook andere organisaties vinden dat een uitdaging. Marijke Rekkers: “We kunnen hen structuur bieden en een zinvolle dagbesteding, maar als ze erg met zichzelf in de knoop zitten, kunnen we geen therapie bieden en dat is soms wel lastig. Want we zitten natuurlijk wel met die mensen in, maar er is ook een grens. We kunnen niet iemand zelf in huis nemen of zo. Daar hebben we wel eens wat discussie over: hoever kan je gaan?” Een goede externe begeleider, waar de organisatie met vragen terecht kan en waar de cliënt vertrouwen in heeft, is dan heel belangrijk.

En een laatste nadeel is misschien eigenlijk weer een voordeel: soms zijn de tijdelijke medewerkers zo goed, dat de organisatie hen het liefst vast in dienst zou nemen!

Kansen voor de erfgoedsector?

Er is dus een potentiële klik tussen erfgoed en de sociale economie, zeker lokaal. Aline Verbeeck: “Het werkt bij ons omwille van de sfeer, maar ook de inhoud biedt kansen: iedereen heeft wel een link met erfgoed! Erfgoed leent zich volgens mij heel goed om mensen te empoweren”. Maar wat zijn nu eigenlijk de toekomstkansen voor een pittige samenwerking tussen erfgoed en de sociale economie? We legden deze vraag voor aan Wim Van Opstal, docent Sociale Economie aan de UCLL, en aan Mario Vanhaeren, directeur van Oostrem vzw, een zorginstelling die naast Dé werkplaats ook trajecten van begeleidt werken organiseert.

Wim Van Opstal: “Ik denk dat er veel kansen zijn om samen te werken met maatwerkbedrijven. Aan dit soort organisaties kun je manueel en repetitief werk doorgeven. Vaak gaat ▶

■ Het doel van de ateliers bij Recyclart is om mensen te laten doormerken naar de reguliere arbeidsmarkt. Bij 70 % lukt dat ook.
© Recyclart

het dan om dingen die moeilijker te automatiseren zijn, zoals het herstellen van boeken. Een aantal bedrijven zijn ook gespecialiseerd in digitaliseren en hebben daarvoor de nodige infrastructuur. Daarbij werken maatwerkbedrijven niet alleen samen met grote firma's, maar investeren ze ook in technieken om vlot over te kunnen schakelen op kleinere volumes voor kleinere opdrachtgevers. Daarom lijkt het me interessant als enkele erfgoedorganisaties hun vraag kunnen bundelen en ze zo kunnen aanbesteden aan de maatwerkbedrijven.

Van Opstal ziet nog een kans: "Daarnaast creëert het nieuwe Maatwerkdecreet ook de mogelijkheid om kleine teams van medewerkers in te huren van maatwerkbedrijven. Zij komen dan samen met een werkvloerbegeleider bij u in de organisatie werken. Dit soort 'enclavewerking' biedt zeker ook kansen voor de erfgoedsector en ik zou aanraden om de mogelijkheden met bestaande maatwerkbedrijven te onderzoeken alvorens zelf iets helemaal nieuws op te zetten."

Voor dit soort opdrachten geldt dat een organisatie op zoek moet gaan naar taken die niet tot de kernexpertise behoren. Hiervoor moeten zij hun interne processen onder de loep nemen en bekijken welke taken blijven liggen of evengoed door een aparte medewerker kunnen gebeuren.

Mario Vanhaeren: "Vanuit het zorgstandpunt is het belangrijk dat onze bewoners worden aangesproken op hun volwassenheid. Ze willen hun steentje bijdragen en daar erkenning voor krijgen. En dus zoeken wij gepast werk voor hen. Vaak gaat het om kleine dingen die het leven makkelijker maken, maar die peperduur zijn als je ze via de reguliere economie wil laten betalen. Zo gaat een van onze mensen elke week alle planten in een groot kantoor water geven. Een andere bewoner is zeer trots op het feit dat hij alle cd's van de bibliotheek van Herent poetst. En weer iemand gaat in een rusthuis met de drankjes rond en doet een babbel met de bewoners. Onze mensen krijgen voor deze werkjes geen loon, maar ze halen er wel ongelooflijk veel voldoening uit. Ik vind het zelf wel heel belangrijk dat onze mensen vanuit hun werkplek toch

iets terugkrijgen. Dat ze bijvoorbeeld hun broodje bij de lunch niet moeten betalen of dat ze gratis het museum kunnen bezoeken. Die kleine extra's kunnen de waardering voor hun werk tastbaar maken.

De kunst is dus om samen met onze jobcoaches te kijken welke taken in aanmerking komen. Ik zou daarbij wel willen aanraden om dat te doen in samenspraak met de eigen werknemers. Want het zou zomaar kunnen dat iemand een bepaalde eenvoudige opdracht graag doet bij wijze van afwisseling met zwaardere taken en dat moet natuurlijk ook gewoon blijven kunnen."

Wim Van Opstal: "Naast het doorgeven van kleine taken aan medewerkers uit de sociale economie zijn er volgens mij ook inhoudelijke kansen. Misschien zelfs in het kader van de lokale diensteneconomie? Ik denk bijvoorbeeld aan De Bottelarij in Ulbeek, een sociale onderneming met een streekrestaurant en een cultuurcafé. Het programma dat ze aanbieden zoekt naar banden met de omgeving en met het slow toerisme.³ Ik denk dat er veel opportuniteiten zitten in de combinatie tussen opbouwwerk, een sociaal-economische dynamiek en socioculturele activiteiten."

Tot slot: het werken met kwetsbare mensen biedt veel kansen, maar is ook niet altijd eenvoudig. Wim Van Opstal: "Blijf er altijd rekening mee houden dat je werkt met mensen die vaak kwetsuren hebben opgelopen. Je kunt van hen dus niet zomaar hetzelfde verwachten als van een gewone collega. Maar tegelijk kun je vaak ook veel meer voor hen betekenen dan een gewone collega. In sommige gevallen ben je zelfs de enige link met de maatschappij. Medewerkers uit de sociale economie zijn soms maatschappelijk geïsoleerd en doen dan een ander appel op collega's. Dat zorgt al eens voor een communicatieruis of voor conflict, maar ook voor heel veel mooie momenten." Mario Vanhaeren: "Ik begrijp wel dat mensen soms koudwatervrees hebben om iemand met een beperking aan te nemen. Maar wij hebben jobcoaches die voor een duurzame begeleiding zorgen. Zij geven ook een opleiding aan de werkgevers en komen regelmatig kijken hoe het loopt. Zij nemen je een groot deel van de begeleiding uit handen en je kunt ook steeds bij hen terecht voor hulp en advies."

We hebben het al vermeld: om deze mogelijkheden verder te verkennen staat u er niet alleen voor. Neem dus contact op met een maatwerkbedrijf in uw buurt, een dienst voor arbeidszorg, het OCMW of de VDAB. Neem uw taken onder de loep en bekijk waar beide partijen elkaar kunnen vinden. En wie weet geeft u binnenkort ook een steuntje in de rug aan een Magda, een Sahas of een Filip. Een verrijking voor beide partijen!

Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerker organisatieontwikkeling en vorming bij FARO vzw.

1. Uit het Cijferboek 2010 blijkt dat er 291 werknemers waren met een bijzonder tewerkstellingsstatuut, zoals bv. DAC of GESCO. In het Cijferboek 2012 werden deze gegevens jammer genoeg niet meer opgevraagd.
2. Gebaseerd op www.werk.be/online-diensten/tewerkstelling-en-sociale-economie/sine-sociale-inschakelings-economie en www.febecoopadvies.be/cms/1MG/pdf/Het_nieuwe_Vlaamse_Banenpact_-_overzicht_sociale_economie.pdf
3. Zie: www.aksi.be/de-bottelarij

Het concept handicap is binnen het domein van de Disability Studies al vanuit medische, culturele en sociale invalshoeken bestudeerd. Op de een of andere manier baseren deze benaderingen zich op noties over het zogenaamde 'verschil' dat handicap met zich mee kan brengen. Het onderzoek waarover dit artikel handelt, wilde hier anders mee aan de slag gaan en stelde de kosmopolitische benadering van handicap voor, die de focus verschuift naar een (open, hybride en transitieve) ontmoeting tussen mensen via dat zogenaamde verschil. Binnen museale en artistieke contexten wordt meer bepaald gekeken naar de mogelijkheid van een kosmopolitisch in relatie staan tussen personen met en zonder handicap – meer specifiek personen met en zonder visuele beperking – doorheen de kunstbeleving. Zowel personen met als zonder visuele beperking gingen in museale praktijken op ontdekking en discussieerden over allerlei aspecten van kunstbeleving. De onderzoeksresultaten roepen onder andere op tot een verdere bewustwording van wat 'toegankelijkheid' in musea kan betekenen. Eveneens werden tijdens het verkennende traject tal van suggesties over het verbeteren van museale toegankelijkheid voor personen met een visuele beperking naar voren geschoven. Hoewel dit artikel zich zal toespitsen op de museale context, kunnen de ideeën in dit artikel worden opengetrokken naar elke erfgoedactor die wil nadenken over toegankelijkheid tot erfgoed, en hoe dit erfgoed een rol kan spelen in mogelijke kosmopolitische ontmoetingen tussen mensen.

Via kunstbeleving naar kosmopolitische ontmoetingen in Vlaamse musea

TEKST Joyce Leysen

■ Het kunstwerk 'tussenin': de opstelling van de mensen rond het kunstwerk en de haptische waarneming van het kunstwerk brachten dialoog tussen personen met en zonder visuele beperking op gang. (Kunstatelier Vanmechelen, Hasselt) © Joyce Leysen

“Wat ik grappig vond, dat die ... die gezichtjes niet gezien had ...” “Neen, die hadden ze niet gezien, dat wisten ze niet. Ze wisten niet voor wat dat diende, en jij voelde, ah maar dat is een gezichtje.” “En toen dat zij dat zei dacht ik: ‘Och ja, kijk hier, een neusje en ...!’ En dan ineens krijgt dat een duidelijker beeld.” “Dat vind ik boeiende dingen, je ziet het niet maar je voelt het wel.” (Fragment uit citaat: drie personen (met en zonder visuele beperking) over kunstbeleving in een Brussels museum, 2014)

Museaal toegankelijkheidsbeleid in Vlaanderen

Uit onderzoek blijkt dat Vlaamse en Brusselse musea vandaag een hele waaier aan maatregelen toepassen om personen met een visuele beperking toegang te bieden tot kunst. Er wordt soms persoonlijke assistentie voorzien, er bestaan

verlaagde tarieven, blindegeleidehonden zijn vaak welkom, er wordt meer en meer gebruikgemaakt van uniforme en duidelijke signalisatie, er bestaan specifieke rondleidingen of workshops met verbale beschrijvingen van kunst, soms worden voeltafels aangeboden, digitale media worden ingezet om bijvoorbeeld audiobeschrijvingen aan te bieden enzovoort. Deze veelheid aan maatregelen wijst erop dat musea echt willen inzetten op het bereiken van deze doelgroep. Dat is op zich niet vreemd. Museaal toegankelijkheidsbeleid kadert immers mee in het Verdrag van de Verenigde Naties over de rechten van personen met een handicap.¹ Het verdrag stelt onder andere de werking van de maatschappij in vraag en sluit daarmee bij de inclusiegedachte aan, waarbij onder andere ideeën als volwaardige participatie, toegankelijkheid en gelijkheid naar voren komen.

Ondanks het aanbod aan maatregelen die de toegang tot kunst voor personen met een visuele beperking proberen te verhogen en te verbeteren, kwam uit recent onderzoek ►

“ Het durven afwijken van vooropgestelde protocollen en het tonen van een bepaalde spontaneïteit tijdens een rondleiding bleken voor de kunstbeleving van zowel personen met als zonder visuele beperking een meerwaarde te zijn. Daarnaast apprecieerde de groep enorm dat men de tijd en ruimte kreeg om kunst op een persoonlijke manier te beleven.

toch ook naar voren dat de museale realiteit nog niet helemaal meekan met de doelstellingen van zowel musea als het VN-Verdrag. Bovendien bleek er een discrepantie te bestaan tussen een aantal doelstellingen omtrent toegankelijkheid in museale beleidsteksten en de invulling of betekenis daarvan in de museale realiteit. Het idee om kunst voor personen met een (visuele) beperking toegankelijker te maken via digitale media is daar een voorbeeld van. Deze media zijn vaak ontworpen en uitgewerkt door personen zonder (visuele) beperking, wat ertoe kan leiden dat hindernissen in het gebruik van die media door personen met een (visuele) beperking over het hoofd worden gezien. Sommige musea zetten daarnaast de woorden diversiteit en openheid op de agenda. Zij hebben daarbij de beleidsintentie om een plaats voor ontmoeting te zijn en willen zich daarom richten op dialoog en interactie tussen mensen. Via permanente evaluatie en aanpassing van tentoonstellingen en rondleidingen wil men dit optimaliseren. Op zich is dat een schitterende zaak. Toch betekent deze werkwijze niet dat ze automatisch meer dialoog en interactie of ontmoeting tussen mensen zal genereren.

Ontmoeting is een breed concept, dat ook de ontmoeting tussen mensen die elkaar misschien als ‘anders’ of ‘verschillend’ percipiëren impliceert. Bij een museale werking die op een doelgroepenbeleid focust kan dit soort ontmoeting maar moeilijk of niet op gang komen. Daarvoor moeten de grenzen tussen de doelgroepen wellicht worden opgeheven. Het punt is dus dat musea zich wel richten op een werking die enerzijds tegemoet wil komen aan individuele noden, en anderzijds individuen of bepaalde doelgroepen een hogere of betere toegankelijkheid tot kunst wil bieden; maar de bredere betekenis van het woord ontmoeting, in de zin van ontmoeting met de ‘andere’ mens, heeft hierin nog geen echte plaats gekregen. Misschien moet de lading van het woord toegankelijkheid in relatie tot diversiteit en openheid daarvoor worden herdacht. Het onderzoek² waarvan dit artikel een verslag is en waarover ondertussen het boek *Staar verder* verscheen,³ probeerde die andere weg dus wel in te slaan door te bestuderen welke rol kunstbeleving speelt in de ontmoeting tussen personen met en zonder visuele beperking. Uit het participatief onderzoek kwamen uiteindelijk verschillende suggesties en tips voor musea naar boven.

Omgaan met diversiteit: een kader

Om de ontmoeting tussen personen met en zonder visuele beperking te kunnen bestuderen, werd teruggegrepen naar een theoretisch-filosofisch kader dat zich verdiept in de gastvrije omgang met diversiteit; meer bepaald het omgaan

met situaties waar zich bij de ontmoeting tussen mensen een zekere confrontatie kan voordoen met wat als ‘anders’ of ‘verschillend’ wordt gepercipieerd. Het ging om de kosmopolitische benadering,⁴ die onder andere een balanceerende zoektocht inhoudt tussen universele en particuliere standpunten of ideeën, en waar steeds sprake is van een (be) zorg(dheid) en oriëntatie naar de andere mens. De kosmopolitische benadering focust niet op het gepercipieerde verschil, maar op de relatie tussen mensen. Het gepercipieerde verschil – blindheid, tijdens dit onderzoek – wordt dan als een opstapje of uitnodiging tot een mogelijke open ontmoeting tussen mensen beschouwd, en geenszins als een ‘definiërende eigenschap’ die de identiteit van mensen volledig zou bepalen. Het volgende citaat illustreert dit mooi:

“Het feit dat ik heel slecht zie, is een van mijn eigenschappen. Dat is zo ... Ik kan niet doen alsof dat er niet is. Ik doe dat soms, maar dat komt nooit goed. Dus dat is er, dat is een stukje van mij. Maar dat is niet mijn identiteit.” (Fragment uit citaat, *Kunstatelier Vanmechelen*, 2014)

Een kosmopolitische ontmoeting, of een ‘gastvrij’ in relatie staan van mensen’ houdt een aantal aspecten in: openheid, transitiviteit en ondefinieerbaarheid zijn hier de sleutwoorden. Openheid refereert naar de notie van gastvrijheid naar de andere mens, het open durven zetten van het zelf bij de confrontatie met verschil. Het gaat erom zichzelf te durven blootstellen. Transitiviteit verwijst naar de beweging van het over en weer gaan van, bijvoorbeeld, ideeën tussen mensen tijdens een open ontmoeting. Hierdoor ontstaat een dynamisch en hybridisch gebeuren waaruit inspiratie kan voortkomen, waaruit men kan leren. Ondefinieerbaarheid slaat enerzijds op het verrassende aspect van een open ontmoeting waarin je je blootstelt: je kunt op voorhand niet weten hoe dit zal aflopen. Je kunt bijvoorbeeld vreugde of verstoring (zoals van de eigen ideeën) ontdekken. Een open ontmoeting blijft dus iets onzeker hebben, iets vaags en ongedefinieerd. Anderzijds slaat het ondefinieerbare op het niet-beoordelende aspect van de open ontmoeting. Je neemt een niet-wetende houding aan wat de ontmoeting betreft, maar ook wat de (ideeën, gevoelens, ervaringen ... van de) andere betreft. Het gaat tijdens een kosmopolitisch in relatie staan ook niet per se om het bereiken van een consensus, maar wel om de mogelijkheid van het kunnen samenkomen van verschillen en verschillende ideeën in een blootgesteld, hybridisch en ongedefinieerd gebeuren tussen mensen, dat plots kan opkomen en ook weer even plots kan verdwijnen.

“Je moet de contacten grijpen waar die zich voordoen, die je voor je krijgt en misschien gaat dat dan ineens weer weg ... Maar ondertussen heb je dat opene, dat goede contact eigenlijk wel gehad.” (Fragment uit groepsinterview, *Kunstatelier Vanmechelen*, 2014)

Met dit kader als achtergrond deed het onderzoek dus een kosmopolitisch voorstel. Dat vertaalde zich in een benadering waarbij blindheid als een uitnodiging tot een mogelijke kosmopolitische relatie tussen personen met en zonder visuele beperking werd beschouwd. Kunst en meer bepaald de

■ Een persoon met een visuele beperking (met handschoen) en een persoon zonder visuele beperking (zonder handschoen) nemen een kunstwerk op haptische wijze waar. (Museum M, Leuven) © Marc Van Langendonck

beleving van kunst speelde in die kosmopolitische ontmoeting een bemiddelende rol. Een aantal van de onderzoeksvragen die van belang kunnen zijn voor de Vlaamse museale wereld, waren: welke zijn de voorwaarden voor een mogelijke kosmopolitische relatie tussen personen met en zonder visuele beperking in musea en wat kunnen de gevolgen hiervan zijn voor musea en de maatschappij?

Kunstbelevingen in museale praktijken: ervaringen en suggesties

Vooraleer het participatief onderzoek tot antwoorden kon komen, werd een groepje volwassen kunstliefhebbers met een visuele beperking bijeengezocht. De bedoeling was om hun ervaringen rond kunstbeleving te beluisteren en er samen over te spreken, om dan naar een aantal museale praktijken te trekken en te ondervinden wat zou gebeuren. Het werd een boeiende tijd. De groep trok, samen met een aantal personen zonder visuele beperking, naar het kunstatelier van Koen Vanmechelen in Hasselt, naar de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, en naar museum M in Leuven.⁶ Er deden zich erg boeiende gesprekken voor en er kwamen verschillende zaken aan het licht.

Wat voor elke bezoeker van een museum geldt, weerklonk ook hier: het belang van zich in een museum welkom te voelen en het gevoel te krijgen gastvrij ontvangen te worden. Voor de groep had dat niet alleen betrekking op de bezoekers, maar ook op hun blindegeleidehonden. Die bleken in sommige musea toch ook niet welkom te zijn. Verder wordt het gevoel van gastvrijheid ook in de kiem gesmoord wanneer bijvoorbeeld de website toegankelijkheidsvoorzieningen voor personen met een visuele beperking vermeldt, maar de praktijk uitwijst dat dit niet klopt. Het kunnen opsnuiven van de algemene sfeer van het museum was een ander element. In een aparte ruimte kunst kunnen beleven, biedt personen met een visuele beperking misschien wel ruimte voor een meer individuele kunstbeleving, maar kan tegelijk ook het gevoel dat ze het museum bezocht hebben, tenietdoen. Samen met andere bezoekers in de ruimtes, zalen en gangen van het museum zelf kunnen stappen, luisteren en voelen creëert het gevoel van een 'echt' museumbezoek.

“Op zich vind ik het geen leuk idee: ‘We gaan alleen naar die kamer’. Je kon daar dan zitten en aan dingen voelen. Maar dan had je niet het gevoel dat je naar een tentoonstelling ging. Maar het voordeel was wel dat je veel dingen kon aanraken, dat je de mensen ook niet stoorde en dat je dingen kon voelen waar je normaal ook niet mag aankomen ... Er werden dingen gereproduceerd. Op dat punt was dat wel beter. En je zit rustig en je kan babbelen ... de conversatie is makkelijk. Maar je hebt niet echt het gevoel dat je in een museum bent ...” (Fragment uit groepsinterview, Leuven, 2014)

Tijdens de uitstap naar het atelier van Vanmechelen kwam de notie ‘menselijke souplesse’ naar boven. Het ging dan onder andere om de openheid van geest van de gids, die zich als het ware tijdens de rondleiding door de groep laat sturen en het museumbezoek niet vanuit een vaststaand protocol afhandelt. Het durven afwijken van vooropgestelde protocollen en het tonen van een bepaalde spontaneïteit tijdens een rondleiding bleken voor de kunstbeleving van zowel personen met als zonder visuele beperking een meerwaarde te zijn. Daarnaast apprecieerde de groep enorm dat men de tijd en ruimte kreeg om kunst op een persoonlijke manier te beleven.

Kunstbeleving kan voor iedereen, ook voor personen met een visuele beperking, een verschillende invulling hebben. Niet elke persoon met een visuele beperking houdt van verbale beschrijvingen of van haptische kunstbeleving, van oude kunst of van moderne kunst. Er zijn vele gradaties, schakeringen, overlappingsen en persoonlijke voorkeuren in de beleving van kunst. Maar omdat veel tentoonstellingen toch nog steeds op het visuele gericht zijn, kan het aspect van tijd en ruimte wel belangrijk zijn voor personen met een visuele beperking. Er zijn bijvoorbeeld mensen die graag de tijd nemen om met hun restzicht het kunstwerk te scannen en zo stukje per stukje zelf opnieuw een globaal mentaal beeld van het kunstwerk te creëren. Dit (vaak vermoeiende) proces vergt meer tijd dan een visuele opslag, waarbij het mentale beeld op een andere manier tot stand komt. De ruimte krijgen rond het kunstwerk, om het indien nodig van alle kanten te kunnen bekijken of betasten, vormt hier een bijkomend pluspunt.

Daarmee komt onmiddellijk het volgende element naar voren: de haptische kunstervaring. Tijdens de verschillende uitstappen bleek voor de groepsleden het belang van deze specifieke ervaringsvorm van kunst. ▶

“Sommige vormen, laat staan texturen, kleuren en opstellingen, zijn zo complex dat ze via verbale beschrijvingen bijna niet te vatten zijn. Haptische kunstervaring kan dit volgens de groep veel beter opvangen. Er ontstond een pittig gesprek over de spanning tussen kunstbewaring en kunstbeleving.

■ Het kunstwerk 'tussenin': in deze opstelling staat de ziende gids samen met twee personen met een visuele beperking rond een kunstwerk van Koen Vanmechelen. De aandacht gaat naar het haptisch waarnemen van het kunstwerk. De gids geeft ondertussen wat bijkomende uitleg. (Kunstatelier Vanmechelen, Hasselt) © Joyce Leysen

“Beschrijving is altijd *second best* ...”

“De vormen voelen, dat doet veel meer. Pakt nu dat kieken met twee koppen ... Oké, dat is een kieken met twee koppen ...”

“Staan die koppen links en rechts of staan ze boven mekaar en de ene kijkt naar boven en de andere naar beneden, ja maar ja, begin maar uit te leggen ...”

“De suggestie van die vormen is eigenlijk bijna niet te beschrijven ... Waar die daarmee naartoe wil, dat is bijna niet te vatten. Maar je kunt dat wel voelen.” (Fragment uit groepsinterview, Kunstatelier Vanmechelen, 2014)

Kunstwerken kunnen aanraken, betasten en aanvoelen met meer dan alleen de vingertoppen was voor de groep enorm belangrijk. Zij benadrukten evenwel dat dit niet voor alle personen met een visuele beperking zo is, maar voelden het verbod daarrond in hun eigen kunstbeleving als een ernstige belemmering aan. Voor hen betekende het kunnen voelen van vormen veel meer dan de suggestie die erover wordt meegegeven via verbale beschrijvingen. Sommige vormen, laat staan texturen, kleuren en opstellingen, zijn zo complex dat ze via verbale beschrijvingen bijna niet te vatten zijn. Haptische kunstervaring kan dit volgens de groep veel

beter opvangen. Er ontstond een pittig gesprek over de spanning tussen kunstbewaring en kunstbeleving. De groep zag in dat vanuit het perspectief van bewaring een aantal voorzieningen getroffen moeten worden. Anderzijds stelde men dit toch ook in vraag. Zijn hier geen tussenoplossingen voor te vinden? Ze deden zelf een voorstel: 3D-print. Daar waar kunstobjecten vanwege hun fragiliteit of complexiteit niet zouden toelaten dat men ze zou aanraken, laten 3D-prints van deze kunstobjecten toe om de vorm, de verhoudingen en eventueel zelfs de textuur toch haptisch te kunnen waarnemen. Bovendien zouden personen zonder visuele beperking hier ook gebruik van kunnen maken. Erg grote kunstobjecten of opstellingen waarvan delen buiten het visuele bereik liggen, kunnen in hun geheel via 3D-print worden bevoeld en waargenomen. In het buitenland hadden sommige deelnemers al goede ervaringen met 3D-prints opgedaan. In de kunststudio van Vanmechelen stond ook een 3D-print die de groepsleden mochten bevoelen. “Fantastisch”, zo luidde het oordeel.

Een volgend element waarvan verschillende personen met een visuele beperking zeggen dat het hen helpt bij het begrijpen van bijvoorbeeld de vorm van het kunstwerk, was die vorm op de rug of de voorarm van de persoon met een visuele beperking tekenen. Het kan als aanvulling tijdens een verbale beschrijving plaatsvinden en reikt op zich ook verder

dan het tekenen van alleen vormen. Zo kan bijvoorbeeld de schikking van mensen, dieren, voorwerpen ... op een schilderij ook via het rugtekenen begrijpelijker worden gemaakt, en niet alleen voor personen met een visuele beperking. Het rugtekenen bleek immers ook een betekenisvolle aanvulling voor personen zonder visuele beperking te zijn. Uiteraard zal het om een eenvoudiger weergave dan het origineel kunstwerk gaan. Toch stond dit aspect voor de personen met een visuele beperking (die het rug- of voorarmtekenen wens-ten) niet in de weg van een beter begrip van het kunstwerk. Daarnaast bleek het een hulp te zijn dat de ziende begeleider de persoon met een visuele beperking in de houding van het kunstwerk plaatst. Meestal ging het hier om standbeelden of afbeeldingen van (hele of delen van) personen, waarvan de kunstwaarnemer de houding dus als het ware kan overnemen.

Tijdens elk van de drie uitstappen trok nog een andere, welbepaalde observatie de aandacht. Het ging om de manier waarop de bezoekers tijdens de rondleiding rond de gids of rond het kunstwerk waren opgesteld, en de mate van invloed die deze opstelling had op de interactie tussen de bezoekers onderling en met de gids. De plaats die het kunstwerk ten opzichte van de bezoekers en de gids kreeg, is bijgevolg ook van belang. Tijdens rondleidingen met verbale beschrijvingen luisterden de bezoekers, met of zonder visuele beperking, geconcentreerd naar de uitleg van de gids. Ze stonden of zaten stil, bijvoorbeeld op een stoeltje. In dit soort opstelling, meestal halvecirkelvormig met de gids centraal geplaatst en het besproken kunstwerk erachter of ernaast, lag de focus op het luisteren naar de uitleg van de gids. Op deze momenten verliet voor personen met een visuele beperking de mentale beeldvorming van het kunstwerk via het verwerken van auditieve, verbale informatie. Op momenten van haptische waarneming, waarbij niet de gids maar het kunstwerk letterlijk centraal stond, gebeurde telkens opnieuw hetzelfde: door het contact met het kunstwerk kwam er interactie op gang. Opdat de bezoekers met een visuele beperking het kunstvoorwerp zouden kunnen aanraken en bevoelen, werd op die momenten de opstelling gewijzigd. Bezoekers stonden niet meer in een halve cirkel, maar in kleine groepjes of per twee bijeen, al dan niet samen met de gids, met het kunstvoorwerp vlakbij hen of tussen hen in. Bij het bevoelen bewogen ze de armen en de handen of stapten ze helemaal rondom het kunstvoorwerp. Ze stelden vragen, lieten horen dat ze iets begrepen of nog niet begrepen en lieten ook appreciaties over het kunstwerk horen. Er kwamen met andere woorden dialogen tot stand, die soms de aanleiding waren tot uitgebreide gesprekken over het kunstvoorwerp of over kunst en kunstbeleving in het algemeen.

Daar waar bij verbale beschrijvingen de mentale beeldvorming van de kunstwaarnemers met een visuele beperking dus via een tussenstap verloopt, met name de vertaalslag van de gids die tussen het kunstwerk en de kunstwaarnemer staat, verloopt de mentale beeldvorming tijdens momenten van haptische waarneming echter op een meer directe wijze via de tastzin. Er is namelijk een rechtstreeks(er) contact met het kunstvoorwerp. Het was dit onderscheid in de manier van het waarnemen en ervaren van kunstvoorwerpen, samen met de verschillende wijzen van opstelling rondom kunstvoorwerpen, die ervoor zorgden dat meer of minder, of zelfs geen, interactie tussen mensen op gang kwam. Indien

musea willen werken aan interactie, dialoog en ontmoeting tussen mensen, dan kan deze observatie wel een duidelijke meerwaarde opleveren.

Kosmopolitische ontmoetingen in museale en artistieke praktijken?

De meeste ervaringen over en suggesties voor kunstbeleving van personen met een visuele beperking uit dit onderzoek zijn elementen die een verdere aanvulling kunnen zijn in het toegankelijkheidsbeleid van musea. Meer nog, uit het onderzoek bleek dat een verdere uitwerking en verhoging van de toegankelijkheid voor kunstbeleving van personen met een visuele beperking zowel op digitaal, fysiek als mentaal vlak niet alleen nodig is, maar tevens een voorwaarde blijkt alvorens een kosmopolitisch in relatie staan tot stand kan komen. Men moet met andere woorden eerst letterlijk en figuurlijk tot kunstbeleving komen vooraleer dit als mediator in een relatie tussen mensen kan optreden. Dat betekent dat verder moet worden gewerkt aan het wegnemen van allerlei hindernissen, die blijkbaar toch nog steeds optreden. In de museale context kunnen bovenstaande suggesties alvast een hulpmiddel zijn om de toegang tot kunstbeleving te verhogen en te verbeteren. Wil men tevens dialoog en interactie op gang brengen, dan kan de methodiek om het kunstvoorwerp tussen de kunstwaarnemers te plaatsen en haptische waarneming mogelijk te maken, alvast een manier zijn om dit te bewerkstelligen. Bovendien vindt men via die weg misschien ook meer kansen om kosmopolitische ontmoetingen tussen mensen in de museale praktijk tot stand te brengen.

Uit het onderzoek bleek dat het kosmopolitisch in relatie staan van personen met en zonder visuele beperking niet zozeer op het moment zelf te observeren was – op zich een logische bedenking, aangezien de kosmopolitische benadering onder andere een innerlijke gebeurtenis tussen (twee) mensen beschrijft die dus niet als dusdanig kan worden waargenomen – dan wel via zijn veruitwendiging en de mogelijke gevolgen ervan. Het open en transitief in relatie staan kon bijvoorbeeld iets in beweging zetten tussen mensen, het deed soms ideeën en handelingen veranderen, het bracht gesprekken op gang, deed vragen rijzen, deed soms inspiratie opborrelen, en bracht kansen tot leren voor zowel personen met als zonder visuele beperking met zich mee. Zo gebeurde het bijvoorbeeld dat gidsen en ziende personen iets over een kunstwerk bijleerden via de haptische waarneming van een persoon met een visuele beperking en bijgevolg via het gesprek dat daaruit tussen hen ontstond. Verder vonden de deelnemers dat de kosmopolitische benadering als een kans kon werken die mensen overall – dus niet alleen in musea – konden grijpen om elkaars ervaringen en betekenisgeving ►

“ Uiteraard doen musea wat ze doen omdat ze het goed voorhebben met hun publiek, omdat ze de toegang tot het beheerde erfgoed voor het publiek willen verhogen en verbeteren, wat op zich een zeer goede zaak is. Maar een specifiek gericht doelgroepenbeleid zorgt er mee voor dat het verschil tussen mensen opnieuw wordt vergroot.

■ Een persoon met een visuele beperking bevoelt een kunstwerk in 3D-print van Koen Vanmechelen. (Kunstatelier Vanmechelen, Hasselt)
© Joyce Leysen

beter te begrijpen. Het kan tegen vooroordelen werken en men beschouwde het als een middel tegen kleinerend of beoordelend gedrag. Voor sommige groepsleden ging het ook om vertrouwen en empathie en het daardoor misschien in staat zijn om zich aan te passen.⁷ Het draaide volgens hen ook om het 'er zijn' voor, bij of naast elkaar, om het 'samen aanwezig zijn in het moment', zonder dat een of ander oordeel zou moeten worden uitgesproken.

"Dit kosmopolitisch denken, zoals jij het noemt, is de manier waarop ik het liefste denk. Niet vanuit een wij-zijstandpunt - zo'n standpunt gaat mij meestal gauw vervelen." (Fragment uit *onderzoekscitaat*, 2014)

Deze aspecten waren allemaal op de een of andere manier aanwezig voor, tijdens of na de rondleidingen in de verschillende museale praktijken. Dit betekent dat musea via hun praktijken rond kunstbeleving de kans kunnen grijpen om daadwerkelijk aan een open en begripvolle verstandhouding tussen mensen bij te dragen. In dit onderzoek draaide het rond personen met en zonder visuele beperking, maar de kosmopolitische benadering is breder dan alleen een toespitsing op blindheid. Musea kunnen het kosmopolitisch idee als inspiratiebron gebruiken voor allerlei situaties waarin confrontatie met een gepercipieerd verschil tussen mensen zich voordoet.

Denken over de toekomst

Als erfgoedbeheerders zoals musea deze kans ten volle willen aangrijpen, dan kan men de volgende bedenking, die uit het onderzoek naar boven kwam, misschien ook nog meenemen. Het was doorheen de gesprekken die via (de al dan niet gezamenlijke) erfgoedbeleving tot stand kwamen, dat duidelijk werd dat in vele musea nog in een 'gedefinieerd onderscheid tussen groepen en mensen' wordt gedacht. Er bestaat zoiets als een museaal doelgroepenbeleid dat voorziet in specifieke rondleidingen voor personen met specifieke behoeften. Personen met een visuele beperking mogen soms haptische kunstervaringen opdoen, maar moeten dan vaak handschoentjes aantrekken. Er was sprake van kunstbeleving in aparte lokalen en soms op dagen waarbij het museum voor het 'gewone' publiek gesloten is. Uiteraard doen musea wat ze doen omdat ze het goed voorhebben met hun publiek, omdat ze de toegang tot het beheerde erfgoed voor het publiek willen verhogen en verbeteren, wat op zich een zeer goede zaak is. Vele voorzieningen omtrent het verhogen van toegankelijkheid werden trouwens ook erg geapprecieerd door de groepsleden; en waarschijnlijk ook door vele anderen. Maar een specifiek gericht doelgroepenbeleid zorgt er mee voor dat het verschil tussen mensen opnieuw wordt vergroot. Tijdens museale praktijken vallen personen met een visuele beperking bijvoorbeeld op vanwege de handschoenen die ze moeten aantrekken, en de stoeltjes die tijdens de specifieke rondleidingen eigenlijk voor hen alleen worden voorzien. Zowel vanuit museaal standpunt als vanuit bezoekersstandpunt is er ook voor dit doelgroepenbeleid iets te zeggen, maar dit onderzoek wil erfgoedbeheerders ervan bewust maken wat de mogelijke gevolgen zijn.

Indien ze zich uitsluitend op individuele noden of specifieke behoeften van gedefinieerde groepen blijven richten – zoals mensen in afgebakende groepen indelen en op specifieke maatregelen alleen focussen – benadrukken ze net het verschil tussen mensen. Daardoor kan het verschil opnieuw als een soort grens tussen mensen in komen te staan. Dat bevestigt de zogezegde afstand tussen mensen niet alleen, het kan hem ook weer vergroten, omdat zo het begrip tussen mensen bemoeilijkt wordt. Wil je mensen met elkaar in ‘open’ contact brengen, dan denk je best niet vanuit zogenaamde gedefinieerde verschillen die als grenzen tussen mensen kunnen werken. Belangrijk hier is mee te geven dat het onderzoek niet over (al dan niet) aangeboden voorzieningen oordeelt. Het draait er wel om een bepaalde bewustwording over hun effecten tot stand te brengen. Misschien kan toegankelijkheidsbeleid in erfgoedorganisaties, dat er moet zijn wil men de toegang tot erfgoed voor iedereen verhogen en verbeteren, vanuit een ander perspectief worden gedacht. Een perspectief waarbij je wel met noden en behoeften rekening houdt (zoals nu al het geval is), maar waarbij dit niet het eindpunt of de eindbestemming is; een perspectief dat een stapje verder gaat en zich via toegankelijkheid richt op ontmoetingen tussen mensen, bijvoorbeeld via erfgoedbeleving. Kosmopolitische ontmoetingen tussen mensen hebben via dit perspectief allicht ook meer kans om spontaan te ontstaan.

Een vraag die tijdens het onderzoek werd opgeworpen was dan ook of musea dit niet konden uitproberen via rondleidingen voor zogenaamde ‘open’ of ‘gemengde’ groepen, waarbij bijvoorbeeld bezoekers met of zonder visuele beperking samen van een rondleiding zouden kunnen genieten. De vraag bracht onmiddellijk verschillende organisatorische, financiële en inhoudelijke moeilijkheden naar voren. Erfgoedobjecten geschikt voor verschillende soorten van bezoekerswaarneming zouden dan op een veilige manier in dezelfde museale ruimte (niet in een aparte ruimte) moeten worden geplaatst, bewaard en beveiligd. Dit aspect alleen al wierp verschillende financiële en personeelskwesties omtrent het organiseren en uitvoeren ervan op. De aandacht voor personen met een visuele beperking en hun manier van kunstbeleving zou moeten worden behouden en gerespecteerd. Hun vaak rustiger tempo van kunstbeleving, ten opzichte van bijvoorbeeld ziende personen, kwam daarbij ter sprake. Ook vermeldden ze dat ziende personen vaak geneigd zijn de aandacht tijdens rondleidingen naar zich toe te trekken. Hun visuele waarneming zorgt er bijvoorbeeld voor dat ze bijkomende vragen kunnen stellen over bepaalde aspecten van het kunstwerk die personen met een visuele beperking niet waarnemen. Op zich kunnen deze vragen voor iedereen verrijkend zijn. Toch wees het onderzoek uit dat de balans gemakkelijk naar de visuele waarneming overhelt, waardoor de kunstbeleving van de bezoekers met een visuele beperking ernstig werd belemmerd. Een volgende moeilijkheid bleek de grootte van de bezoekersgroep te zijn. De beleving voor personen met een visuele beperking kan danig worden verstoord wanneer te veel bezoekers dezelfde rondleiding samen volgen. Bij verbale beschrijvingen bijvoorbeeld is een grote mate aan concentratie en aandacht vereist om zich een mentaal vormbeeld van het kunstwerk te kunnen maken. Een te grote groep en te veel rumoer rond (of binnen) de groep bemoeilijkt dit. Nog een andere bedenking is dat sommige ziende personen ‘open’ rondleidingen als het

ware gebruiken om enkel aan hun ‘curiositeit’ ten opzichte van personen met een visuele beperking tegemoet te komen. Dat aspect en de indruk van sommige personen met een visuele beperking dat ze als ‘studieobject’ worden beschouwd zijn ernstige hinderpalen in hun erfgoedbeleving.

Allicht zijn er nog andere aspecten aan dit verhaal die tijdens het onderzoek niet aan het licht kwamen of hier niet zijn vermeld, maar die in de museale praktijk wel bestaan. Het is ook duidelijk dat het uitwerken van het idee van ‘open’ groepen en een denken in die richting niet alleen een moeilijke opdracht zou zijn, maar ook verder uitgebreid studiewerk vereist. In die zin zijn alle suggesties en ervaringen uit dit onderzoek ook maar een deeltje van een verdere verbetering van erfgoedbeleving. Er mag ook niet worden vergeten dat deze suggesties en ervaringen veel persoonlijke elementen bevatten en absoluut niet als exhaustief mogen worden beschouwd. Musea die zich verder op een toegankelijkheidsbeleid willen toeleggen, zouden dit telkens moeten kunnen aftoetsen met kunst- en erfgoedliefhebbers met een visuele beperking zelf. De beleving kan voor iedereen immers telkens weer anders zijn. De ene verkiest verbale beschrijvingen, de andere haptische waarneming, de ene wil de mogelijkheid tot het stellen van vragen, de andere wenst eerst wat uitleg te horen enzovoort. De variaties zijn troef. Het is aan erfgoedorganisaties om hiermee binnen hun eigen werking en missie aan de slag te gaan. Het boek *Staar verder* kan daartoe alvast nog verdere contextuele gegevens en suggesties aanbieden.

“Dat is een goed voorbeeld van de kunst die eigenlijk een tolk is. Je hebt een medium waardoor ... je in gesprek kunt geraken en echt contact kunt hebben.” (Fragment uit groepsinterview, *Kunstatelier Vanmechelen*, 2014)

Joyce Leysen behaalde in 2001 haar professionele bachelor als onderwijzeres aan de Katholieke Hogeschool Leuven, het huidige UC Leuven-Limburg. Ze werkte veertien jaar in de onderwijspraktijk, initieel als onderwijzeres en later ook als zorgleerkracht. In 2014 studeerde ze af aan de KU Leuven als academische master in de educatieve studies. Een jaar later behaalde ze daar ook haar tweede academische master in de sociale en culturele pedagogiek. Momenteel werkt ze bij de onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving van de KU Leuven. Voor reacties op deze bijdrage kan u haar bereiken via: joyce.leysen@ppw.kuleuven.be

1. In België trad het VN-Verdrag op 1 augustus 2009 in werking (Interfederaal Gelijkheidscentrum/ Federaal Migratiecentrum, 2014).
2. Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van een stage bij de onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving van de KU Leuven, onder leiding van professor dr Pieter Verstraete.
3. J. LEYSEN, *Staar verder. Naar een kosmopolitisch begrip van de relatie tussen blindheid, kunst en maatschappij*. Antwerpen, Uitgeverij Garant, 2015.
4. J. LEYSEN, *Kosmopolitisme en diversiteit: Een onderzoek naar de gastvrije omgang met diversiteit in educatieve praktijken* (Niet-gepubliceerde masterproef). KU Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2014; en J. LEYSEN, *Staring into the open. Naar een kosmopolitisch begrip van de relatie tussen blindheid, kunst en maatschappij*. (Niet-gepubliceerd onderzoeksrapport). KU Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2014.
5. Zie ook J. DERIDA, *Over gastvrijheid* (W. van der Star & R. Hofstede, Trans.). Amsterdam, Boom, 1998.
6. Tijdens het participatief onderzoek was er een kerngroep van negen mensen, waarvan er steeds een aantal mee naar de museale praktijken trok. Naar het kunstatelier van Vanmechelen trok een groep van zeven mensen. In Brussel bestond de groep uit tien mensen. In museum M in Leuven was de groep net groter dan twintig mensen.
7. Men had het in dit geval over het aanpassen van de maatschappij aan de noden van personen met een visuele beperking, zoals bijvoorbeeld het wegwerken van allerlei hindernissen voor hen. Men ging er niet vanuit zelf geen inspanning te moeten doen, maar vond wel dat de realiteit hierin nog steeds zwaarder doorweegt voor personen met een visuele beperking.

■ Koen Lukasczyk, 2de violist bij de Poolse groep Czarna Gora uit Genk. © Czarna Gora Naragonia.

Volksmuziek/Folk in Limburg

Een terreinverkenning

TEKST Luk Indestege

Volksmuziek en folk zijn twee gebruikelijke benamingen voor een muziekgenre dat moeilijk te omschrijven is, maar dat traditie als essentieel element bevat: muzikanten geven de overlevering van generatie op generatie aan elkaar door. Tot ver in de twintigste eeuw verliep deze traditie vooral oraal en plaatselijk. De traditionele muziek was tot dan vooral regionaal gebonden, en daardoor mede identiteitsbepalend. Na de Tweede Wereldoorlog is de Amerikaanse folkmuziek als eerste uitgewaaierd over de wereld via radio en langspeelplaten, een nieuwe vorm van traditie die meteen de folkrevival¹ van de jaren 1960 gestimuleerd heeft. In Europa bloeide vooral de Angelsaksische, Keltisch geïnspireerde folkrevival, en die heeft vele muzikanten getriggerd en gestimuleerd om hun eigen lokale muziektradities weer op te nemen. In Vlaanderen zetten Wannes Van de Velde² en 't Klikske³ op dat vlak de toon. In de 21e eeuw worden de volksmuzikanten veel mobieler en is het wereldwijde web hét nieuwe traditiekanaal. Dat leidt tot nieuwe (meng)vormen van wereldmuziek, waarbij onderlinge beïnvloeding belangrijker wordt dan regionale verankering.

Het Limburgs Volkskundig Genootschap LVG⁴ bestudeert actuele uitingen van volkscultuur in Limburg, en wilde graag verkennen hoe het staat met het folkmuziekgenre in de provincie anno 2015. Over dit levende erfgoed in Limburg werd laatst gepubliceerd⁵ in 1988. Gedurende de periode mei 2014 - mei 2015 heeft LVG een onderzoek opgezet met de instrumentale volksmuziek in Limburg als focus.⁶

■ *Modernistisch folkduo uit Lummen.* © Helena Bijns

Een belangrijk probleem bij het bepalen van het onderzoeksterrein was de afbakening van het genre volksmuziek/folk. We zijn uitgegaan van de definitie die Wim Bosmans geeft in zijn standaardwerk *Traditionele muziek uit Vlaanderen*⁷:

Volksmuziek is het product van een muzikale traditie die zich heeft ontwikkeld in een proces van mondelinge overlevering. De factoren die de traditie vormgeven zijn:

- continuïteit, die het heden verbindt met het verleden;
- variatie, die voortkomt uit de creatieve impuls van het individu of de groep;
- selectie door de gemeenschap, die de vorm of vormen bepaalt waarin de muziek overleeft.

Het gaat om muziek die ingeworteld is bij het gewone volk en die zich in het proces van de overlevering vertakt heeft in varianten.

Deze definitie is allerminst sluitend, de literatuur biedt zeer diverse antwoorden en er zijn allerhande subgenres.⁸

Als onderdeel van het project werd een inventaris opgesteld van 56 actieve Limburgse folkgroepen, die geregeld optreden. Verder werden 20 optredens van volksmuziek/folk bezocht in de provincie, en daarbij werden in totaal 69 interviews afgenomen van 14 verschillende organisatoren, 18 muzikanten (ook buitenlanders) en 37 toevallig gekozen mensen uit het publiek. Gemiddeld waren er meer dan 200

“ De ‘folkloristen’ zijn sterk gericht op het tonen van hun traditie. Zij tonen een soort re-enactment van hun muzikale geschiedenis. De Keltische groepen die Ierse, Schotse en aanverwante muziek spelen, zetten de Angelsaksische revival van de jaren 1960 en 1970 voort. De modernistische folkgroepen maken een nieuwe soort folkmuziek vol invloeden uit andere landen en genres, met duidelijke links naar traditionele ritmes en dansvormen.

aanwezig per optreden, bij privéoptredens lag dat aantal veel lager; het aantal aanwezigen bij de optredens op festivals is een schatting.

Bij de interviews hebben we onder meer alle respondenten gevraagd naar hun eigen definitie van volksmuziek/folk. Telkens hebben we beide termen gebruikt, om aan de respondenten brede antwoordmogelijkheden te geven. Uit de antwoorden, en ook uit de aanpak van de optredende groepen, kunnen we een drietal subgenres onderscheiden:

A. De ‘folkloristen’ zijn sterk gericht op het tonen van hun traditie vanop een podium. Zij vervullen een museale functie, ze tonen een soort re-enactment van hun muzikale geschiedenis.⁹ Deze aanpak is typisch voor volksdansorkesten. Tot deze groep horen ook nagenoeg alle Limburgse groepen van allochtone afkomst. Ze zijn streekgebonden en willen hun cultuur tonen en behouden, omdat deze hun eigen identiteit en die van hun kinderen mee vorm geeft. De muzikanten van dit subgenre tonen nagenoeg geen interesse voor invloeden van andere muziekstijlen, ze gaan voor ‘zuiverheid’. Ze spelen akoestisch en zijn vaak gehuld in traditionele klederdracht.

B. De Keltische groepen die Ierse, Schotse en aanverwante muziek spelen.¹⁰ Zij zetten de Angelsaksische revival van de jaren 1960 en 1970 voort. Zij zijn minder puristisch aangelegd dan de folkloristen, maar hun trouwe publiek houdt vooral van de klassiekers in het genre. Deze muzikanten spelen meestal met stevige versterking; hun geluidsman beschouwen ze als vast lid van de band.

C. De modernistische folkgroepen maken een nieuwe soort folkmuziek vol invloeden uit andere landen en genres, met duidelijke links naar traditionele ritmes en dansvormen.¹¹ Zij gebruiken ook moderne, zelfs elektronische instrumenten. Ze zijn ontstaan in en na de nieuwe folkrevival vanaf het einde van de jaren 1990, de Boombalgeneratie.¹² Hun muziek is niet meer gelinkt aan volk of regio (zoals de andere subgenres), maar is een bindende factor van een (Europese) erfgoedgemeenschap van moderne folkmuziek.

De lijst van bezochte optredens geeft een aanduiding dat de drie onderscheiden subgenres nog steeds beoefend, geprogrammeerd en beluisterd worden.

Datum	Plaats/gebeurtenis	Groep	Afkomst	Subgenre	Aanwezigen
10/07/2014	Ter Dolen Helchteren	Botswing	Limburg	B	200
20/07/2014	Bokrijk Wereldplein	Dualches	Limburg	B	15
20/07/2014	Openluchtmuseum Bokrijk	Onder de Notenboom	Limburg	A	300
15/08/2014	Folklorefestival Kuringen	De Boezeroenen	Limburg	A	250
16/08/2014	Folkfestival Ham	Tristan Driessens & Tcha Limberger	Vlaanderen	C	500
28/08/2014	Folkstage Heuvelsven Dilsen	Naragonia	Limburg	C	100
30/08/2014	Rood Kasteel Kortesseem	Lift the latch	Limburg	B	40
12/09/2014	Schots weekend Alden Biesen	Snakes in exile	Limburg	B	500
3/10/2014	CC Achterolmen Maaseik	The Dublin Legends	Ierland	B	518
9/10/2014	CC Leopoldsburg	Pure Irish Drops	Ierland/ Canada	B	120
2/11/2014	C-mine Genk	Muntagna Negra	Limburg	C	400
9/11/2014	OC De Brug Nieuwerkerken	Folgazan	Vlaanderen	B	50
16/11/2014	Cité Chantant Casino Waterschei	Czarna Gora	Limburg	A	230
30/11/2014	Cité Chantant Academie Eisden	Trio Kreta	Limburg	A	185
28/02/2015	GC de Markthallen Herk bal@herk	Duo Cardin	Vlaanderen	C	150
6/03/2015	Stadsbibliotheek Genk	Simone Botasso	Italië	C	120
7/03/2015	CC Meeuwen-Gruitrode	Laïs	Vlaanderen	C	450
14/03/2015	Ierse avond Opglabbeek	Rustling Cane	Limburg	B	100
3/04/2015	CC Leopoldsburg	Catrin Finch & Seckou Keita	Wales/ Senegal	C	80
18/04/2015	CC Leopoldsburg	De Temps Antan	Canada	B	90
				Totaal	4398

Enkele citaten illustreren deze driedeling, die zowel bij organisatoren (O) als bij muzikanten (M) voorkomt, maar vooral bij het publiek (P):

Bij ‘folkloristische’ optredens (A):

“Volksmuziek is voor mij de ziel van een volk. Het is muziek die de tand des tijds heeft doorstaan omdat die eerlijk weergeeft wat de mensen beroert (O).”

“Wat in het gehoor ligt bij de mensen, muziek en liedjes die in hun geheugen gegrift zijn, een beetje erfenis (M).”

“Traditionele muziek, die grotendeels door overlevering werd doorgegeven, akoestisch gebracht wordt. Met vrijheid van interpretatie, op het gehoor gespeeld zonder partituur (M).”

“Vrolijke gezellige muziek van vroeger, die ook nu nog bestaat (P).”

■ Botswing, Schots-Ierse ambientegroep uit Heusden-Zolder. © Helena Bijmens

Bij 'Keltische' folkoptredens (B):

"Deze muziek is deels traditioneel, deels vernieuwend, maar 't is muziek van het volk (O)."

"Muziek waarin eenieder wel iets vindt, gezelligheid, om vrolijk van te worden (O)."

"Folk is gezellige, leuke pubmuziek uit Ierland of Schotland (O)."

"Keltisch geïnspireerde muziek, we zijn daar niet heel strikt in en blenden / mixen redelijk wat met andere stijlen ... (M)"

"Ik denk dan eerder aan doedelzakken, pipe bands, enz ... Soms rustig, soms harder (P)."

"Muziek vanuit een traditie, verbonden met plaatsen (geografisch), gemeenschappen of religies. Muziek die een onderdeel is van hun identiteit (P)."

"Muziek met veel respect voor tradities en gewoontes, die wortelt in de aarde en in de geschiedenis (P)."

"Eenvoudige, eenduidige, herkenbare muziek die een collectief of familiegevoel oproept (B)."

Bij 'modernistische' optredens (C):

"Er moet plezier, passie en muzikale kwaliteit in zitten die eigen is aan de traditie, maar dan op een hedendaagse wijze gebracht (O)."

"Muziek die geïnspireerd is op een traditie, en daardoor erg herkenbaar is voor mensen die deze traditie delen en zich ermee verwant voelen (O)."

"Muziek die wortelt in lokale tradities, een deel van wereldmuziek (O)."

"Ik spreek liever over traditionele muziek. Muziek die van generatie op generatie is doorgegeven. Folk is veel breder en eclectischer met vermenging van stijlen, gebruik van niet-typische volksinstrumenten ... (M)."

"Een heel eerlijke, open, meestal vrolijke muziekstijl met wortels in onze eigen traditie (M)."

"Volksmuziek klinkt wat oubollig, ik gebruik liever de meer moderne term folk. Deze muziek is streekgebonden, net als gewassen (P)."

De aanhang voor de drie subgenres is bij onze respondenten in Limburg ongeveer gelijk verdeeld. Bij de muzikanten is er een lichte meerderheid 'modernisten', terwijl bij het publiek een lichte meerderheid houdt van de traditionalistische aanpak.

De volksmuziek/folk in al zijn subgenres leidt een levendig, maar vrij verborgen bestaan in Limburg. Alle betrokkenen, zowel organisatoren als muzikanten en publiek, geloven in de (over)levingskracht van hun geliefde muziekgenre, maar stellen zich toch vragen over de toekomst ervan.

Organisatoren vragen zich geregeld af hoe de interesse van het publiek zal evolueren. Hun meningen zijn verdeeld. Sommigen zien een blijvende en zelfs groeiende belangstelling. Anderen denken dat het genre zich moet moderniseren om nieuwe generaties te kunnen boeien:

"De niche van de traditionalistische aanpak blijft bestaan. Maar er komt meer en meer ruimte voor nieuwe vormen van folk met cross-overs, en daarvoor komt ook een nieuw publiek. Als er goede nieuwe folkmuziek komt, dan zal dat de echte voortzetting van de traditie zijn. De belangstelling voor folkbals toont dat jongeren geïnteresseerd geraken (O)."

Volksmuzikanten zien de toekomst positief. Ze zullen de muziek van hun passie sowieso blijven spelen, en ze geloven dat er altijd publiek zal komen. Enkele citaten:

"Het zou kunnen dat het folklandschap zich terug meer naar kleinschaligheid zal richten. Dat lijkt me een heel evidente evolutie, als een steeds wederkerende cyclus. Het belangrijkste is dat we muziek kunnen maken die we graag spelen en die ons raakt en aanspreekt. Dat is al een ongelooflijke luxe. We zoeken af en toe ook wat nieuwe wegen op. Dat is niet alleen een uitdaging maar het is ook plezant om onze muziek in een ander kader te plaatsten (M)."

■ De Boezeroenen, volksdansorkest uit Kuringen, Hasselt, in vol ornaat. © Patrick Janssens

■ Jamsessie na een optreden in TV Limburgcafé te Genk. © Helena Bijmens

“Folkmuziek is zeker van alle tijden, en de populariteit zal misschien met periodes op en neer gaan, maar aangezien het zo nauw met de afkomst van de mensen verbonden is, zal er steeds een onweerstaanbare drang blijven om dit te onderhouden. Op radio en tv is folkmuziek (in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Oost-Europa) spijtig genoeg nog onderaanwezig. Hopelijk komt daar nog verandering in (M).”

“Het genre wordt breder, het evolueert. Misschien kunnen we ooit hits maken (M).”

De muzikanten geven wel aan dat ze eigenlijk uit hun kleine wereldje moeten breken, maar velen willen of kunnen dit niet. Festivals en het internet bieden de podia van de toekomst, vooral voor de modernisten. Er zijn groepen die zich bewegen aan de rand van hun subgenre, en soms wel eens een uitstapje maken naar een ander subgenre. Zo durft de Poolse groep Czarna Gora uit Genk ook wel eens zijn grenzen te verleggen op een niet-traditioneel optreden buiten de Poolse gemeenschap. Deze grensoverschrijdingen blijven echter beperkt.

Het publiek verwacht dat het aanbod even tijdloos, eerlijk en gezellig zal blijven, en stelt daarbij zijn hoop op goede organisatoren en goede muzikanten:

“Oudere liefhebbers vallen af, er komen jongeren bij ... Ik denk dat het een status-quo is (P).”

“De opkomst bij bals daalt, de interesse voor stages groeit omdat veel mensen een instrument willen leren bespelen (P).”

“Groepen zoals Ambrozijn en Laïs hebben in het nabije verleden heel wat interesse opgewekt bij jong en oud. De interesse voor folk kan natuurlijk geen plafond bereiken omdat er een cyclus in zit. Die cyclus is nu wel beter onderbouwd dan vroeger, omdat er veel goed opgeleide muzikanten zijn (P).”

“Dit soort muziek blijft altijd bestaan. Maar in Limburg is het genre wel weinig gekend. Het gaat over traditie, en die is erg levendig onder migranten hier. Die verdwijnt dus niet zomaar. Met het ouder worden krijgt men meer belangstelling voor de eigen volksmuziek (P).”

“Het genre is zeker een blijver, maar het is weinig bekend, het is een gesloten wereldje, dat zijn geitenwollensokken-imago moeilijk kwijtgeraakt (P).”

Het beperkte wereldje van de volksmuziek/folk is erg boeiend, maar het zit ook vol contradicties. Het genre is van oorsprong ruraal, maar het bloeit de laatste decennia beter in stedelijke milieus zoals bijvoorbeeld in Gent. Limburg heeft geen enkele ‘echte’ stad. Dat verklaart misschien de beperkte omvang van de folkmilieus in het landelijke Limburg.

Een andere contradictie schuilt in de erfgoedgemeenschap van folkiefhebbers. Naar eigen zeggen hebben ze een open geest en zijn ze erg toegankelijk, maar toch vormt het genre folk/volksmuziek een besloten wereldje, dat weinig bekend is bij anderen, soms zelfs nauwelijks bij familie en vrienden. De echte liefhebbers luisteren vooral naar hun eigen lievelingsgroepen, en toch beweren ze dat ze een brede muzikale interesse hebben. Het is merkwaardig dat er nagenoeg geen interactie bestaat tussen de drie subgenres. Vooral de traditionalisten hebben nauwelijks interesse voor de modernere aanpak, sommigen verfoeien die zelfs. Maar ook de liefhebbers van de Angelsaksische revival zijn nauwelijks te vinden voor vernieuwing. Vele muzikanten vinden het wel belangrijk om te zoeken naar nieuwe wegen, en toch blijven ze meestal in hun vertrouwde idioom. Het is dan ook spijtig dat de rijkdom aan allochtone traditionele muziek, die verborgen leeft in de Limburgse mijngemeenten, zeer weinig interactie kent met de folkmuzikanten die op zoek zijn naar nieuwe invloeden.

Volksmuziek/folk in cijfers

In het PRISMA-bevolkingsonderzoek van 2010 werd er ook gepeild naar de mate waarin de Vlaming receptief of actief bezig is met volksmuziek/folk. Enkele cijfers en vaststellingen op een rij.

Ruim een op drie Vlamingen (39 %) tussen 18 en 85 jaar oud geeft aan in de twaalf maanden voor de bevraging minstens een keer een concert, festival of evenement met volksmuziek, volksdansen en/of vendelen bezocht te hebben. Provinciale verschillen zijn er amper: van 36 % in Vlaams-Brabant tot 43 % in Oost-Vlaanderen. Wanneer we enkel kijken naar die mensen die aangeven een folkloristisch of traditioneel concert/festival te hebben bijgewoond dan ligt het algemene cijfer op 16 %, waarvan slechts 1,5 % aangeeft tijdens de afgelopen twaalf maanden minimaal drie keer naar een dergelijk concert of festival geweest te zijn. Ook hier zijn de provinciale verschillen minimaal.

Aangezien we weten dat de receptieve en actieve cultuurparticipanten onder de respondenten van het PRISMA-bevolkingsonderzoek, ondanks herweging, enigszins oververtegenwoordigd zijn, bekijken we ook even de cijfers uit de jaarlijkse SCV-survey van de Studiedienst van de Vlaamse Regering.¹ Daaruit blijkt dat in 2013 ongeveer 6 % van de Vlamingen van 18 jaar of ouder een folkloristisch of traditioneel concert of festival bezocht, waarvan 1 % dit drie keer of vaker deed. Ter vergelijking: 9,1 % van de Vlamingen die 18 jaar of ouder zijn bezochten in dat jaar een concert of festival met wereldmuziek, waarvan 1,3 % dit drie keer of vaker deed. Voor

het bijwonen van jazz- of bluesconcerten of festivals liggen de cijfers op respectievelijk 7,3 % en 1,7 %, voor klassieke concerten of festivals op 10,2 % en 2,8 %, voor operavoorstellingen op 6,9 % en 10 %. Alhoewel deze cijfers laag lijken in vergelijking met de deelname aan pop- of rockconcerten (24 % algemeen en 6,3 % drie keer of vaker) gaat het toch nog altijd over tienduizenden Vlamingen ouder dan 18 jaar die minimaal drie keer per jaar een concert of festival van folkloristische of traditionele muziek bijwonen.

Van een hele reeks op tradities georiënteerde erfgoedactiviteiten scoort het actief beoefenen van volksmuziek of traditionele muziek het hoogst qua participatiegraad in het PRISMA-bevolkingsonderzoek. Dertien procent van de Vlamingen blijkt daar occasioneel tot wekelijks mee bezig te zijn.² Ter vergelijking: voor volkssporten is dat 15,4 %, voor volksdansen 11 %, voor actief meewerken aan stoeten en processies 10,1 %, voor actief deelnemen aan carnavals- en reuzenstoeten 7,8 %, voor traditionele ambachten 6,9 % en voor traditionele dierensporten 2,5 %. Het actief uitvoeren van volksmuziek/folk scoort met 16,9 % beoefenaars wel het hoogst in de provincie Limburg. In West- (15,8 %) en Oost-Vlaanderen (14,7 %) ligt de participatiegraad net iets lager; in Vlaams-Brabant (10,8 %) en Antwerpen (8,7 %) beduidend lager.

Ten slotte werd er in het PRISMA-onderzoek van FARO ook gepeild naar de motieven die de actieve volksmuziek-/folkbeoefenaars hebben. Uit de analyse blijkt dat zelfs bij de meest

TEKST: ALEXANDER VANDER STICHELE

actieve beoefenaars de sociale en ontspannende motieven over het algemeen belangrijker zijn dan deze die alluderen op het in stand houden van traditie of nadrukkelijk verwijzen naar volksmuziek als iets uit het verleden. Het aantal frequente beoefenaars dat belang hecht aan een zinvolle vrijetijdsbesteding, zich goed wil ontspannen of graag samen is met anderen is namelijk systematisch hoger dan zij die het bewaren van de traditie belangrijk vinden, willen ervaren hoe het leven vroeger was, meer over het verleden willen te weten komen of volksmuziek spelen omdat tradities en gebruiken uit het verleden hen sterk ontroeren. Deze bevinding gaat echter op voor iedere vorm van actieve participatie of beoefening van wat we als traditionele erfgoedactiviteiten kunnen omschrijven (maar die door de beoefenaars zelf vaak niet als dusdanig gepercipieerd worden). Op basis van de analyses op bevolkingsniveau slaagden we er niet in om de hiernaast door Luk Indestege aangeduide subgenres binnen de volksmuziek/folk te onderscheiden. Hiervoor hebben we te weinig actieve participanten in de dataset en is inderdaad specifiek kwalitatief en/of kwantitatief onderzoek onder de beoefenaars zelf nodig.

Alexander Vander Stichele is stafmedewerker participatie / veldanalyse bij FARO vzw.

1. STUDIEDIENST VAN DE VLAAMSE REGERING, *Vlaamse regionale indicatoren 2014*. Brussel, 2014.
2. Ook hier geldt de opmerking dat deze cijfers wellicht een overschatting zijn van de reële actieve beoefening. Jammer genoeg hebben we wat betreft de actieve beoefening van volksmuziek/folk geen vergelijkend onderzoeksmateriaal.

Luk Indestege is medewerker dienstverlening aan UCCL, University Colleges Leuven-Limburg (www.ucll.be). Hij is tevens voorzitter van het Limburgs Volkskundig Genootschap (www.volkskunde-limburg.be) en medewerker van de vzw Volksmuziek Limburg (www.folklinlimburg.be).

1. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/American_folk_music_revival
2. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Wannes_Van_de_Velde
3. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/%27t_Kliekske
4. Zie: www.volkskunde-limburg.be
5. L. INDESTEIGE, 'Volksmuziek en -dans in Limburg', in: *Jaarboek VI van het Volksmuziekatelier*. Galmaarden 1988, pp. 78-87.
6. Met dank aan de interviewers van het Limburgs Volkskundig Genootschap en aan de

informanten: muzikanten, organisatoren en publiek.

7. W. BOSMANS, *Traditionele muziek uit Vlaanderen*. Leuven, Davidsfonds, 2002, p. 23.
8. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Folk_music, www.frissefolk.be/contact/folk.htm en www.folkroddels.be/artikels/15514.html
9. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Folk_music
10. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Celtic_music
11. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Contemporary_folk_music en https://fr.wikipedia.org/wiki/Musique_folk
12. L. INDESTEIGE, 'Boombal, een nieuwe oude rage?', in: *Mores*, jg.6, 2002, nr.2, pp. 17-20.

De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar

Religieus erfgoed en ‘de ander’ ...

TEKST Johan Vrints en Karen Wyckmans

In 2008 zorgde een Turks krantenbericht voor commotie in de Vlaamse pers: in het beeldhouwwerk van de preekstoel in de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Dendermonde zou ook de profeet Mohammed met koran afgebeeld zijn. Deze liggende figuur, profeet of niet, werd overduidelijk vertrappeld door twee engelen.

Maar klopte dit verhaal wel? Een objectstudie en een historische situering zijn belangrijk. Daaruit bleek dat beeldsnijder Mattheus Van Beveren zich bij de versiering van deze houten preekstoel uit 1685 had laten inspireren door de toenmalige actualiteit. Twee jaar voordien had het Tweede Beleg van Wenen plaatsgevonden. Deze belegering van Wenen door het leger van de Ottomanen (in de populaire beeldvorming veralgemeend tot ‘de islam’) liep niet goed af voor de Ottomanen. Ander erfgoedmateriaal uit die periode kan in diezelfde zin geduid worden: het verheerlijken van deze overwinning en de totale vernietiging van deze ‘vijand’.

Zo startte een zoektocht naar ‘de moslim’ of ‘de Turk’, maar ook naar andere problematische beelden die mogelijk aanwezig zijn in de christelijke kunst rondom ons. Dit bracht ons naar Vlaamse kerken, abdijen, musea, databanken maar ook naar literatuur. Eerste verkenningen leverden al vlug verrassend veel resultaat op: we zaten snel aan meer dan tweehonderd voorbeelden.

Er volgden enkele projectjaren waarin we de benadering verruimden tot de voorstelling van zwarten, joden, Turken,

ketters en katholieken in de christelijke kunst tussen 1450 en 1750. In het begin zochten we een zo breed mogelijk gamma aan voorbeeldmateriaal, maar daarnaast ook achtergrondinfo (academisch of ander) omtrent deze voorbeelden van religieuze kunst. De kern van elk voorbeeld was dat er een soort ‘vijandbeeld’ of stigmatisering aanwezig zou zijn. De gekozen religieuze kunst was drager van een soms duidelijke en soms minder expliciete en dus te interpreteren boodschap.

Dit erfgoed – soms enkel te bezichtigen achter figuurlijk ‘zware’ kerkdeuren – gingen we daarna ontsluiten. De twee sleutels daarvoor waren ten eerste de maatschappelijke relevantie van dit thema en ten tweede manieren om een breed én jong publiek te bereiken. ▶

“*Negatieve en stereotiepe beeldvorming is van alle tijden. Maar wordt onze actuele beeldvorming over ‘de andere’ niet ook mee bepaald door de beeldvorming die via kunst eeuwenlang gepropageerd werd door de Kerk en de overheden?*”

■ Dubbelkop van paus en duivel, kunstenaar onbekend, 17de eeuw
Collectie: Museum Catharijneconvent Utrecht

Oude beeldtaal in een nieuw strijdgewoel

De gekozen periode van de vijftiende tot de achttiende eeuw was een tijdsgewricht waarin de Westerse wereld in volle ontwikkeling was en waarin de contacten met personen uit een ander werelddeel of met een andere geloofsovertuiging intensiever werden. De ontdekkingsreizen, de oorlogen tegen de Ottomanen, de katholieke missies in Zwart-Afrika, de slavenhandel ... De 'andere' mens werd, binnen een maatschappijcontext waarin overheid en kerk belangen deelden, dan ook in toenemende mate het onderwerp in de religieuze kunst. Vele kunstwerken uit die tijd getuigen van de Westerse en/of katholieke visie op bepaalde vijanden of op de exotische, wilde of ketterse 'anderen', die vaak stereotiep afgebeeld werden.

Stereotypes: van alle tijden

Vandaag leven we in een superdiverse samenleving, waarin personen met een verschillende culturele 'thuis', religie of levensbeschouwing op intensieve wijze werk en privéleven delen. Zijn er bijgevolg geen stereotypes meer? Jammer genoeg wel.

Personen uit een andere cultuur, religie of levensbeschouwing worden nog te vaak ervaren als 'anders'. In de huidige beeldcultuur komen daarbij dagelijks ook nog eens honderden visuele boodschappen op ons af: boodschappen die ook ongenueanceerd en misleidend kunnen zijn.

Negatieve en stereotiepe beeldvorming is dus van alle tijden. Maar wordt onze actuele beeldvorming over 'de andere' niet ook mee bepaald door de beeldvorming die via kunst eeuwenlang gepropageerd werd door de Kerk en de overheden?

Een groot deel van het Vlaamse kunstpatrimonium is religieus geïnspireerd. De religieuze kunst op een laagdrempelige manier ontsluiten en daarbij tools aanreiken om de oude beeldtaal te leren verstaan, maakt dat grote kunstpatrimonium opnieuw actueel, toegankelijk, begrijpelijk en boeiend.

“*Het feit dat religieuze kunst haar eigen historiciteit overstijgt en een zekere actualiteitswaarde kan krijgen, is interessant op tweeërlei vlakken. Ten eerste kan religieus erfgoed de aanleiding zijn om even stil te staan bij thema's die ook aanwezig zijn in de huidige maatschappij. Ten tweede zijn actuele onderwerpen nuttige inrijpoorten in de complexe wereld van de symbolrijke en versleutelde religieuze kunst.*”

Een experimentele ontsluiting

Een eerste projectfase van 'De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar' werkte met een posterexpo tijdens Erfgoeddag, een pocketgids met verhalen van fictieschrijvers (bij stereotiepe personages uit kunstwerken) en een theatermodel 'stap eens uit het schilderij'. Daarbij ontsloten we welbepaalde religieuze kunstwerken 'van het eerste uur'. Elk initiatief liet ons ook toe om enkele methodieken en presentatietechnieken te verkennen en bij een bepaald publiek uit te testen.

De ontsluiting van de vele beeldvormingsverhalen kwam pas ten volle tot zijn recht in een tweede projectfase via de uitgewerkte reizende tentoonstelling, die twaalf steden aandeed. Als dragers voor de reproducties van de schilderijen kozen we voor zogenaamde 'muppies'. Dat zijn reclameborden met rollende beelden zoals je ze in bushokjes vindt. Het voordeel is dat het enorm grote dragers zijn.

Bijgevolg kozen we ook voor schilderijen als kunstwerken met een grote beeldoppervlakte en selecteerden we volgens de stereotiepe beeldvormingsparadigma's die we dus in de beginfase 'ontdekt' hadden. Alle schilderijen kwamen uit de Lage Landen. Naast zes van deze reclameborden kwam er ook een gratis tabloid of krantje. We legden in de tentoonstellingspresentatie impliciet de link tussen religieuze kunst van vroeger en de reclamewereld vandaag. Dat was niet toevallig: religieuze kunst was eeuwenlang hét beeldvormingsapparaat om de massa te overtuigen, vandaag oefenen de reclamewereld en de media een grote invloed uit op onze beeldvorming. De steeds wisselende beelden op de muppet refereren ook aan de vluchtigheid van de actuele beeldcultuur.

Bereik: muppies gegidst door gidsen

Om de tentoonstelling toegankelijk te maken, waren er ook opgeleide gidsen die groepen volwassenen en jongeren doorheen de expo konden leiden. 145 groepen werden zo tijdens de tour langs twaalf steden gegidst.

Voor 'De Andere Verbeeld' werd intensief promo gevoerd en maakten we regelmatig gebruik van de communicatiecampagnes van andere lokale, regionale of landelijke initiatieven. 23.100 bezoekers kwamen in totaal op de twaalf tentoonstellingsplekken kijken.

Jongeren als eerste doelgroep

Jongeren bereiken met het verhaal over religieus erfgoed en hen de mogelijke (verborgen) boodschappen daarin tonen, stond als doelstelling centraal. Jongeren zijn namelijk het minst bezig met religieus erfgoed en hebben weinig voeling meer met deze beeld- en symbolentaal. Anderzijds groeien jongeren op in een superdiverse samenleving en worden zij dagelijks met 'de andere' geconfronteerd: op school, in hun sportvereniging, in hun jeugdhuis, enz. Het thema van de tentoonstelling – beeldvorming – is dus zeer actueel en is daarbij ideaal om hen op een frisse manier binnen te leiden in de wereld van de christelijke kunst.

■ De kunstwerken als getuigen van beeldvorming over 'de andere' werden getoond via 'muppies'. © vzw Orbit

De expo had een zeer duidelijke structuur. Iedere billboard toonde reproducties van één archetype van een welbepaalde 'andere': de jood, de zwarte, de Turk, de ketter, de katholiek. Deze archetypes werden nadrukkelijk benoemd (bv. 'de jood') en symbolisch gerepresenteerd aan de hand van een stereotiep icoontje. Zo maakten we meteen attent op het naïeve en het infantiele van dergelijke stereotypes. Elk stereotype is immers een sterk versimpelde weergave van de realiteit.

Als catalogus van de tentoonstelling fungeerde de tabloid of het krantje. Hierin gingen we ten eerste uit van de herkenbaarheid van dit medium, want iedereen kent en ziet gratis magazines en reclamekrantjes. Ten tweede bevorderde dit de opvolging van het thema door de bezoekers: men kon bladeren en reproducties van dichtbij bekijken, ook in groep onder leiding van de gids. Ten derde kon de tabloid mee naar huis genomen worden of verder gebruikt worden in de klas om bepaalde elementen verder te bespreken.

De artikels waren luchtig en zochten steeds naar aparte invalshoeken. Ook de grote titels in het krantje waren zo aantrekkelijk mogelijk geformuleerd. Een kop als "Lees dit effe: Sinterklaas, vliegende baby's & six-packs" verwijst in herkenbaar kernachtige stijl naar de beschrijving van een schilderij van P.P. Rubens over de Drie Wijzen. In het krantje stond ook een 'fictieve' reclamecampagne die stereotypes in de Westerse reclame-industrie bespreekbaar kon maken.

Educatieve tools

Opdat leerlingen het maximale uit de expo zouden halen, was een goede voorbereiding en/of nabespreking belangrijk. Daarom waren er ook lesmappen voor jongeren uit de tweede en derde graad van het secundair onderwijs. Het thema van deze tentoonstelling biedt een waaier van aanknopingspunten voor verschillende vakken: godsdienst, esthetica, geschiedenis, MAVO, PAV. De lesmappen geven suggesties om in het kader van een bepaald vak verdere activiteiten uit te werken. Maar er kan uiteraard ook vakoverschrijdend gewerkt worden.

De lesimpulsen dienen ter ondersteuning en kunnen gemakkelijk aangepast worden aan het niveau van de klasgroep. Er werd ook geopteerd voor breed geformuleerde opdrachten die de leerkrachten zelf naar eigen wens kunnen verengen en specificeren. De lesmappen kunnen gebruikt worden voor, tijdens en na het bezoek aan de expo.

Nut voor de erfgoedsector

De erfgoedsector en het onderwijs kunnen zich laten inspireren door het hier ontwikkelde ontsluitingsmodel van bijna vergeten verhalen of personen. Andere aspecten van het project 'De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar' die deelbare ervaringen met erfgoedactoren opleverden, waren het rei- ▶

■ De 'andere' werd via enkele thema's, soms positief, soms uiterst negatief, in beeld gebracht: de katholieke, de jood, de zwarte, de ketter en de Turk.
© vzw Orbit

zende karakter van de tentoonstelling, het laten gidsen door vrijwilligers over het hele land, de nieuw uitgetroefde 'beeldragers' en het zoeken naar aansluiting bij een hele reeks lokale of andere (overkoepelende) initiatieven zoals Erfgoeddag.

Eindproducten en borging

Op 6 februari 2015 werd in Turnhout, bij de vernissage van deze expo op de laatste locatie, de website www.deandere-verbeeld.be gelanceerd. Na een intensieve maar vooral creatieve projectperiode van drie jaar werden de resultaten van het erfgoedproject 'De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar' gebundeld en ontsloten via een website. Daar staan filmpjes en een aantal artikelen ter beschikking die u gratis kunt downloaden.

Omdat de expo in april 2015 stopte met reizen, werd ook de expo 'gedigitaliseerd'. Beelden en teksten geven een goed zicht op de beeldvorming over 'de andere' in de religieuze kunst volgens de eerder vermelde archetypes. De webdocumentaire heeft een eenvoudige structuur gebaseerd op

die van de reizende tentoonstelling. Bezoekers kunnen er op eigen tempo surfen en de filmpjes kunnen gemakkelijk opnieuw bekeken worden. De bezoeker bepaalt zelf wat hij leest of bekijkt. In die zin is de webdocumentaire interactief en bevat zij ook enkele interviewfragmenten met personen uit een andere cultuur of met een andere godsdienst. Deze interviews plaatsen thema's als discriminatie, beeldvorming en kunst in een bredere context of in een ander perspectief.

Voortbouwend op de vorige lesmappen is er een online beschikbare lesmap, die samen met de webdocumentaire een pedagogisch werkinstrument vormt om rond thema's als diversiteit, discriminatie, beeldvorming, interlevensbeschouwelijke dialoog en religieuze kunst te werken. Leerkrachten kunnen de lesmap gebruiken ter voorbereiding of ter verdieping van een les opgebouwd rond de webdocumentaire.

De lesmap bestaat uit achtergrondinformatie en uit enkele werkbladen. Leerkrachten kunnen één, meerdere of een combinatie van werkbladen gebruiken. Er is een werkblad om te werken aan de vakoverschrijdende eindtermen van de tweede en derde graad secundair onderwijs. Maar er zijn ook werkbladen die verdieping op 'De Andere Verbeeld / Verbeeld

■ In het krantje bij de tentoonstelling werden de thema's via creatieve invalshoeken ontsloten. © vzw Orbit

Gevaar' bieden vanuit de lessen kunstgeschiedenis, geschiedenis, godsdienst en Nederlands.

Besluit

Religieuze kunst is een fantastisch medium. Je kunt er heel wat thema's uit distilleren die voor de mens van vandaag actueel en zelfs universeel zijn. Het project 'De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar' raakte zo bijvoorbeeld het thema culturele en etnische diversiteit aan. Maar (christelijke) kunst kan evenzeer een aanleiding zijn om genderkwesties te bestuderen of om even stil te staan bij onderwerpen zoals menselijk verlies, trouw en verraad of zelfs pesten.

Het feit dat religieuze kunst haar eigen historiciteit overstijgt en een zekere actualiteitswaarde kan krijgen, is interessant op tweeërlei vlakken. Ten eerste kan religieus erfgoed de aanleiding zijn om even stil te staan bij thema's die ook aanwezig zijn in de huidige maatschappij. Ten tweede zijn actuele onderwerpen nuttige inrijpoorten in de complexe wereld van de symbolrijke en versleutelde religieuze kunst. Deze actualiteitswaarde is vooral belangrijk voor jongeren,

die gemakkelijker aansluiting vinden bij religieus erfgoed als er een duidelijke link is met hun eigen leefwereld.

Om jongeren daadwerkelijk te boeien, is echter meer nodig dan alleen een interessant thema dat in een jong en fris jasje gestopt wordt. Jongeren zijn immers – terecht – veeleisend. Zij hebben ook een eigen visie op hun leefwereld en staan open voor discussie daarover. Daarom vonden wij het belangrijk om voldoende reflectiemomenten in te bouwen en te zorgen voor voldoende interactie bij ontsluitingsactiviteiten. Ook bij de borging van het project houden we permanent een jong publiek in het achterhoofd.

Johan Vrints is coördinator bij Orbit vzw. Karen Wyckmans was projectcoördinator van 'De Andere Verbeeld / Verbeeld Gevaar'.

Pinfo **Hybride info**

contentcuratoren: Bram Wiercx en Annemie Vanthienen

Field Trip

Field Trip is uw gids voor de interessante, verborgen en unieke dingen in de wereld rondom u. De app geeft u informatie over lokale geschiedenis tot de nieuwste en beste locaties om te winkelen, eten en plezier te maken. De informatie is afkomstig van enkele grotere internationale databanken.

Meer info via www.fieldtripper.com of via de Apple App Store / Google Play.

Kruidels verzamelen

Boodschappen en foto's achterlaten als kruidels, dat is de bedoeling van Krumb, een nieuwe app van Belgische makelij. Appgebruikers kunnen eigen herinneringen of foto's vasthangen aan de plaats waar ze zich op dat moment bevinden. De posts kunnen enkel op die plaats bekeken worden. Ook verschillende cultureel-erfgoedinstellingen maken gebruik van Krumb. Het Antwerpse FelixArchief bijvoorbeeld plaatste historische foto's van oude gebouwen op Krumb die u kan terugzien op de plaats waar ze vroeger stonden.

Meer info via www.krumb.eu of via de Apple App Store / Google Play.

Groot Onderhoud V

Het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid van de toekomst krijgt nu vorm. Het Groot Onderhoud 2015, op dinsdag 27 oktober in Het Pand (Gent), stond daarom volledig in het teken van 'Zorgen voor later? Een cultureel-erfgoedbeleid voor de toekomst'.

Foto: FARO / Jonathan Sommereyns

Abdij van Clairvaux heeft digitale bibliotheek

De abdijbibliotheek van Clairvaux bestaat 900 jaar en dat wordt gevierd: ter gelegenheid van haar jubileum brengt de bibliotheek ruim 1.150 originele middeleeuwse manuscripten samen in een digitale bibliotheek. U vindt er onder meer *La Grande Bible de Clairvaux* (12e eeuw) en *Les Lettres d'Héloïse à Abélard*. Naast de manuscripten biedt de website ook enkele pedagogische dossiers.

www.bibliotheque-virtuelle-clairvaux.com

Het is maar om te lachen

HET IS MAAR OM TE LACHEN

Hoe cartoonisten de wereld veranderen

Begin 2016 verschijnt bij Uitgeverij Polis het boek *Het is maar om te lachen. Hoe cartoonisten de wereld veranderen*, door FARO-medewerker Roel Daenen. Het boek gaat na hoe Vlaamse perstekenaars van verschillende generaties tegen hun vak aankijken. Hoe werken ze? Is de Vlaamse perswereld in de loop van de voorbije jaren veranderd? Botsen de tekenaars vaak op de grenzen van de vrije meningsuiting en de humor? En hoe kwam het nieuws van de aanslag bij *Charlie Hebdo* bij hen aan?

R. DAENEN, *Het is maar om te lachen. Hoe cartoonisten de wereld veranderen*. Polis, 2016. ISBN 9789463101196
www.polis.be

ChronoZoom

ChronoZoom is een opensourcesamenwerking tussen UC Berkeley, Moscow State University en Microsoft Research. Met de software kan u uitgebreide tijdslijnen maken met multimedia en digitale bronnen.

www.chronozoom.com

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

Fotomuseum blaast 50 kaarsjes uit

2015 was een feestjaar voor het FOMU, dat dit jaar zijn 50e verjaardag vierde. Wie graag nog wat nageniet van alle feestelijkheden, kan nog tot oktober 2016 terecht op de tentoonstelling 'Photography Inc.'. Deze collectiepresentatie toont hoe fotografie evolueerde van een ambachtelijk luxeproduct naar een vluchtig massamedium voor een breed publiek. Photography Inc. focust op kantelmomenten in de technologische geschiedenis van de fotografie en op de gevolgen voor de gebruiker. Speciale aandacht gaat naar de rol van het Antwerpse bedrijf Agfa-Gevaert in dit verhaal.

www.fomu.be

Foto: Flickr The Commons

Museumpeil is vernieuwd

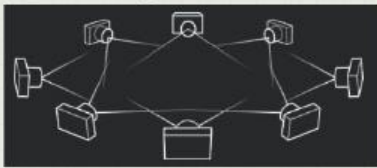

Museumpeil is vernieuwd, want naast het blad zijn er nu een website en nieuwsbrief. De missie blijft dezelfde: Museumpeil informeert museummedewerkers in Nederland en Vlaanderen over landelijke en regionale ontwikkelingen in de museum- en erfgoedsector vanuit een praktijkgericht perspectief. Op de website vindt u onder meer alle nummers van Museumpeil, vanaf het begin in 1994 tot nu.

www.museumpeil.eu

Maak zelf een 360° met Photosynth

Met deze krachtige software en uw digitale fotocamera maakt u zelf eenvoudig 360° foto's. Bekijk de video voor een overzicht van de diverse mogelijkheden.

<https://photosynth.net>

Vluchtelingenwerk Vlaanderen

"De aanpak van de organisatie in de huidige acute opvangcrisis is een goed voorbeeld van hoe een sociaal-culturele volwassenenbeweging mee in de cockpit kan zitten om een degelijke en duurzame oplossing te zoeken en maatschappelijk draagvlak te creëren bij zulke noodsituaties." Vluchtelingenwerk Vlaanderen wint de Vlaamse Cultuurprijs voor Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk, 19 november 2015.

Foto: Mirjam Devriendt

Ambassadeur Heemkunde Vandaag!

Gregory Vercauteren @Grego_ry (14 november 2015)

Dikke proficiat voor #erfgoed #balen voor prijs #heemkundeactueel 2015 van @HeemkundeVL. Welverdiend! #faronet

Foto: Woestijnpaleis

StoryMap JS & Timeline JS

Eenvoudig een tijdslijn maken en embedden in uw website of liever een krachtige *storytelling* tool met kaarten om de slag van Napoleon te duiden via een kaart? Het kan met StoryMap JS en Timeline JS, twee krachtige en bekende tools van het gerenommeerde Knight Lab. Musea en krantenredacties gebruiken deze eenvoudige tools wereldwijd om interessantere verhalen te vertellen. Bekijk ook zeker Gigapixel om een verhaal te vertellen over een schilderij.

<https://storymap.knightlab.com>
<https://timeline.knightlab.com>
<https://storymap.knightlab.com/examples/bosch-garden>

Rode Lijst Syrisch erfgoed

Naar aanleiding van de vele meldingen van beschadiging en plundering van cultureel-erfgoed sites in Syrië, besliste ICOM om een Rode Lijst van bedreigd Syrisch erfgoed te publiceren. Doel is om erfgoedbewakers en ordehandhavers te helpen bij de identificatie van Syrische objecten die beschermd zijn door nationale en internationale wetgeving. Om de identificatie te vergemakkelijken, staan op de Rode Lijst illustraties van types of categorieën van objecten die op de illegale markt zouden kunnen opduiken.

<http://icom.museum/resources/red-lists-database/red-list/syria>

APP

QUOTE

OPROEP

TIP

Michel Mouton (57): “Alles begint met passie”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Michel Mouton

Leeftijd 57 jaar

Woonplaats Sint-Gillis

Bijzonderheden Als boerenzoon uit West-Vlaanderen studeerde ik voor vertaler-tolk Engels-Frans. Later gingen in een kunstschool in Wales mijn ogen open, dankzij Alfred Habermann, een van de belangrijkste kunstsmeden van de twintigste eeuw. Ik ging bij hem in de leer en opende na enkele omzwervingen een klein ateliertje in het Brugse. Om den brode werkte ik daarnaast als leraar Frans in avond- en privéonderwijs. Tijdens de schoolvakanties maakte ik bij een vzw in Frans-Catalonië kennis met het kunstsmeden. Mijn eerste aha-erlebnis: “Ik wil leren smeden” en de tweede: “Ik wil dit doorgeven aan de mensen”.

WAAR

Ik werk vooral en bijna uitsluitend voor onze vzw IJzer en Vuur/Feu et Fer. Heel veel van mijn werk is eigenlijk vrijwilligerswerk en een deel wordt betaald. Tien jaar geleden wou ik een kader creëren om opleidingen te geven. Door de jaren heen kreeg de vzw een eigen bestaansreden. Op verschillende plaatsen startten we met hobby-ateliers rond warme metalen: smeden, koper-gieten, brons gieten, zilversmeden en assembleren met schroot.

WANNEER

Bijna dag en nacht, maar ik moet stilaan beginnen afbouwen. Ik zou mijn leven geven voor deze vzw. Ik werk al met andere opleiders. Het is de bedoeling dat ik minder administratie doe. We willen in La Fonderie een atelier van 205 m² bouwen met het geld dat we dankzij de Bruocsella15-prijs krijgen. Ik zal tijdens een driejarige opleiding mensen begeleiden en dat zal de kern zijn voor de overname van de vzw.

WAT

Oorspronkelijk zaten we in heel veel domeinen: regulier en kunstonderwijs, socioculturele activiteiten ... Gaandeweg zijn we in contact gekomen met verenigingen rond immaterieel erfgoed, via tapis plein maakten we kennis met organisaties als ETWIE en FARO. Zo vonden we een erfgoed-

kapstok om onze activiteiten aan op te hangen. Pas toen we ons echt profileerden als ‘erfgoedorganisatie’, is alles in een stroomversnelling geraakt. We wilden ons voordien net afzetten tegen erfgoed. We zijn moderne kunstambachtsmeden. Beetje bij beetje heb ik ontdekt dat erfgoed te maken heeft met bewaren, maar vooral ook met een nieuw elan geven en dynamisch ontwikkelen. Daar hebben we onze plaats gevonden.

WAAROM

Toen ik voor het eerst een moderne smid aan het werk zag, ben ik als Saul van mijn paard gevallen. Het draait allemaal rond het vuur, dat heel veel aantrekkingskracht heeft. Als je een dikke *barre* goed warm maakt, kun je ze buigen; weliswaar met wat weerstand. Dat zijn dingen die je als leek bijna onmogelijk acht. De kracht en het belang van het vuur tonen en inspelen op hoe het vuur mensen samenbrengt: dat is de kern van wat in onze vzw gebeurt. Heel mijn leven staat in het teken van werken met mensen en groepen. Is het smeden dan een excuus?

GOUDEN RAAD

Alles begint met passie. Als je ergens in gelooft, dan vind je een ongelooflijke kracht in jezelf, dan vind je ook heel veel medestanders. Je maakt heel veel los bij mensen. Daarnaast moet je ook heel erg gestructureerd en goed georganiseerd zijn. Je hebt passie nodig, en medestanders. Je moet ook plaats kunnen maken voor een nieuwe generatie. Ook op financieel vlak moet je weten waar je staat. Je moet er dus voor zorgen dat je vzw geen eendagsvlieg wordt.

IK GEEF DE FAKKEL DOOR AAN ...

Leo van den Berg van het Karrenmuseum in Essen. We kennen elkaar niet echt, maar een samenwerking tussen IJzer en Vuur vzw en het Karrenmuseum zie ik helemaal zitten. De provincie Antwerpen is voor ons sowieso nog onontgonnen terrein en we gaan heel graag de hort op.

Kunstenaar Eugène Van Mieghem schilderde Antwerpenaren op de vlucht naar Nederland na de Duitse beschieting van hun stad in oktober 1914. Bron: Eugène Van Mieghem Museum

Gezocht: cultureel erfgoed over vluchten

In **juni 2016** verschijnt in *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* een focusdossier over het thema **'Vluchten is van alle tijden'**. De huidige Europese vluchtelingen'crisis' is een actuele aanleiding om ons te realiseren dat mensen op de vlucht naar en soms ook uit ons land reeds eeuwenlang een realiteit zijn waarvan ook erfgoed getuigenis aflegt. FARO en Vluchtelingenwerk Vlaanderen slaan de handen in elkaar om een overzicht te geven van deze geschiedenis.

In dit focusdossier gaat het om **mensen die gedwongen op de vlucht zijn wegens oorlog, geweld of vervolging**. Waar we het niet over zullen hebben is de vlucht omwille van natuurrampen of uit economische noodzaak. Over dit thema verscheen naar aanleiding van de viering van 50 jaar migratie eerder al een focusdossier in *faro* (www.faro.be/tijdschrift).

Blikvangers in dit dossier worden een aantal cultureel-erfgoedobjecten als materiële getuigen van de geschiedenis van het vluchten. We hopen via een staalkaart van krachtige erfgoedbeelden te laten zien dat dit fenomeen van alle tijden is. We doen dan ook een oproep om ons een beeld én bijhorend verhaal te bezorgen over vluchtelingen, zowel naar als uit ons land.

De ingezonden beelden kunnen betrekking hebben op verschillende periodes en leiden toe naar boeiende getuigenissen van hoe een land en samenleving doorheen de eeuwen is omgegaan met vluchtelingen. Welke erfgoedobjecten getuigen van deze variërende omgang met vluchtelingen? Hoe werden vluchtelingen onthaald? Kregen ze een bijzonder statuut? Welke hulpacties werden er opgezet? Welke beeldvorming over hen domineerde? Pas in de Conventie van Genève uit 1951 werd het statuut van de vluchteling voor het eerst zorgvuldig omschreven. Of iemand al dan niet als vluchteling werd gezien, was voordien sterk afhankelijk van de periode en context.

Voor het focusdossier selecteren we een tiental beelden, die paginagroot worden afgedrukt. De andere inzendingen worden als digitale extra aan de hand van de Erfgoedapp opgenomen. Dit materiaal kan eveneens als meerwaarde worden ingeschakeld bij de tentoonstelling in ontwikkeling over 'Gastvrij Vlaanderen' van Vluchtelingenwerk Vlaanderen (www.vluchtelingenwerk.be).

Hebt u in uw collectie een object, document of manuscript mét verhaal dat getuigt over de geschiedenis van vluchten in Vlaanderen of Brussel, bezorg ons dan een beeld ervan.

U kan uw voorstel sturen naar: katrijn.dhamers@faro.be. Deadline voor het indienen is: 15/01/2016. Graag met volgende begeleidende informatie.

- Afbeelding van hoge kwaliteit (formaat minstens 300 dpi), indien mogelijk verschillende varianten.
- Tekst: titel en beknopt verhaal bij het erfgoeditem in maximum 500 woorden (of 3.400 tekens inclusief spaties). Waarom is dit object bijzonder? Welk verhaal vertelt het over vluchten? Welke impact had deze vluchtelingenbeweging op de ontvangende samenleving? Welk beeld over de vluchteling is herkenbaar?
- Informatie over uw organisatie: korte omschrijving van de collectie-beherende organisatie of eigenaar met een link naar de organisatie of het object.

Het focusdossier bevat naast deze beelden ook een inleidend artikel over de geschiedenis van het vluchten in Vlaanderen. Andere artikels zullen ingaan op specifieke vluchtelingenbewegingen aan de hand van onderzoek en praktijkvoorbeelden uit de cultureel-erfgoedsector.

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO